

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลักในการศึกษา คือ เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ออน กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ และเพื่อให้เข้าใจประเด็นเนื้อหาที่ทำการศึกษาอย่างครบถ้วน ผู้วิจัยจึงได้แบ่งผลการวิจัยออกเป็นขั้นตอนดังนี้

ตอนที่ 1 บริบทของชุมชนที่ศึกษา ประกอบไปด้วย ข้อมูลทั่วไปของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 อันประกอบไปด้วย ประวัติการก่อตั้งถิ่นฐานของชุมชน ระบบการผลิต ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน และความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน

ตอนที่ 2 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนบ้านสหกรณ์ 4 ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ออน

4.1 บริบททั่วไปของชุมชน

ผู้วิจัยได้คัดเลือกพื้นที่หมู่บ้านสหกรณ์ 4 เป็นพื้นที่ในการศึกษา เนื่องจากเป็นชุมชนที่ยังมีวิถีชีวิตในการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในการดำรงชีวิตในหลาย ๆ ด้าน เช่น การใช้ประโยชน์ด้านที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์ การใช้ประโยชน์ด้านแหล่งน้ำในด้านระบบการผลิตเกษตรกรรม การใช้ประโยชน์จากป่าไม้เพื่อการสร้างบ้านเรือน การทำหัตถกรรมพื้นบ้าน การใช้เป็นแหล่งหาอาหารและแหล่งสมุนไพรพื้นบ้าน เป็นระบบความสัมพันธ์ที่อาศัยองค์ความรู้และกฎเกณฑ์ของชุมชนเข้ามาช่วยในการจัดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นผ่านระบบความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และกฎเกณฑ์ทางสังคมของชุมชนที่มีการรับรู้และปฏิบัติร่วมกันอย่างเป็นระบบ จึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาชุมชนแห่งนี้

4.1.1 ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้านสหกรณ์ 4

บ้านสหกรณ์ 4 ตำบลสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของตัวจังหวัดเชียงใหม่ โดยมีระยะห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ ประมาณ 30 กิโลเมตร ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1317 ถนนสายเชียงใหม่ – แม่ออน เป็นเส้นทางหลัก

หมู่บ้านสหกรณ์อยู่ห่างจากที่ว่าการกิ่งอำเภอแม่ออน ประมาณ 9 กิโลเมตร ประชากรในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นคนพื้นเมืองล้านนา และชาวอีสานอพยพอีกส่วนหนึ่ง มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 137 ครัวเรือน แบ่งเป็นประชากรชาย จำนวน 208 คน ประชากรหญิง จำนวน 204 คน รวมทั้งหมด 412 คน (ข้อมูลจากฝ่ายวิเคราะห์นโยบายและแผนองค์การบริหารส่วนตำบลสหกรณ์, 2547)

1) ประวัติการก่อตั้งของชุมชน

บ้านสหกรณ์ 4 ก่อตั้งขึ้นมาเมื่อประมาณปีพุทธศักราช 2519 ตามนโยบายของรัฐในการจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่ราษฎร โดยเริ่มจากการรวมตัวกันของกลุ่มสมาพันธ์ชาวนา ชาวไร่ที่เรียกร้องให้รัฐดำเนินการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับกลุ่มสมาพันธ์ชาวนา ชาวไร่ และชาวบ้านที่ขาดแคลนที่ดินในการทำกินอย่างเป็นธรรม โดยมีการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในเขต 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบนได้เข้ามาลงชื่อในการขอรับที่ดินจัดสรรในการทำกิน ในนามของพื้นที่จัดสรรหมู่บ้านสหกรณ์ ซึ่งหมู่บ้านสหกรณ์ 4 ในขณะนั้นมีกลุ่มชาวบ้านที่เข้ามาอยู่อาศัยทำกินเป็นกลุ่มแรก ๆ นั้น ได้แก่ กลุ่มของผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน (ผู้ใหญ่บ้าน มานพ แก้วฟู) ที่ได้อพยพย้ายมาจากหมู่บ้านหนองสะ ต.บิลห้วยทราย อ.แม่สั่นก้าแพง และจากหมู่บ้านใกล้เคียงในพื้นที่แถบอำเภอดอยสะเก็ด - สันก้าแพง ได้เข้ามาจับจองพื้นที่ในการทำกินและก่อตั้งเป็นชุมชนหมู่บ้านสหกรณ์ 4 เป็นกลุ่มแรก ๆ หลังจากนั้นจึงเริ่มมีสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นหมู่บ้านสหกรณ์ 4 ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน (มานพ แก้วฟู, 2548)

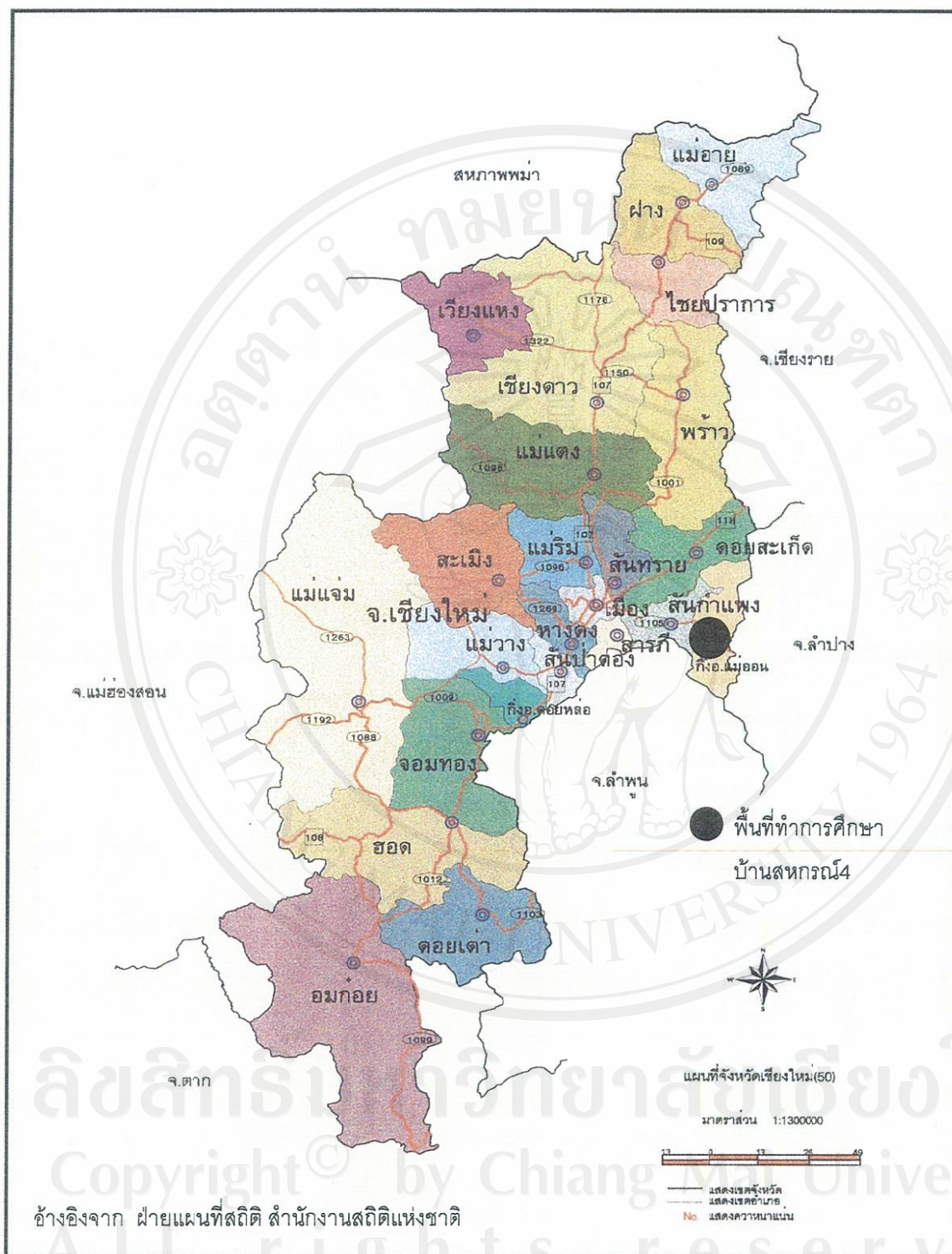
2) อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดต่อกับ พื้นที่ศูนย์ศึกษาห้วยฮ่องไคร้ และพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติแม่ตะไคร้ ตำบลสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

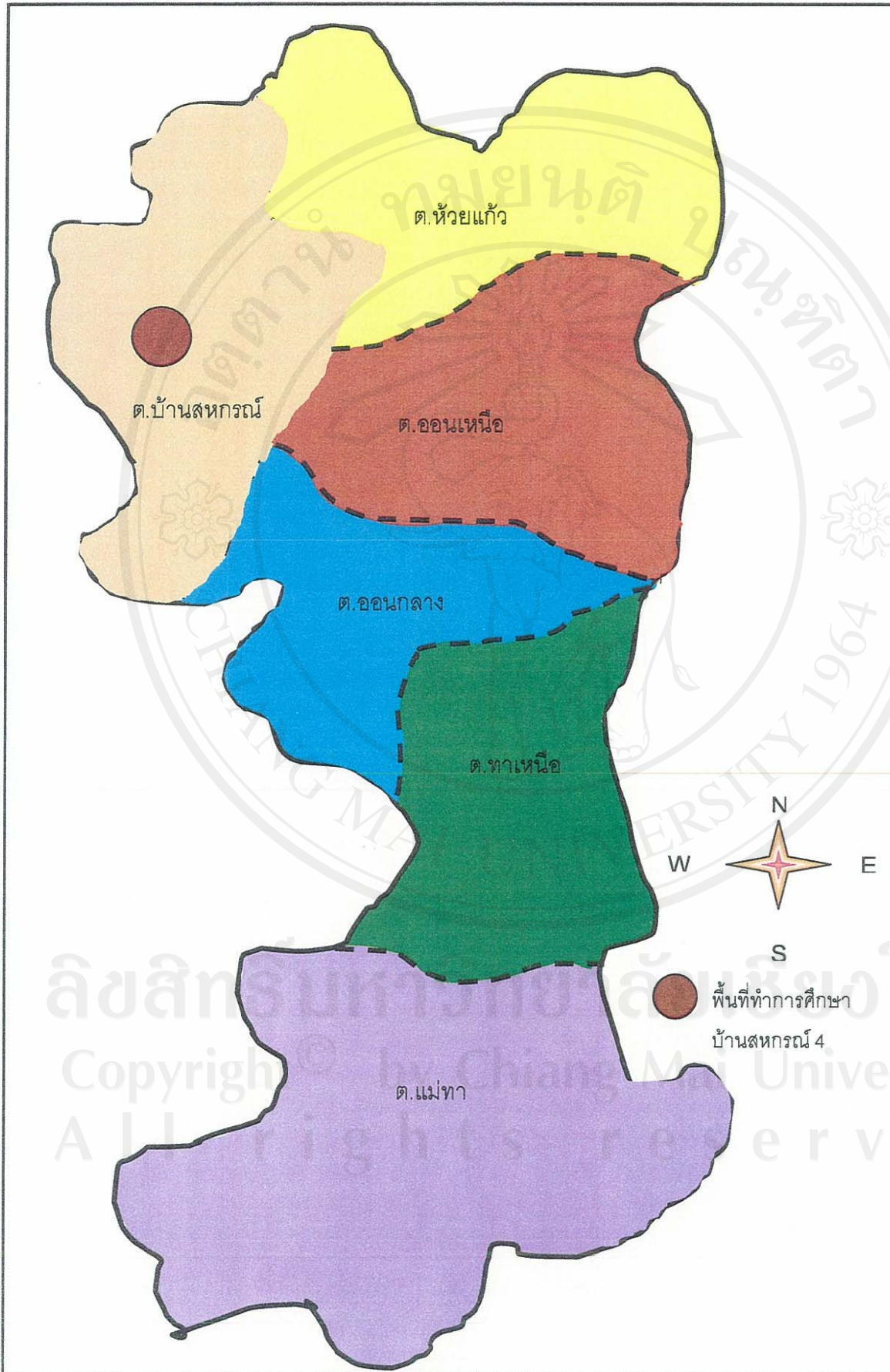
ทิศใต้ ติดต่อกับ หมู่บ้านโป่งห้อม และหมู่บ้านสหกรณ์ 7 ตำบลสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ พื้นที่ทำกินหมู่บ้านสหกรณ์ 3 ตำบลสหกรณ์ กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

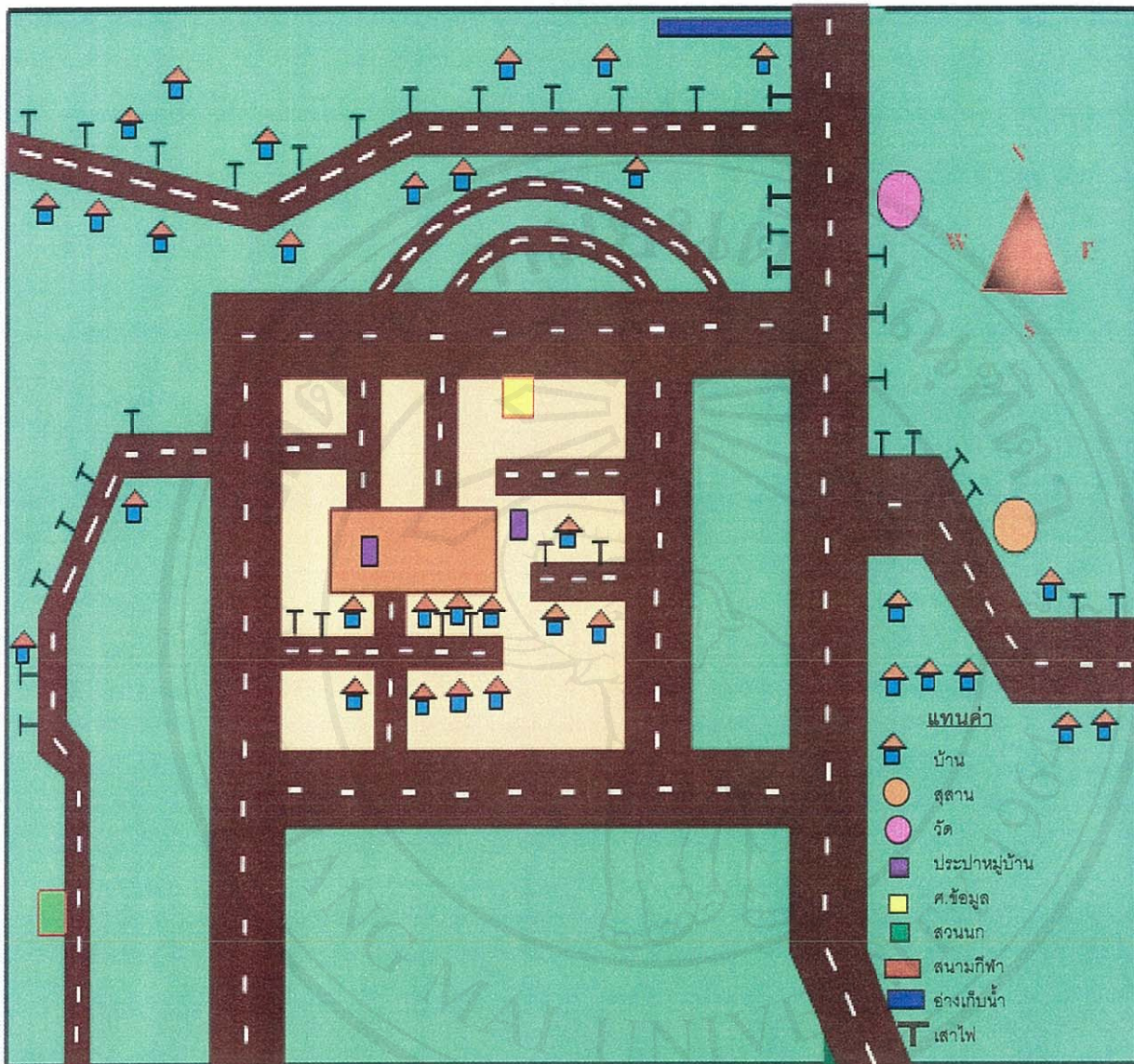
ทิศตะวันตก ติดต่อกับ พื้นที่ป่าบางสวนและหมู่บ้านห้วยฮ่องไคร้ ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 4.1 แผนที่จังหวัดเชียงใหม่ แสดงที่ตั้งอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 4.2 แผนผัง แสดงที่ตั้งตำบลในกิ่งอำเภอแม่ออน

ภาพที่ 4.3 แผนผังแสดงที่ตั้งหมู่บ้านสหกรณ์ 4

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 Copyright© by Chiang Mai University
 All rights reserved

3) ลักษณะภูมิประเทศ

เป็นที่ราบภูเขา มีแนวภูเขาสูง และพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติแม่ตะไคร้อยู่ทางด้านทิศเหนือของหมู่บ้าน บริเวณพื้นที่ระหว่างหมู่บ้านกับภูเขาเป็นป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณที่เหมาะสมต่อการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดิน - น้ำ - ป่า ในระบบนิเวศชุมชนของชาวบ้านในด้านต่าง ๆ มีลำห้วยแม่หาดและลำห้วยแม่เหี้ยไหลผ่านกลางหมู่บ้าน โดยมีต้นน้ำอยู่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติแม่ตะไคร้ ด้านทิศตะวันออกและทิศใต้เป็นพื้นที่ทำกินและอ่างเก็บน้ำสหกรณ์ 4 (กั้นลำห้วยแม่หาด) ส่วนทิศตะวันตกเป็นพื้นที่ทำกินและป่าเต็งรัง ขนาดของหมู่บ้านทั้งหมด 790 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่อยู่อาศัย 120 ไร่ พื้นที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม 670 ไร่ และพื้นที่ป่าไม้ที่ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพาการใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ทั้งในด้านแหล่งอาหาร แหล่งเชื้อเพลิง แหล่งสมุนไพรพื้นบ้าน แหล่งน้ำ และแหล่งพื้นที่ในการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งทำให้ชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ได้มีพื้นที่ป่าไว้เป็นแหล่งพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างเพียงพอได้ตลอดทั้งปี

4) ลักษณะภูมิอากาศ

หมู่บ้านสหกรณ์ 4 ตั้งอยู่ใกล้กับบริเวณพื้นที่ศูนย์ศึกษาห้วยฮ่องไคร้ และพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติแม่ตะไคร้ มีบริเวณพื้นที่ป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ เป็นแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นที่ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพาการใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต เช่น ไม้ในการสร้างบ้านเรือน ใช้เป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรม ใช้เป็นพื้นที่ในการเลี้ยงสัตว์ รวมทั้งมีพันธุ์พืชชนิดต่าง ๆ ที่ใช้ในการประกอบอาหาร ใช้ทำสมุนไพร ขึ้นอยู่กับตามริมสองฝั่งลำห้วยและตามพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับช่วงฤดูกาล ในฤดูฝนจะมีฝนตกชุกและจะมีฝนทิ้งช่วงประมาณเดือนสิงหาคมของทุกปี ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่ปลายเดือนเมษายนถึงเดือนตุลาคม ฤดูหนาวเริ่มประมาณเดือนตุลาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ และเริ่มคลายหนาวประมาณกลางเดือนกุมภาพันธ์ ฤดูร้อนจะเริ่มประมาณปลายเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน ในช่วงเดือนเมษายนอากาศจะร้อนมากที่สุด

5) การคมนาคม

หมู่บ้านสหกรณ์ 4 ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของที่ว่าการกิ่งอำเภอแม่อน ห่างจากตัวกิ่งอำเภอประมาณ 9 กิโลเมตร ทางเข้าหมู่บ้านอยู่ติดกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1317 สายเชียงใหม่ - แม่อน มีระยะทางห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ประมาณ 30 กิโลเมตร การเดินทางจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ต้องมาตามเส้นทางเชียงใหม่ - สันกำแพง - แม่อน เลยตัวกิ่งอำเภอแม่อนประมาณ 5 กิโลเมตร จะมีทางแยกไปรุ่งอรุณน้ำพุร้อน ตรงสามแยกถ้าเมืองอน เลี้ยวซ้ายแยกไปตามทางหลวงชนบท 4021 เส้นทางรุ่งอรุณน้ำพุร้อน ประมาณ 3.5 กิโลเมตร ก็จะถึงหมู่บ้านสหกรณ์ 4

4.1.2 เศรษฐกิจในชุมชน

จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 เกี่ยวกับอาชีพ รายได้ ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น พบว่า ชาวบ้านที่มีอาชีพทำการเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งมีรายได้จากการเก็บผลผลิตจากป่าตามฤดูกาลมาขาย ซึ่งในอดีตหลังจากเสร็จสิ้นจากฤดูการทำนา ในช่วงฤดูแล้งชาวบ้านจะพากันเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์ เมาถ่าน และทำการเลื่อยไม้ เนื่องจากบริเวณด้านทิศเหนือของหมู่บ้านเป็นป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ จึงอุดมสมบูรณ์ไปด้วยไม้ยืนต้นชนิดต่าง ๆ ชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงประกอบอาชีพเสริมด้วยการเผาถ่านและเลื่อยไม้ขาย (ทั้งชนิดไม้แปรรูปและชนิดไม้พื้น) ส่วนทางด้านทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศตะวันตก เป็นพื้นที่ทำกินและมีอ่างเก็บน้ำลำห้วยแม่หาดและลำห้วยแม่เหี้ยไหลผ่านตลอดทั้งปี สองริมฝั่งลำห้วยจึงเป็นแหล่งหาอาหารและสมุนไพรพื้นบ้านที่ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพาใช้ประโยชน์มาตั้งแต่อดีต ชาวบ้านที่นี้ส่วนมากจะมีอาชีพปลูกพืชผลทางการเกษตร จะทำการเพาะปลูกในช่วงฤดูฝนโดยชาวบ้านจะเลือกปลูกพืชเองตามที่ดินดีและมีความต้องการทางการตลาด ซึ่งพืชที่ชาวบ้านนิยมปลูกกันทั่วไป ได้แก่ พริก ผักกาด กระเทียม หอมแดง ถั่วเหลือง ข้าวโพด มะเขือเทศ ถั่วฝักยาว ฯลฯ รวมทั้งการสร้างฟาร์มเพาะเห็ดนางฟ้า เห็ดหอม เห็ดฟาง เพื่อสร้างรายได้เสริมให้กับครอบครัวและพืชผลทางการเกษตรดังกล่าวจะมีพ่อค้ามารับซื้อไปขายต่อที่ตลาดในตัวเมืองเชียงใหม่ บางส่วนเกษตรกรนำไปขายที่ตลาดด้วยตนเอง ซึ่งในกลุ่มการปลูกผักและการทำการเกษตรกรรมของชุมชนนั้นมีการรวมกลุ่มในการจัดทำด้วย โดยมี นายทองอินทร์ สุภามูล เป็นประธานกลุ่มดำเนินงาน และอาชีพที่ชาวบ้านนิยมทำกันอย่างแพร่หลายในชุมชนนั้น สามารถที่จะจำแนกได้ดังต่อไปนี้ คือ

การเลี้ยงสัตว์ โดยเฉพาะการเลี้ยงโคเนื้อและโคนม ซึ่งถือว่าเป็นอาชีพหลักอันสำคัญที่ทำรายได้ให้กับชาวบ้านสหกรณ์ 4 ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการเลี้ยงโคขุนลูกผสม และการเลี้ยงโคนม โดยมีสหกรณ์โคนมกิ่งแม่อนเป็นผู้รับซื้อนํ้านมจากชาวบ้านไปแปรรูปเป็นนมถุงสำเร็จรูปในนามองค์การส่งเสริมโคนมกิ่งอำเภอแม่อน ทั้งนี้ชาวบ้านจะมีการปลูกหญ้าและข้าวโพดเพื่อใช้ในการเลี้ยงโคนมดังกล่าวด้วย

การเลี้ยงปลากระชัง และการเลี้ยงกบ โดยชาวบ้านจะอาศัยอ่างเก็บน้ำห้วยหาดเป็นแหล่งเพาะเลี้ยงปลากระชัง ส่วนการเลี้ยงกบ และการเลี้ยงปลาดุกนั้นชาวบ้านจะทำบ่อซีเมนต์เลี้ยงเองในพื้นที่ครัวเรือนของตนเอง โดยมีนายทองอินทร์ สุภามูล เป็นประธานกลุ่มในการเลี้ยง

การเก็บของป่ามาขาย เป็นการหารายได้เสริมในแต่ละช่วงฤดูกาล และเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นไปพร้อม ๆ กัน ผลผลิตจากป่าที่ชาวบ้านเก็บมาขาย ได้แก่ ฝักหวานป่า หน่อไม้ เห็ดชนิดต่าง ๆ ไช้จ๊กจั่น (ไช้ของแมลงจ๊กจั่น) ไช้ผดแดง ไช้แมงมัน ฯลฯ

ทั้งนี้ ยังรวมไปถึงการเผาถ่าน การเก็บใบตองตึง (ใบพลวง) และหญ้าคา เพื่อนำมาใช้ในการมุงหลังคาบ้านและการขายเป็นรายได้พิเศษ (มานพ แก้วฟู, ทองอินทร์ สุภามูล; 2547)

จากการศึกษาข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลสหกรณ์ 4 ในปีพุทธศักราช 2547 ทำให้ทราบถึงการประเมินรายได้ประชากรต่อครอบครัวต่อปี โดยเฉลี่ย ครอบครัวละ 20,000 บาท (ข้อมูลจากฝ่ายข้อมูลองค์การบริหารส่วนตำบลสหกรณ์, 2547)

4.1.3 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

ชาวบ้านสหกรณ์ 4 มีการรวมกลุ่มทางสังคมในการประกอบกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นด้วยความสมัครสมานสามัคคีกันเป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านถือว่าเป็นงาน "หน้าหมู่บ้าน" โดยเฉพาะหากเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการรักษาฟื้นฟูผลประโยชน์ด้านทรัพยากรจากดิน - น้ำ - ป่า ภายในชุมชนที่ทุกคนมีส่วนร่วมได้ส่วนเสียในการเข้าไปพึ่งพาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตในด้านต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านจะไม่มีการปฏิเสธเลย และจะออกไปช่วยกันอย่างเต็มที่ โดยมีผู้นำชุมชนคือผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลจะทำหน้าที่เป็นผู้แจ้งข่าว ประชุม และเป็นคนกลางในการแก้ปัญหาหรือประสานงานขอความร่วมมือในด้านต่าง ๆ จากชาวบ้านในชุมชนและองค์กรหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น การขอรถแบ็คโฮจากองค์การบริหารส่วนตำบลมาช่วยขุดลอกลำเหมืองที่ตื้นเขิน หรือขอกกล้าไม้มาปลูกป่าเสริมจากหน่วยงานป่าไม้ท้องถิ่น และขยายไปสู่การปลูกเป็นแนวป้องกันลมพายุในพื้นที่หัวไร่ปลายสวนหรือริมสองข้างทาง เป็นต้น โดยชาวบ้านที่นี่จะอาศัยวันสำคัญทางพุทธศาสนา และวันสำคัญของชาติในการหยุดงานส่วนตัวเพื่อมาช่วยกันทำงานส่วนรวมเพื่อรักษาระบบธรรมชาติและระบบความเป็นชุมชนเอาไว้ได้อย่างเข้มแข็ง ผ่านระบบความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ทุกคนในชุมชนได้ยึดถือหรือเคารพนับถือร่วมกัน รวมถึงการใช้กิจกรรมวันสำคัญในการเลี้ยงผีของชุมชนเป็นเวทีในการดึงชาวบ้านในชุมชนให้เข้ามาช่วยกันรักษาทรัพยากรท้องถิ่นหรือใช้เป็นเวทีในการบอกกล่าวให้สมาชิกในชุมชนได้รับทราบถึงกฎระเบียบของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกัน ซึ่งจากการศึกษาและการเข้าไปสังเกตในพื้นที่ต้นน้ำ เขตป่าหวงห้าม พื้นที่ป่าใช้สอย ป่าเสื่อมโทรมของชาวบ้านสหกรณ์ 4 พบว่า พื้นที่ทั้งหมดของชุมชนล้วนเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงสาระแห่งภูมิปัญญาของชุมชนในอีกมิติหนึ่ง ในการจำแนกการใช้ทรัพยากรให้เกิดความสมดุลผ่านความเชื่อเรื่องผีและความเชื่อในหลักวิถีแห่งพุทธศาสนา ซึ่งความเชื่อเหล่านี้เป็นกลไกในวัฒนธรรมชุมชนที่คอยควบคุมและรักษาความเป็นปึกแผ่นของชุมชนเอาไว้ รวมทั้งสามารถช่วยลดความตึงเครียดในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในภาวะที่เกิดวิกฤตจากการแย่งชิงทรัพยากรภายในชุมชน ด้วยความ

เชื้อเรื่องผีของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงมิได้เป็นสิ่งที่มงาย หากแต่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ช่วยจรรโลงหล่อเลี้ยงชุมชนให้มีชีวิตชีวา โดยเฉพาะการอบรมปมเพาะพฤติกรรมและจิตใจของสมาชิกในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมช่วยกันจัดการทรัพยากรได้อย่างมีความหมาย โดยเฉพาะคุณค่าในด้านความเสียสละ ความสามัคคี และความเมตตา พยายามในการช่วยเหลือเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน เช่น การไปเลี้ยงผี การสร้างเหมืองฝาย การขุดลอกลำเหมือง การปลูกต้นไม้ การบวชป่า ฯลฯ ซึ่งเป็นวิธีคิดที่เอื้อต่อการมีชีวิตอยู่ของชุมชนทั้งหมด ด้วยความเคารพต่อสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติรอบตัวอย่างนอบน้อมถ่อมตน วิธีความเชื่อกับระบบการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับระบบนิเวศของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงเป็นการปลูกฝังให้คนอยู่กับธรรมชาติด้วยความเคารพ มากกว่าการมองธรรมชาติเป็นสิ่งที่แปลกแยก วิธีความเชื่อในความหมายของชาวบ้านจึงมิใช่เป็นแค่เพียงศรัทธา หากแต่เป็นการใช้ศรัทธามาเป็นสื่อกลางในการสร้างระบบคุณค่าในการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวโดยไม่ได้เคร่งครัดหรือหย่อนยานจนเกินไป สิ่งเหล่านี้เองที่ทำให้ชุมชนรักษาความเป็นชุมชนร่วมกันเอาไว้ได้โดยมีปัจจัยอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น ระบบเครือญาติ และความจำเป็นในการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นของชาวบ้านในการผลิต การบริโภค การใช้สมุนไพรพื้นบ้าน การใช้เป็นแหล่งเชื้อเพลิง เป็นต้น ความจำเป็นในการดำรงชีวิตเหล่านี้ของชาวบ้านจึงเป็นส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนหันมาร่วมกันรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่นให้ยังคงมีอยู่อย่างยั่งยืน เพราะหากทรัพยากรมีอยู่อย่างยั่งยืนนั้นก็เท่ากับว่า ชุมชนมีความอุ่นใจหรือมีหลักประกันอย่างหนึ่งว่าชุมชนย่อมมีความความยั่งยืนสืบต่อไปได้เช่นกัน (จันทร์ ก๋าใจ, 2548)

4.1.4 สิทธิของชุมชนกับการจัดการทรัพยากร

ชาวบ้านสหกรณ์ 4 มีการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่นมาอย่างยาวนาน จึงทำให้ชาวบ้านที่รู้สึกผูกพันและตระหนักถึงการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนถิ่นที่อยู่อาศัยและพึ่งพา ปามาตั้งแต่เกิด ซึ่งปรากฏให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนในการร่วมกันปกป้องรักษาทรัพยากรดิน - น้ำ - ป่า ตามระบบจารีต ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น ที่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้มาอย่างยาวนาน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านสหกรณ์ 4 อย่างเป็นองค์รวม ผ่านมิติทางสังคมด้านประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อต่าง ๆ ของชาวบ้านที่เชื่อว่า ผืนดิน ผืนน้ำ และป่าเขาไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของครอบครองอย่างแท้จริง เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่มีผีเป็นผู้ดูแล ปกป้องและรักษาอยู่แทบทั้งสิ้น ส่วนชุมชนนั้นเป็นเพียงผู้ขอใช้ทำให้ระบบสิทธิที่มนุษย์จะใช้กับมนุษย์ จึงไม่ใช่กรรมสิทธิ์หรือสิทธิโดยเด็ดขาดต่อทรัพยากรนั้น ๆ แต่เป็นสิทธิในการใช้ที่บุคคล ครอบครัว และเครือญาติได้มาจากบทบาทในการจัดการต่อทรัพยากรนั้น ๆ ซึ่งผีในระบบความเชื่อของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้นถือได้ว่า เป็นแหล่งรวมภูมิปัญญาและกฎเกณฑ์สิทธิ

ทางสังคมอันหลากหลาย ที่คอยขับเคลื่อนชุมชนในการจัดการทรัพยากรให้เป็นไปอย่างเหมาะสม และคอยควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกให้ใช้ทรัพยากรท้องถิ่น ให้อยู่ภายใต้บรรทัดฐานกฎเกณฑ์เดียวกัน มากกว่าที่จะเป็นเพียงแคโลกทัศน์ทางจิตวิญญาณที่ขาดความเชื่อมโยงระหว่างโลกแห่งความเป็นจริง อันได้แก่ การพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต และการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าไม้ให้ยังคงอยู่ โดยใช้ระบบความเชื่อเหล่านี้เข้ามาเกี่ยวข้องในการจัดการให้เหมาะสม ความเชื่อเรื่องผีของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 จึงดำรงสืบมาได้ ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านที่นี้ต่างเชื่อกันว่า พื้นที่ป่าชุมชนทั้งหมดล้วนเป็นพื้นที่ของผีด้วยนั่นเอง จากการสังเกตในพื้นที่ต้นน้ำเขตป่าหวงห้าม พื้นที่ป่าใช้สอย ป่าเลื้อยบ้านของชาวบ้านสหกรณ์ 4 พื้นที่ทั้งหมดล้วนเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงสาระแห่งภูมิปัญญาของชุมชนในอีกมิติหนึ่ง ในการจำแนกถึงสิทธิในการใช้ทรัพยากรให้เกิดความสมดุลผ่านความเชื่อเรื่องผี ซึ่งความเชื่อเหล่านี้เป็นกลไกในวัฒนธรรมชุมชนที่คอยควบคุมและรักษาความเป็นปึกแผ่นของชุมชนเอาไว้ รวมทั้งสามารถช่วยลดความตึงเครียดในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้น ในภาวะที่เกิดวิกฤตจากการแย่งชิงทรัพยากรภายในชุมชนด้วยความเชื่อเรื่องผีของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงมิได้เป็นสิ่งที่มลาย หากแต่เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ช่วยจรรโลงหล่อเลี้ยงชุมชนให้มีชีวิตชีวา โดยเฉพาะการอบรมบ่มเพาะพฤติกรรมและจิตใจของสมาชิกในชุมชนได้อย่างมีความหมาย และคุณค่าในด้านความเสียสละ ความสามัคคี และความเมตตา กรุณา สงสาร เห็นใจคนอื่นที่เขาเดือดร้อน พร้อมกับความพยายามในการช่วยเหลือเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน (สอง มูลฝุ่น, ศรีแก้ว ทำวศรี, 2548)

ความเชื่อเรื่องผีในด้านหนึ่งจึงสะท้อนให้เห็นถึงพลังของความเชื่อเรื่องผีที่มีอิทธิพลต่อวิถีคิดของผู้คนในการดำเนินชีวิต การรวมกลุ่มทางสังคม การเคารพยำเกรงในกฎจารีตข้อห้าม และการประพฤติปฏิบัติตนตามครรลองพื้นบ้านที่สืบเนื่องกันมาแต่โบราณ เป็นการสะท้อนภาพให้เห็นถึงความเป็นปึกแผ่นหรือหละหลวมภายในโครงสร้าง หรือเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน รวมถึงเป็นการสะท้อนวิถีคิดความเชื่อผ่านบทบาทหน้าที่ทางสังคม ทั้งในระดับบุคคล ระดับกลุ่มคน และระดับสังคม เป็นการฉายภาพชุมชนเฉพาะถิ่นและสังคมระดับกว้างให้เห็นถึงมิติที่หลากหลายในการดำรงอยู่ร่วมกัน จึงทำให้สามารถเรียนรู้เข้าใจผู้คนและสังคมได้อย่างชัดเจน ลุ่มลึกผ่านความรู้เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี ผีจึงเป็นการสะท้อนความคิดของผู้คนออกมาในอีกมิติหนึ่ง โดยมีชุมชนและสังคมเป็นเวทีจำลองอาณาจักรของผี ผีจึงมีอยู่ทุกแห่งหน ทั้งนี้ก็เพราะว่ามีผีอยู่ในวิถีคิดของคนมาก่อนแล้วนั่นเอง (กฤษติ์ สนั่นตา, 2547)

ผีในความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงมีความหลากหลายไปตามระบบนิเวศและการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชน ทั้งนี้หากถือว่าผีเป็นระบบคุณค่าอย่าง

หนึ่งของชุมชน ก็ต้องยอมรับว่าในชุมชนหนึ่งจึงต้องมีระบบคุณค่าที่หลากหลายตามผีไปด้วยเช่นกัน ความเชื่อเรื่องผีที่ชาวบ้านนับถือกันอยู่ในปัจจุบันนั้น พบว่า ล้วนเป็นความเชื่อเรื่องผีที่เกี่ยวข้องกับการปลูกฝังพฤติกรรมคนให้มีวิถีปฏิบัติ ตั้งอยู่ในแนวทางเดียวกันมากกว่าที่จะมุ่งเน้นถึงเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ โดยที่ไม่สัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนเลย การที่ชุมชนมีสิทธิร่วมกันในทรัพยากรนั้นจะมีการควบคุมด้วยกฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรม ความเชื่อเรื่องผี ซึ่งแต่ละชุมชนจะมีการ กำหนดขอบเขตของแต่ละชุมชน เพื่อใช้ในการกำหนดสิทธิในการควบคุมดูแล รักษา จัดการ และปกป้องพื้นที่ป่าของชุมชน พื้นฐานของอำนาจในการออกกฎระเบียบข้อบังคับนั้น เพื่อควบคุมการใช้และการอนุรักษ์ป่า โดยอนุญาตให้สิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่าและหน้าที่ในการดูแลป่า เป็นสิทธิเฉพาะสมาชิกภายในชุมชนนั้น ๆ ได้มีสิทธิในการใช้ดูแลและรักษาป่า อันเป็นขั้นตอนและวิธีการดำเนินการในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ในลักษณะของสิทธิชุมชนที่เป็นทรัพยากรเปิด ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ แต่ต้องอยู่ภายใต้กฎ ระเบียบ และข้อบังคับของชุมชน ทำให้ในปัจจุบันนี้กระบวนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ดำเนินงานในลักษณะกรรมสิทธิ์ร่วม หรือสิทธิชุมชน ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ทุกคนมีสิทธิในป่าชุมชนเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นการจัดการ ดูแล รักษา และการใช้ประโยชน์ ทำให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกในการหวงแหนป่า ทั้งนี้การรักษาทรัพยากรของชาวบ้านนั้น ก็เพื่อเป็นการรักษาความมั่นคงด้านทรัพยากรของชาวบ้านในอนาคต

4.1.5 ประเพณี และพิธีกรรมของชุมชน

การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ได้มีการดำเนินการสืบต่อกันมา ตั้งแต่การอพยพเข้ามาก่อตั้งชุมชนในปีพุทธศักราช 2519 และมีการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่น ล้วนมาเป็นแนวทางผสมผสานกับหน่วยงานภาครัฐ ในการกำหนดการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยผ่านทางขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ศาสนา พิธีกรรม ซึ่งได้มีการยึดถือกันมานาน ก่อนที่แต่ละครอบครัวจะอพยพเข้าตั้งหลักแหล่งชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ศาสนา พิธีกรรม เป็นสิ่งหนึ่งที่บ่งบอกได้ถึงศักยภาพของชุมชนชาวบ้านสหกรณ์ 4 ในการนำระบบองค์ความรู้เดิมมาประยุกต์ใช้ในวิถีการดำรงชีวิต และในระบบวัฒนธรรมการผลิตของชุมชน รวมทั้งก่อให้เกิดความรู้สึกหวงแหนและจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านร่วมกัน ทั้งนี้ ขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อในการใช้พื้นที่ป่าของชุมชนชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น จะแสดงออกมาในรูปแบบการจำแนกพื้นที่ป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ ซึ่งมีการกำหนดขอบเขตและกิจกรรมอย่างชัดเจน เช่น ป่าอนุรักษ์ของชุมชน เป็นป่าเต็งรังที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์อยู่ในระดับที่ดี

ระดับหนึ่ง ซึ่งชาวบ้านที่นี่ได้ร่วมกันกำหนดให้เป็นเขตป่าอนุรักษ์และเป็นพื้นที่ส่วนรวมของชุมชน โดยชุมชนมีกฎระเบียบในการห้ามตัดไม้ ล่าสัตว์ (บางชนิด) หรือทำประโยชน์ด้านอื่น ๆ นอกจาก เก็บหาสมุนไพร การหาของป่า และชุมชนยังมีพื้นที่ป่าเบญจพรรณ ซึ่งเป็นป่าที่มีความหลากหลายของพันธุ์พืชและสัตว์ ซึ่งคณะกรรมการหมู่บ้านสหกรณ์ 4 ได้กำหนดให้เป็นเขตพื้นที่ป่าหากินของชาวบ้าน โดยสามารถใช้ประโยชน์เป็นแหล่งหาอาหารของคนและสัตว์ เก็บหาของป่าและห้ามการตัดไม้หวงห้าม รวมถึงห้ามเผาป่าและการบุกรุกแผ้วถางพื้นที่ทำกินเพิ่มเติมอย่างเด็ดขาด

นอกจากนี้ บริเวณพื้นที่ป่าชายขอบหมู่บ้านชาวบ้านที่นี่จะเรียกบริเวณนี้ว่า ป่าแพะ ซึ่งเป็นป่าที่มีสภาพโปร่ง มีต้นไม้ขนาดเล็ก และขนาดกลางขึ้นอยู่ประปราย ชาวบ้านกำหนดให้เป็นเขตป่าใช้สอยของชุมชน โดยสามารถใช้สอยเก็บหาพืช ไม้ ตัดไม้ เพื่อใช้ซ่อมแซมบ้านเรือน และก่อสร้างบ้านได้ แต่ห้ามการเผาป่าและทำไร่ หากจะทำการใด ๆ ต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้านหรือผ่านการเห็นชอบจากคนในหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านอาศัยระบบความเชื่อในด้านการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนมาเป็นส่วนหนึ่งในการจำแนกเขตพื้นที่ต่าง ๆ โดยในแต่ละเขตป่าจะมีการกำหนดแนวทางในการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกของชุมชนได้ใช้ทรัพยากรในพื้นที่ป่าไม้ร่วมกัน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรป่าไม้ โดยนำเอาความเชื่อในเรื่องธรรมชาติที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ และวิถีชีวิตตามขนบธรรมเนียมประเพณีมาเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ชาวบ้านสหกรณ์ 4 จะใช้วัฒนธรรมการผลิตของตนเองเลี้ยงชีพ โดยการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในการเพาะปลูก การเก็บหาของป่าสมุนไพร การตัดไม้เพื่อใช้สอย ทำฟืน ซ่อมแซมบ้านเรือน ที่อยู่อาศัยของตน โดยถือว่าป่าเป็นของทรัพยากรส่วนรวม ซึ่งทุกคนมีสิทธิ์ที่จะใช้ประโยชน์จากป่าได้ แต่จะกระทำการภายใต้การจัดการของชุมชนโดยคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นองค์กรกลางของชุมชน ในการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นระบบตามกฎระเบียบที่ชุมชนและภาครัฐได้กำหนดแนวทางไว้ร่วมกัน (คำ ชัยเชื่อน, 2548)

การจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ดังกล่าว จึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านมีความเข้าใจถึงความเชื่อมโยงของสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของชุมชนว่าผู้คนในชุมชนแห่งนี้มีความรู้เกี่ยวกับป่า ต้นไม้ ความหลากหลายของชีวภาพ และสะท้อนถึงความผสมผสานชีวิตที่วางอยู่บนรากฐานของการใช้ทรัพยากรร่วมกันของชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่ยึดถือระบบจารีตประเพณี จากการถ่ายทอดประสบการณ์จากคนรุ่นก่อนสู่คนรุ่นปัจจุบันที่ได้กลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ ซึ่งชุมชนมีกระบวนการถ่ายทอดสืบต่อกันมา เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างคน - ป่า - น้ำ - ดิน ภายในระบบนิเวศของชุมชนที่ชาวบ้านต่างมีความรู้ความเข้าใจว่า พื้นที่ป่าไม้นั้นเป็นแหล่งต้นกำเนิดของสายน้ำ และแหล่งอาหารของชุมชน หากมีการบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าไม้โดยขาดความยั้งคิด ก็จะทำให้สายน้ำในลำห้วย

เหือดแห้ง สร้างความเดือดร้อนให้กับคน - พืช - สัตว์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ รวมทั้งระบบการผลิตของชุมชนก็จะได้รับผลกระทบ เป็นภาวะวิกฤติที่จะสัมพันธ์เชื่อมโยงถึงกันทั้งหมด ชาวบ้านที่นี้จึงมีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจในโครงสร้างของป่าและลักษณะของป่า ผ่านการเรียนรู้จากประสบการณ์และการถ่ายทอดสืบต่อกันมา จนกลายเป็นวิถีชีวิตระหว่างชุมชนกับป่า

ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่ป่าเป็นทุนทางสังคมของชุมชน โดยชาวบ้านสามารถจำแนกด้วยสามัญสำนึกด้วยตัวของชาวบ้านเองว่า พื้นที่ใดควรใช้ประโยชน์ในด้านใด และพื้นที่ใดที่มีความสำคัญสมควรที่จะทำการอนุรักษ์เอาไว้มิให้มีการบุกรุกทำลาย คณะกรรมการหมู่บ้านจึงได้มีการแบ่งประเภทป่าออกเป็นลำดับชั้นต่าง ๆ เช่น ป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย ชาวบ้านมีความเข้าใจเกี่ยวกับแหล่งหรือถิ่นที่อยู่ของต้นไม้และพืชพรรณในป่า เช่น ผักป่า สมุนไพร เพื่อประโยชน์ของการอนุรักษ์ และการใช้สอยในชีวิตประจำวัน ความเข้าใจในกำลังผลิตของป่า โดยได้สร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อกำหนดแนวทาง วิธีการ และข้อห้ามเพื่อป้องกันมิให้ใช้ประโยชน์จากป่าไม้มากเกินไป เช่น ในเขตป่าใช้สอยให้เก็บหาของป่าได้เท่าที่จะเพียงพอในการบริโภค ห้ามมีการแสวงหาผลกำไรจากการเก็บหาของป่าไปขาย ห้ามนำไม้มาแปรรูปขายเพื่อการค้าโดยเด็ดขาด การนำไม้มาปลูกสร้างบ้านเรือนของชาวบ้านให้ใช้แต่พอสมควรกับความจำเป็นเท่านั้น เพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับกำลังผลิตของป่า

ชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 จึงมีคณะกรรมการที่ช่วยประสานงานชาวบ้านในร่วมกันรักษาพื้นที่ป่าไม้เอาไว้ รวมถึงมีการออกกฎระเบียบชุมชนในการเข้าไปใช้ทรัพยากรป่าไม้ของสมาชิกซึ่งจำเป็นต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ชุมชนเป็นผู้กำหนด ทั้งนี้อยู่ภายใต้พื้นฐานที่ว่าทรัพยากรป่าไม้เป็นของส่วนรวม สมาชิกชุมชนทุกคนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างเท่าเทียมกันและอย่างเหมาะสมกับระบบนิเวศด้วย โดยกฎเกณฑ์ของคณะกรรมการหมู่บ้านสหกรณ์ 4 จะประกอบไปด้วยดังนี้

- 1) ห้ามสมาชิกในชุมชนตัดต้นไม้ทุกชนิดในพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์
- 2) ในเขตพื้นที่ป่าใช้สอยซึ่งเป็นพื้นที่ ๆ สามารถอนุญาตให้สมาชิกเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้ แต่ต้องตัดไม้ตามจำนวนเท่าที่มีความจำเป็นในการใช้เท่านั้น และต้องได้รับการอนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้านก่อน

- 3) ของป่าหรือผลผลิตจากป่าในการบริโภคนั้น สมาชิกต้องเก็บมาเพื่อใช้ในการบริโภคเท่านั้น (แจกจ่าย หรือค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ได้) แต่ห้ามเก็บมาขายเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจหรือการแปรรูปเพื่อการประกอบธุรกิจโดยตรง

- 4) หากในบริเวณพื้นที่ใดที่พบว่า มีการบุกรุกทำลายหรือมีการลักลอบกระทำผิด ชุมชนต้องมีการจัดกลุ่มของสมาชิกชุมชนออกไปตรวจสอบร่วมกันเป็นประจำ รวมถึงการตรวจหาไฟฟ้า ดับไฟฟ้า การสร้างแนวกันไฟร่วมกันระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง

5) เมื่อตรวจพบว่ามีอาการกระทำผิด จะทำการยึดของกลางในการกระทำผิดไว้ เป็นของส่วนรวมหมู่บ้าน และทำการลงโทษตามกฎหมายที่ชุมชนได้กำหนดขึ้น หากเป็นความผิดที่ร้ายแรงก็จะส่งให้เจ้าหน้าที่ดำเนินการตามกฎหมายต่อไป

กฎเกณฑ์ปฏิบัติส่วนมากของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ผู้วิจัยพบว่าจะเป็นข้อตกลงที่เกิดจากการปรึกษาหารือร่วมกันของชาวบ้าน โดยอาศัยระบบการจัดการดั้งเดิมมาผสมผสานกับกฎระเบียบของหน่วยงานภาครัฐที่เข้ามาช่วยเหลือแนะนำ โดยมีการเขียนกฎเกณฑ์ไว้เป็นลายลักษณ์อักษรให้สมาชิกในชุมชนได้รับทราบ และเป็นแนวทางในการปฏิบัติร่วมกัน และชาวบ้านที่ต่างก็ให้ความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรบนพื้นฐานกฎระเบียบของชุมชนอย่างเท่าเทียมกัน

ทั้งนี้ การจัดการทรัพยากรชุมชนบนพื้นฐานประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ถือได้ว่าเป็นโลกทัศน์ที่สำคัญในการหลอมรวมให้สมาชิกในชุมชนมีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันในการใช้ประโยชน์และการรักษาทรัพยากรร่วมกันอย่างมีเป้าหมาย ทั้งนี้ เนื่องจากระบบประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อนั้น เป็นสิ่งที่ชาวบ้านใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อความหมายในเชิงอุดมคติที่เป็นความทรงจำของชุมชนไปสู่การปฏิสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างความคิดกับพฤติกรรม กับนามธรรมสู่รูปธรรม กับโลกและชีวิต บนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้คือความรู้และโลกทัศน์ของชุมชนที่มีต่อธรรมชาติและสรรพสิ่งทั้งหมดล้วนถูกปลูกฝังผ่านระบบประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ มาอย่างยาวนานบนพื้นฐานระบบตรรกะที่ว่า "ชีวิตคนเราส่วนหนึ่ง ล้วนถูกกำหนดมาแล้วโดยวัฒนธรรม" ทั้งนี้ในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ระบบความเชื่อยังคงมีบทบาทกับชุมชนอยู่มาก ทั้งในแง่บุคคลหรือสังคมก็ตาม ระบบความเชื่อต่าง ๆ ก็ยังคงมีบทบาทไม่หนีหายไปไหนโดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผีที่เกี่ยวข้องกับการรักษาระบบนิเวศชุมชน การพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และการใช้ในการกล่อมเกล่าพฤติกรรมของลูกหลานให้ตั้งอยู่ในกรอบจารีตประเพณีอันดีงาม ทั้งนี้ระบบความเชื่อเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่คนในอดีตต่างยึดถือสืบต่อกันมาว่า มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของทรัพยากรป่าไม้ และเป็นกฎเกณฑ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งในการที่จะโน้มน้ำว หรือชักนำให้สมาชิกในชุมชนรู้จักรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างรู้คุณค่านั่นเอง

ก. ประเพณีที่สำคัญในชุมชน

จากการศึกษาประเพณีในหมู่บ้านสหกรณ์ 4 ผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านในชุมชนจะนิยมประกอบประเพณีทางด้านพุทธศาสนาตามปฏิทินในรอบปี อันได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านจะปฏิบัติร่วมกันตลอดทั้งปี แต่ทั้งนี้ ชุมชนยังมีการประกอบประเพณีท้องถิ่นนอกเหนือจากวันสำคัญทางศาสนาที่กล่าวมาข้างต้น

โดยเป็นประเพณีพื้นบ้านของล้านนาที่สืบเนื่องกันมาอย่างช้านาน ซึ่งชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ก็ได้รับเอามาเป็นประเพณีปฏิบัติในชุมชนด้วยเช่นกัน โดยมีประเพณีพื้นบ้านดังนี้คือ เดือน 4 เหนือ (เดือนมกราคม) ชาวบ้านก็จะมีพิธีกรรมการทานข้าวล้านบาตร หรือการถวายทานข้าวใหม่ (เผาข้าวหลาม, ดั่งไฟหิงพระเจ้า) ซึ่งชาวบ้านจะนำผลผลิตที่ได้จากฤดูกาลเก็บเกี่ยวมาอุทิศไว้กับพระศาสนา เพื่อให้พระสงฆ์นำไปบริจาคให้กับคนยากไร้ หรือใช้ในการเลี้ยงพระเณรในวัด บางทีก็ขายเพื่อเอาเงินมาบูรณะถาวรวัตถุที่ชำรุดทรุดโทรม เป็นการสงเคราะห์ทางสังคมร่วมกันอีกทางหนึ่ง หลังจากตรากตรำทำงานกันมาตลอดฤดูกาลเพาะปลูก เดือน 6 เหนือ (เดือนมีนาคม) ประเพณีปอยหลวงจะมีการไปร่วมทำบุญกับหัววัดอื่น ๆ (ส้ายมือ) ที่มีประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุ ประเพณีปอยหลวงทางวัดก็จะมีการจัดหมวดชาวบ้านไปร่วมทำบุญกับหัววัดต่างที่มีหัววัดถึงกัน เป็นระบบความสัมพันธ์ในระดับชุมชนศรัทธาหัววัดที่สืบเนื่องมาแต่โบราณตามวิถีพื้นบ้านล้านนาที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา ประเพณีปอยหลวงจึงเป็นงานที่มุ่งเน้นให้คนได้ตระหนักถึงการมีส่วนร่วมในการรักษาสาธารณสมบัติ โดยเฉพาะสมบัติของพระศาสนา เพราะสิ่งก่อสร้างที่ได้มานั้นล้วนต้องอาศัยความวิริยะอุตสาหะทั้งฝ่ายพระฝ่ายฆราวาส ในระหว่างที่ทำการก่อสร้างนั้นอาจมีปัญหายุ่งยากจนก่อให้เกิดการกระทบกระทั่งกัน เกิดอุบัติเหตุ รวมถึงการได้รื้อถอนทำลายสิ่งก่อสร้าง ต้นไม้ ที่อยู่มาแต่เดิม ฯลฯ อาจทำให้ผีเสื้อวัดเกิดความไม่พอใจ เมื่อแล้วเสร็จจึงต้องมีการขอขมาต่อกัน (ทั้งต่อคนและสิ่งศักดิ์สิทธิ์) พร้อมไม่กับการเฉลิมฉลองในความสำเร็จที่ชาวบ้านต่างทุกข์ยากลำบากกันมานาน จึงถือเอาโอกาสนี้ร่วมกันทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปหาญาติพี่น้อง ครูบาสังฆะผู้ล่วงลับ เสือวัดเสือดาว เทวดาที่คอยปกป้องรักษาทั้งหลาย ฯลฯ ปอยหลวงจึงเป็นเวทิงานบุญประเพณีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของชาวล้านนาที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนในชุมชนอาจจะมีการปลูกเรือนก็จะมีพิธีกรรมย่อยต่าง ๆ มากมาย เช่น การถอนเสาเรือน การขึ้นบ้านใหม่ และการปลูกเรือนใหม่ เป็นต้น

เดือน 7 เหนือ (เดือนเมษายน) ประเพณีสงกรานต์ จะมีการจัดประเพณีสงกรานต์ปีใหม่เมือง โดยจะมีการทำความสะอาดบ้านเรือน การขนทรายเข้าวัด ปล่อยนกปล่อยปลา การรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ และพ่อแม่ญาติพี่น้องที่เคารพนับถือกัน รวมถึงการทำบุญสืบชาติบ้าน การสงเคราะห์บ้าน พร้อมทั้งการสงฆ์พระพุทธรูป ฯลฯ เป็นต้น

เดือน 10 เหนือ (เดือนกรกฎาคม) ประเพณีเข้าพรรษา ในวันนี้ชาวบ้านจะถือโอกาสเป็นวันร่วมกันอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน ด้วยการร่วมกันปลูกต้นไม้ และถางหญ้าในบริเวณสองข้างทาง สองข้างลำน้ำ บริเวณป่าช้า ป่าเสียดบ้าน เป็นต้น เป็นการประยุกต์ใช้วันสำคัญทางศาสนาเป็นสื่อในการชักจูงคนให้หันมาร่วมกันรักษาทรัพยากรท้องถิ่นผ่านกระบวนการทางศาสนาอย่างมีความหมายและสอดคล้องกับฤดูกาล

เดือน 11 เหนือ (เดือนสิงหาคม) จะมีการประกอบพิธีกรรมผูกตาแล้วนา (เครื่องล้างพื้นบ้านที่ใช้ปักในหัวไร่ปลายนา ในสวน และเหนือประตูบ้าน) โดยชาวบ้านที่มีไร่นาจะนำตาแล้วมารวมกันที่หน้าพระประธานในพระวิหาร หลังจากนั้นพระสงฆ์จะนำสายสิญจน์มาผูกโยงล้อมรอบตาแล้วทั้งหมด แล้วจึงทำพิธีสวดเจริญพุทธมนต์พร้อมกับประพรมน้ำมนต์จนทั่ว หลังจากนั้นชาวบ้านก็จะแยกย้ายนำไปสู่ไร่นาของตน เพื่อปักตาแล้วป้องกันมิให้สิ่งใดมารบกวนผลผลิตที่จะเกิดมีขึ้นต่อไป

เดือน 12 เหนือ (เดือนกันยายน) ประเพณีสิบสองเป็ง ชาวบ้านจะมาร่วมกันทำบุญอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปหาญาติผู้ล่วงลับ พร้อมการถวายพระธรรม (दानธรรม) เพื่อสืบทอดพระศาสนา การถวายธรรมเป็นทาน ชาวบ้านเชื่อว่าได้อานิสงส์มาก งานบุญประเพณีสิบสองเป็งจึงเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างโลกแห่งความเป็นจริง (คนที่ยังมีชีวิตอยู่) กับโลกแห่งจิตวิญญาณ (ผู้ล่วงลับ) ทั้งนี้ก็เพื่อจรรโลงรักษาสายสัมพันธ์ที่ดีต่อกันตามคติความเชื่อของชาวพุทธที่ว่า ไม่ว่าจะอยู่ต่างภพต่างแดนกันอย่างไร เราก็ล้วนต่างเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏเดียวกันนั่นเอง

เดือนเกียงเหนือ (เดือนตุลาคม) ประเพณีตานก๋วยสลาก เป็นประเพณีที่สนุกสนานที่สุดของการทำบุญในระดับชาวบ้าน เป็นการทำบุญที่ไม่จำเพาะเจาะจงพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง โดยชาวบ้านจะนำพืชพันธุ์ธัญญาหารมาใส่ลงในก๋วยเพื่อจัดเตรียมสำหรับเอาไปทำบุญที่วัด บางคนที่ชอบชนกวาง (แมลงด้วง) ก็จะนำกวางมาใส่ก๋วยเป็นทานเพื่อให้พระท่านได้ปลดปล่อยชีวิตคืนสู่ธรรมชาติ เป็นการประกาศถึงระยะเวลาสิ้นสุดของการชนกวางได้มาถึงแล้ว

เดือนยี่ (เดือนพฤศจิกายน) ประเพณีตานธรรมเดือนยี่ (ลอยกระทง) ชาวบ้านจะพากันสร้างประตูปา เพื่อรำลึกนึกถึงการสังขมารมีของพระเวสสันดรตอนที่อยู่ในป่า เพราะในวันนี้จะมีการเทศน์ธรรมมหาชาติ 13 กัณฑ์ (ตั้งธรรมหลวง) ชาวบ้านเชื่อว่า การได้เป็นเจ้าภาพและฟังธรรมมหาชาติครบ 13 กัณฑ์ ถือว่าเป็นอานิสงส์ที่ยิ่งใหญ่มาก ในมิติหนึ่งของการสร้างประตูปาก็คือ การถ่ายทอดการเรียนรู้เรื่องพันธุ์พืชพื้นบ้านจากคนรุ่นเก่าไปสู่คนรุ่นใหม่ ผ่านกระบวนการพิธีกรรมวันสำคัญทางศาสนานั้นเอง

ข. พิธีกรรมที่สำคัญในชุมชน

จากการสัมภาษณ์อ้วน บุญผัน ชันแก้ว บัณฑิต และสีวัน พูลสวัสดิ์ (2548) ถึงข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ผู้วิจัยไม่สามารถจำแนกให้ครบถ้วนตามปฏิทินพื้นบ้านล้านนาแบบประเพณีทางพุทธศาสนาได้ ทั้งนี้เนื่องจากความเป็นพิธีกรรมมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากการประกอบประเพณีทางพุทธศาสนาและมีความหลากหลายในแง่ของความเชื่อใน

การประกอบพิธีกรรมนั้น ๆ พิธีกรรมจึงอาจเป็นเรื่องในระดับครอบครัว เครือญาติ จนถึงระดับชุมชน แตกต่างจากประเพณีที่จะต้องเป็นเรื่องของชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ พื้นฐานความเชื่อด้านการประกอบพิธีกรรมในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ด้านหนึ่งมีรากฐานมาจากความเชื่อเรื่องผี และขยาย (หลอมรวม) ไปสู่ความเชื่อด้านศีลธรรมทางพุทธศาสนา บางพิธีกรรมก็มีการผสมผสานกันระหว่างผีกับพุทธ ซึ่งในการประกอบกิจกรรมดังกล่าวชาวบ้านไม่ได้รู้สึกว่าเป็นการกระทำที่ขัดแย้งกัน หากแต่คือ การประสานกลมกลืนกันให้กลายเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นได้อย่างแยบยล พิธีกรรมจึงเป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยมีพิธีกรรมที่สำคัญของชุมชนดังต่อไปนี้

1) พิธีกรรมเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ชาวบ้านจะพากันทำพิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ด้วยการนำไก่มารวมกันหลังคาละ 1 ตัว เป็นการเลี้ยงผีเสื้อบ้านหลังจากเสร็จสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยวที่ผ่านพ้นมา เป็นการขอบคุณผีเจ้าบ้านที่ดลบันดาลให้การงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี พร้อมทั้งขอบคุณที่ท่านช่วยดูแลหมู่บ้านมิให้เกิดเภทภัยอันใดระหว่างที่อยู่ในช่วงของการดูแลผลผลิตทางการเกษตร มิให้ถูกงูกัด เป็นโรคเป็นเรื้อน การเจ็บการป่วย บ้านเรือนเคหะสถานปลอดภัยจากภัยคน ภัยอัคคี พร้อมทั้งเป็นการพบปะกันของชาวบ้านหลังจากที่ต่างคนต่างทำมาหากินจนไม่มีเวลามาพบปะกันโดยสะดวก การเลี้ยงผีจึงเท่ากับเป็นการฟื้นฟูความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้กลับคืนมาอยู่ในวิถีครรลองดังเก่านั้นเอง

2) พิธีกรรมสืบชาติตาบ้าน – สงเคราะห์บ้าน เป็นพิธีกรรมที่แฝงอยู่ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ (ปีใหม่เมือง) ที่ชาวบ้านจะประกอบพิธีกรรมร่วมกันที่บริเวณหอผีเสื้อบ้าน ด้วยการปั้นตัวแป้ง (สัตว์ประจำปีเกิด) เพื่อร่วมพิธีสะเดาะเคราะห์ครั้งใหญ่ ในการประกอบพิธีกรรมจะมีทั้งพิธีกรรมฝ่ายพุทธ และพิธีกรรมฝ่ายผีประสานร่วมกัน เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ชุมชน เป็นการรวมกลุ่มทางสังคมของชุมชนที่สำคัญครั้งหนึ่งในรอบปี เพราะชาวบ้านเชื่อว่า ผีคุ้มครองบ้านด้วยอำนาจ พระพุทธศาสนาคุ้มครองบ้านด้วยอานิสงฆ์แห่งบุญ การประกอบพิธีกรรมดังกล่าวจึงเป็นวันแห่งการรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชนที่สำคัญอีกวันหนึ่งในรอบปี

3) พิธีกรรมเลี้ยงผีเสื้อบ้าน โดยจะทำการเลี้ยงในเดือน 9 แรม 9 ค่ำ เหนือ (เดือนพฤษภาคม) การเลี้ยงผีเสื้อบ้านในเดือนนี้ถือว่า มีความสำคัญมากที่สุดในการเลี้ยงผีในรอบปี เพราะชาวบ้านจะมาร่วมงานกันทุกหลังคาเรือน ในการประกอบพิธีกรรมจะมีการลงเจ้า (น้ำขี้) เพื่อทำนายทายทักถึงความเป็นไปของชุมชน มีการล้มหมูเพื่อเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ในวันนี้จะมีการบอกกล่าวกับผีเพื่อขอให้ฟ้าให้น้ำฝนและพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ เป็นการรวมกลุ่มทางสังคมครั้งใหญ่ก่อนที่จะต้องแยกย้ายกันไปจัดเตรียมการเพาะปลูกในพื้นที่ของแต่ละครอบครัว

4) พิธีกรรมการเลี้ยงผีโต้งผีนา จะมีการเลี้ยงผีอยู่สองครั้งคือ ก่อนการเพาะปลูก และหลังจากการเก็บเกี่ยวผลผลิต ก่อนการหว่านไถ ชาวบ้านจะทำการเลี้ยงผีนาพร้อมกับทำการแฮกนา โดยทำการปลูกข้าวที่บริเวณมุมใดมุมหนึ่งของนา หลังจากนั้นจึงเกี่ยวต้นนำข้าวที่ปลูกนั้นไปเก็บไว้บนห้างผีนา (เป็นตะที่สานด้วยไม้ไผ่) พร้อมกับนำกระทงใบตอง ใส่ข้าวปลาอาหารของควาหวานไปวางไว้ เพื่อบวงสรรวบบอกกล่าวให้ผีนาช่วยดูแลผลผลิตต่ออย่าให้มีสิ่งใดมารบกวน หลังการเก็บเกี่ยวชาวบ้านก็จะมาช่วยกันมัดเพ็อง ขนข้าวใส่ยุ้ง (หลองข้าว) ซึ่งจะมีพิธีกรรมเรียกขวัญข้าวขึ้นหลองด้วย โดยมีการกล่าวเป็นสำนวนโวหารแบบล้านนา หลังจากนั้นจึงนำข้าวมัดแรกที่เกี่ยวข้องขึ้นไปบนหลองข้าวก่อน เพื่อเป็นการเชิญขวัญข้าวให้กลับมาอยู่ที่ยุ้ง (หลังจากที่จะต้องผ่านกระบวนการสืบสายพันธุ์ข้าวมาตลอดระยะเวลาของการเพาะปลูก) ในหลองข้าวนั้นชาวบ้านจะใส่ใบขนุน ลูกฟัก เอาไว้ด้วย ทั้งนี้ชาวบ้านเชื่อว่าจะช่วยให้ครอบครัวมีข้าวกินเพียงพอตลอดทั้งปี

5) การเลี้ยงผีปู่ย่า เป็นพิธีกรรมในระบบเครือญาติฝ่ายหญิงที่ชุมชนชาวสหกรณ์ 4 ยังปฏิบัติสืบต่อกันมา ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติเอาไว้ ชาวบ้านจะนิยมเลี้ยงกันในเดือน 9 เหนือ (แต่ต้องไม่ตรงกับวันเลี้ยงผีเสื้อบ้าน) ส่วนจะวันไหนนั้นก็แล้วแต่การยึดถือของสายผีนั้น ๆ การเลี้ยงผีปู่ย่าเป็นการควบคุมพฤติกรรมฝ่ายหญิงมิให้ออกนอกกลุ่มออกทางครรลองจารีตประเพณี เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางฝ่ายหญิงที่ผู้ชายจะเข้าไปก้าวก่ายหรือยุ่งเกี่ยวในพิธีกรรมไม่ได้ การเลี้ยงผีปู่ย่าจะนิยมใช้ไก่คนละตัวแล้วนำไปสู่เรือนค้ำผี เพื่อใช้เป็นเครื่องเซ่นบูชาผีปู่ย่าร่วมกัน หากมีญาติฝ่ายหญิงคนใดจะแต่งงานแยกเรือนจะต้องมีการมาบอกกล่าวใส่ผีที่บ้านค้ำผีด้วย มิเช่นนั้นผีจะไม่พอใจและจะลงโทษให้เกิดความเจ็บป่วยไม่สบายได้ ผีปู่ย่าจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งการควบคุมพฤติกรรมของฝ่ายหญิง ให้ตั้งอยู่บนบรรทัดฐานจารีตนิยมของชุมชนนั่นเอง

6) พิธีกรรมการเลี้ยงผีเจ้าที่ - ผีหอผีเรือน เป็นพิธีกรรมในระดับครอบครัวที่ชาวบ้านจะเลี้ยงขอบคุณบูชาผีที่คอยปกป้องรักษาเขตแดนและบ้านเรือนให้อยู่เย็นเป็นสุข การเลี้ยงผีเจ้าที่และผีเรือนไม่มีการกำหนดวันเวลาที่ชัดเจน แต่ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้อยู่อาศัยที่จะกำหนดวันเลี้ยงเอง (กฤษตรี สุนนตา, 2548)

ประเพณีและพิธีกรรม จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบความเชื่อของชาวบ้าน ที่มีต่อการยอมรับในระบบคุณค่าบางอย่างร่วมกัน ทั้งในระดับครอบครัว เครือญาติและระดับชุมชน ที่พัฒนาจนกลายมาเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่เกี่ยวพันกันผ่านประเพณีทางพุทธศาสนาและการประกอบพิธีกรรมการเลี้ยงผี สิ่งเหล่านี้จึงเป็นกลไกสำคัญที่คอยควบคุมและขับเคลื่อนชุมชนให้ตั้งอยู่ในกรอบบรรทัดฐานเดียวกันในการปฏิสัมพันธ์กับคน สิ่งศักดิ์สิทธิ์

และกับสิ่งแวดล้อมเพื่อป้องกันมิให้เกิดการละเมิดหรือการเอาัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน เป็นการประกาศความชอบธรรมต่อชุมชนให้หันมาตระหนักถึงคุณค่าของการมีชีวิตอยู่ร่วมกันและเกี่ยวพันเชื่อมโยงไปถึงการรักษาระบบนิเวศชุมชนด้วย

4.1.6 ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน

ก. ระบบเครือญาติ

ถึงแม้ว่าชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 จะมีอายุการก่อตั้งชุมชนเมื่อปีพุทธศักราช 2519 แต่ระบบความสัมพันธ์ด้านเครือญาติของชุมชนก็ถือว่าอยู่ในระดับที่แน่นแฟ้น ทั้งนี้ตามระบบจารีตของระบบเครือญาตินั้นมิได้มีความหมายแค่เพียงสายใยของตระกูลหรือระบบอาวุโสเท่านั้น แต่เชื่อมโยงไปถึงระบบวัฒนธรรมทั้งระบบด้วย ด้วยเหตุนี้จึงปฏิเสธมิได้ว่า การดำรงอยู่ร่วมกัน การดองกันผ่านการแต่งงาน การช่วยเหลือเกื้อกูลเอามือเอารักกัน จึงเป็นรากฐานที่ก่อให้เกิดระบบเครือญาติขึ้นมาตามหลักคำสอนในทางพุทธศาสนาที่ว่า “ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง” ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มผู้นำชุมชนดั้งเดิมของชุมชนที่เข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐานเป็นกลุ่มแรก ๆ นั้น เดิมทีนั้นเริ่มจากกลุ่มคนที่ย้ายมาจากบ้านหนองสะ ต่าบลห้วยทราย อำเภอสันกำแพง และหมู่บ้านที่อยู่บริเวณใกล้เคียงแถบอำเภอตอยสะเกิด – สันกำแพง และกลุ่มคนที่ย้ายเข้ามาอยู่จากเขต 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน กลุ่มคนที่อพยพเข้ามากลุ่มแรก ๆ นั้น เริ่มจากกลุ่มของผู้ใหญ่มานพ แก้วฟู (ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน) ซึ่งเป็นแกนนำคนหนึ่งในกลุ่มของสมาพันธ์ชาวนาชาวไร่ภาคเหนือตอนบน และสภาพหมู่บ้านสหกรณ์ 4 ในขณะนั้นเป็นพื้นที่ป่าไม่มีคนอยู่อาศัย และเป็นพื้นที่ที่มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยอยู่ หลังจากที่ได้เข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐานกันแล้วก็ได้มีการจัดสรรที่ทำกินโดยภาครัฐก็ได้ให้การช่วยเหลือด้วยดีตลอดมาในนามของหมู่บ้านเครือข่ายสหกรณ์ จนทำให้หมู่บ้านมีความเป็นปึกแผ่นสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้

ข. ระบบครอบครัว

ชาวบ้านสหกรณ์ 4 มีระบบครอบครัวคล้ายดัง เช่น ชุมชนชนบททั่วไป คือจะมีสภาพเป็นระบบครอบครัวขยายและกึ่งระบบครอบครัวเดี่ยว คือ มีผู้ที่อยู่เป็นครอบครัวใหญ่ที่มีปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ และลูกหลาน ก็ยังมีอยู่ แต่ปัจจุบันเริ่มมีน้อย ส่วนมากจะเป็นลักษณะครอบครัวเดี่ยวเสียส่วนใหญ่ กล่าวคือ ผู้ที่แต่งงานจะแยกตัวไปอยู่ที่หมู่บ้านอื่นเป็นส่วนใหญ่หรือแยกไปตั้งครอบครัวใหม่อยู่ในบริเวณหมู่บ้านเดียวกันก็มี แต่จะมีระบบสายเครือญาติเข้ามาเชื่อมโยงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนเอาไว้ โดยการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกันไม่ว่าจะเป็นการช่วยเหลือคนในสายครอบครัวหรือภายในชุมชนก็ตาม ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่

จะอยู่กันแบบฉันที่พื้นที้น้องมีอะไรก็จะช่วยเหลือกัน รวมถึงการเคารพในระบบอาวุโสตามครรลองจารีตที่สืบทอดต่อกันมา ซึ่งปรากฏชัดในเรื่องของการขอขมาต่อกัน หรือการรดน้ำดำหัวในประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

ค. ประเพณีแต่งงาน

ชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 มีประเพณีการแต่งงานที่เหมือนกับชุมชนล้านนาทั่วไป คือจะนิยมแต่งงานในช่วงหลังฤดูการเก็บเกี่ยว ซึ่งเป็นช่วงฤดูหนาว และจะไม่นิยมแต่งงานในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา เพราะถือว่าเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ ของชาวบ้านที่ถือว่าระหว่างเข้าพรรษาเป็นช่วงเวลาของการถือศีลและช่วงของการประพฤติวัตรปฏิบัติธรรมของอุบาสกอุบาสิกา ดังนั้นการแต่งงานในช่วงนี้จึงเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม (รวมถึงเป็นช่วงฤดูการทำนาที่ทุกหน่วยของชุมชนต้องช่วยกันทำการผลิตและประกอบกิจการงาน) ในพิธีการแต่งงานของหนุ่มสาวจะไม่มีการนิมนต์พระมาร่วมทำพิธีด้วยเลย ทั้งนี้ชาวบ้านสหกรณ์ 4 (และชาวบ้านทั่วไป) ถือว่าการแต่งงานเป็นเรื่องของชาวบ้านที่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องของเพศและกามราคะ ไม่เหมาะสมที่จะดึงเพศบรรพชิตเข้ามาเกี่ยวข้อง (ไม่เกี่ยวข้องในทางตรง แต่จะเกี่ยวข้องโดยทางอ้อม เช่น การไปขอฤกษ์ยามก่อนแต่งงาน และการไปทำบุญตักบาตร ให้พระผูกข้อมือนิให้พรหลังวันแต่งงานแทน) แต่ในวันแต่งงานทางฝ่ายญาติของงานแต่งงานจะมีการทำภัตตาหารแบบข้าวหม้อแกงหม้อไปถวายพระที่วัดแทน ซึ่งการแต่งงานของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ก็จะถือตามแบบอย่างประเพณีพื้นบ้านล้านนาทั่วไปที่ต้องมีการเลี้ยงผี ไล่ผีแล้วจึงมีการแต่งงานตามจารีตธรรมเนียมที่ยึดถือสืบต่อกันมา โดยชาวบ้านจะเรียกการแต่งงานอยู่ 2 ลักษณะ คือ การแต่งเข้าและการแต่งออก คือ บางคู่ฝ่ายหญิงต้องออกไปอยู่บ้านฝ่ายชาย บางคู่ฝ่ายชายต้องเข้าไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง หรือบางกรณีก็จะแยกไปสร้างบ้านใหม่อีกหลังหนึ่ง ซึ่งอาจจะอยู่ในบริเวณบ้านของฝ่ายหญิงหรือฝ่ายชายก็ได้ หรืออาจย้ายไปอยู่ที่อื่นก็มีปรากฏ หลังจากแต่งงานเสร็จฝ่ายหญิงก็จะเปลี่ยนไปใช้นามสกุลตามสามี และสองครอบครัวก็จะถือว่ามีการเกี่ยวข้องกันตามระบบเครือญาติอย่างถูกต้องตามประเพณี ระบบนี้เองที่นำมาสู่การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่เชื่อมโยงถึงกันทั้งหมด โดยเฉพาะระบบที่เรียกกันว่าระบบเครือญาติที่จะช่วยสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ให้กว้างขวางและแนบแน่นกันมากยิ่งขึ้นในชุมชน (ทอง แสงเรือน, จอมแปง ปันปวน, 2548)

4.2 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนบ้านสหกรณ์ 4 ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ฮอน

4.2.1 การใช้ประโยชน์ด้านที่ดิน

การศึกษาถึงการใช้ประโยชน์จากที่ดินของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาถึงการใช้ประโยชน์จากที่ดินในพื้นที่ป่าไม้ของชาวบ้าน การจัดการทรัพยากรที่ดินของชุมชนการใช้ที่ดินในการเลี้ยงสัตว์ ลักษณะการใช้ประโยชน์จากที่ดิน โดยมีรายละเอียดในการศึกษาดังต่อไปนี้

1) การใช้ประโยชน์จากที่ดินในพื้นที่ป่าไม้ของชาวบ้าน

การใช้ประโยชน์ด้านที่ดินของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ในปัจจุบันนั้น พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนจะมีการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ตามกรอบแนวทางกฎหมายไปถือครองที่ดิน ที่ทางการอนุญาตออกให้ใช้ประโยชน์ในการทำกิน ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ทั้งหมดของชุมชนเป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ฮอน ที่ดินที่มีอยู่ทั้งหมดของชาวบ้านจึงไม่สามารถนำไปซื้อขายเป็นสินทรัพย์แลกเปลี่ยนได้ แต่สามารถนำไปใช้กู้เงินในระบบสหกรณ์การเกษตรบ้านสหกรณ์ได้ (ในวงเงินที่จำกัด และไม่ได้มากดังเช่นสหกรณ์การเกษตรทั่วไป) เพื่อนำเงินนั้นมาใช้ในการลงทุนด้านการเกษตรกรรมต่าง ๆ ของสมาชิก ซึ่งส่วนมากชาวบ้านสหกรณ์ 4 ก็จะนำเงินมาใช้ในการเพาะปลูกพืชชนิดต่าง ๆ เพื่อส่งขาย และใช้ในการเลี้ยงสัตว์ เช่น โคนม โคนือ เป็นต้น

แต่ทั้งนี้ ชาวบ้านในชุมชนก็ยังมีกรพึ่งพาใช้ประโยชน์จากที่ดินที่เป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชนด้วย เช่น ที่ดินริมสองฝั่งลำห้วย และที่ดินในเขตพื้นที่ติดกับพื้นที่ป่าชุมชน เป็นต้น ที่มีชาวบ้านเข้าไปใช้เป็นที่เพาะปลูกทำมากินได้ตามกฎจารีตประเพณีพื้นบ้านที่ยึดถือสืบต่อกันมา ดังที่พ่อปิ่นแก้ว สายสมบัติ (2547) ได้กล่าวให้สัมภาษณ์ว่า “ชาวบ้านที่นี่มีตรอยที่ยึดถือสืบกันมาว่าที่ดินหัวไร่ปลายสวน หากติดกับที่ของใครก็ถือว่าเจ้าของที่เป็นผู้ที่สามารถใช้ทำประโยชน์ได้มันเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมาตั้งแต่เก่าก่อน และชาวบ้านก็รับทราบกันดี และหากใครคนใดจะเข้าไปใช้ประโยชน์อื่นใดต้องบอกกับเจ้าของที่เสียก่อน ถึงแม้ว่าที่นั้นอาจจะไม่ใช่ที่ดินที่ถูกต้องตามกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย แต่ที่ดินเหล่านั้นก็เป็นสิทธิโดยประเพณีที่มีผู้ดูแลรักษา ต้องให้เกียรติเขา” ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พรใจ เต็มวารี (2534) ที่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ตอนหนึ่งว่า “... ไม่เพียงแต่ที่ดินที่ได้มาด้วยกระบวนการสืบทอดทางมรดกเท่านั้น ที่ได้ยึดถือที่ดินไม่ได้เป็นสมบัติของปัจเจกบุคคล ...แต่ระบบการถือครองที่ดิน พบว่าที่ดินที่ได้มาโดยการบุกเบิก หรือการซื้อขายก็ตาม เมื่อนำมาใช้ในการผลิตแล้ว ที่ดินเหล่านั้นจะตกเป็นของครอบครัวผู้บุกเบิก....” ทั้งนี้การใช้ที่ดินเพื่อทำประโยชน์ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ถึงแม้ว่าจะให้สิทธิแก่ผู้ดูแลรักษาที่มีที่ติดกับ

ผืนป่าและลำห้วยก็มีได้หมายความว่าเจ้าของที่เหล่านี้มีสิทธิในทรัพยากรเหล่านั้นทั้งหมด หากแต่ชุมชนจะมีธรรมเนียมปฏิบัติ ว่าเจ้าของที่จะต้องไม่บุกรุกเข้าไปในพื้นที่ป่าที่อยู่รอบ ๆ บริเวณพื้นที่ไร่ (โดยการยึดถือเอาว่าเป็นที่ส่วนบุคคล) และต้องไม่ตัดต้นไม้ใหญ่ที่ขึ้นอยู่ในบริเวณที่ผืนป่าเหล่านั้น หรือหากมีที่ติดกับลำห้วยก็ไม่สามารถตัดไม้ที่ขึ้นอยู่ริมสองฝั่งลำห้วยได้ ดังที่ พ่อสีวัน พูลสวัสดิ์ (2547) ได้กล่าวให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า "ชาวบ้านเขาจะรู้จักตัวเอง และการใช้ที่ดินข้างลำห้วยก็จะใช้เพาะปลูกผักสวนครัวเล็ก ๆ น้อยเท่านั้น ชาวบ้านก็จะสานรั้วล้อมรอบเอาไว้ป้องกันสัตว์และเป็นการใช้บอกเขตแดนว่าเป็นที่ของคนใด (ตามสิทธิตามประเพณีที่ยึดถือเป็นมติร่วมของชุมชน โดยพื้นที่เหล่านี้มิได้มีผลทางกฎหมายใด ๆ ทั้งสิ้น : ผู้วิจัย) ชาวบ้านที่ปลูกผักสวนครัว ก็จะใช้ปลูกผักสวนครัวเท่านั้นจะไปหักล้างถางเพิ่มขึ้นไม่ได้ และต้องไม่มีสิทธิไปตัดไม้ ขุดดิน หรือถมดินบริเวณรอบ ๆ ลำห้วยด้วย" การใช้ประโยชน์จากที่ดินดังกล่าวจึงเป็นการใช้ทรัพยากรที่ดินในลักษณะของการตอบสนองระบบการผลิตแบบยังชีพ ดังที่อานันท์ และมิ่งสรรพ (2538) ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า "...ระบบการผลิตแบบยังชีพยังคงมีบทบาทสำคัญ โดยส่วนใหญ่ในหมู่บ้านป่าชุมชนซึ่งกว่าครึ่งหนึ่งของวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ (ของชาวบ้าน) ดำรงอยู่ได้ด้วยการอาศัยการผลิตเพื่อการยังชีพ ...อันมีพื้นฐานมาจากความสัมพันธ์ของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน" ซึ่งคำว่าเกื้อกูลกันในระบบวิถีคิดของชาวบ้านนั้นจะต้องครอบคลุมไปถึงการเผื่อแผ่ การไม่เอาเปรียบกัน ที่สำคัญจะต้องมีการกระจายและการจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรมด้วย รวมทั้งการเข้าไปใช้ประโยชน์

ทั้งนี้ชาวบ้านสหกรณ์ 4 มีระบบความเชื่อข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับการหาทำเลที่ตั้งในการใช้ประโยชน์ด้านที่ดินในการผลิตด้วย จากการสนทนากับพ่อจอมแปง บันปวน พ่อสอง มูลฟู่น แม่เขียว อินคำฟู (2548) ท่านได้ให้ข้อมูลกับผู้วิจัยว่า ชาวบ้านที่มีความเชื่อในเรื่องการเลือกที่ดินในการทำกินมาตั้งแต่ก่อนที่จะมาอยู่ที่นี้ด้วยซ้ำไป เพราะคนเฒ่าคนแก่ท่านได้สั่งสอนสืบต่อกันมาว่า 1) ห้ามเลือกพื้นที่ทำทำกิน ที่อยู่เหนือเขตที่มีน้ำผุดจากผืนดินหรือบริเวณต้นน้ำ (ขุนน้ำ) เพราะนั่นคือแหล่งน้ำซับที่เป็นต้นกำเนิดของลำน้ำ ซึ่งหากมีการละเมิดหรือบุกรุกพื้นที่บริเวณดังกล่าวเป็นที่ทำกินก็จะทำให้เกิดอาเพศและมีขุนน้ำจะลงโทษจนถึงแก่ความตาย และทำให้น้ำในลำห้วยแห้งและชาวบ้านก็จะพากันเดือดร้อนไปหมด เพราะบริเวณพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ป่าซับน้ำ และช่วยให้มีน้ำใช้ในการอุปโภคบริโภคได้ตลอดทั้งปี 2) ห้ามถางเนินเขาที่ลาดชันเพื่อใช้ในการปลูกพืชไร่ ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่บริเวณดังกล่าว จะเป็นพื้นที่ป่าที่มีสภาพชุ่มชื้นอุดมสมบูรณ์ เมื่อความชุ่มชื้นสะสมตัวมากพอ จะก่อให้เกิดน้ำสะสมอยู่ใต้ดิน รวมทั้งเมื่อฝนตกดินและรากของต้นไม้จะช่วยอุ้มน้ำไว้ รวมทั้งช่วยป้องกันมิให้ฝนชะหน้าดินให้พังทลาย ซึ่งอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนและระบบนิเวศอย่างรุนแรงได้ เช่น โคลนถล่ม หรือน้ำป่าทะลักอย่างรุนแรง เป็นต้น 3) พื้นที่ที่มีลำห้วย 2 สาย จรดขึ้นไปหาหรือพื้นที่ที่เป็นจุดกำเนิดของลำห้วย 2 สาย (สบห้วย) ห้าม

ทำการเพาะปลูก เพราะชาวบ้านถือว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นบริเวณที่เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ หากมีการถางป่าทำไร่ จะทำให้ลำห้วยแห้งเหือดลงได้และหากฝนตกลงมากก็จะทำให้ไม่มีต้นไม้ช่วยเก็บความชุ่มชื้นและอุ้มน้ำไว้ รวมถึงจะเกิดการชะล้างของตะกอนดินจากน้ำฝนทำให้ลำห้วยตื้นเขินไม่มีแหล่งกักเก็บน้ำตามระบบธรรมชาติ

การคัดเลือกที่ดินในการใช้ประโยชน์ชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงยืนอยู่บนพื้นฐานระบบความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในการปลูกฝังให้คนรู้จักเคารพต่อระบบธรรมชาติอย่างมีเงื่อนไข การใช้ประโยชน์ด้านที่ดินของชาวบ้าน ด้านหนึ่งจึงเป็นการผลักดันให้สมาชิกในชุมชนเกิดความเคารพต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่เป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวบ้านมาอย่างยาวนาน ท่ามกลางการดำรงอยู่ในวิถีธรรมชาติ ภูเขา ป่าไม้ สายน้ำ การเคารพนับถือวิถีแห่งธรรมชาติจึงเป็นวิถีการดำรงชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ที่เชื่อมโยงไปถึงการป้องกันมิให้คนละเมิดสิทธิหน้าหมู่ของชุมชน กระบวนการเช่นนี้ถือได้ว่าเป็น "...ความผูกพันทางศีลธรรม (ด้านสิ่งแวดล้อม) ระหว่างชุมชนกับป่า ซึ่งยังเป็นพื้นฐานที่ชุมชนใช้ในการคัดเลือกที่ดิน หรือใช้ในการกำหนดสิทธิตามประเพณีในการควบคุม จัดการ และป้องกันดูแลป่า (และการใช้ประโยชน์จากป่า) ระบบศีลธรรมจึงเป็นพื้นฐานอำนาจในการออกกฎเกณฑ์ตามประเพณี เพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยอนุญาตให้เพียงเฉพาะสมาชิกของชุมชนเท่านั้นที่จะมีสิทธิในการใช้และมีหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าไปพร้อมกัน ตามหลักการที่ว่า ผู้ที่ปกป้องป่าเท่านั้นจึงจะมีสิทธิได้รับประโยชน์จากป่าที่ตนดูแลรักษา..." (ป่าชุมชนในประเทศไทย, 2536) ทั้งนี้ในการใช้ประโยชน์จากที่ดินนั้นหากไม่จัดการให้ดีอาจทำให้เกิดผลกระทบตามมาอย่างมากมาย เช่น ความแห้งแล้ง สัตว์ป่าหนีหาย ดินถล่ม และแหล่งอาหารและสมุนไพรลดลง ฯลฯ เป็นต้น ส่วนการคัดเลือกที่ดินที่เหมาะสมในการทำกินของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น จากการสนทนากับ มานพ แก้วฟู และขจร ชัดเงางาม (2548) ได้ทำให้ผู้วิจัยทราบถึงกระบวนการคัดเลือกที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกว่า ชาวบ้านจะเลือกใช้ที่ดินที่ติดอยู่กับสองฟากฝั่งลำห้วย และที่ดินพื้นที่ราบระหว่างหุบเขา (ซึ่งมีน้อย) เนื่องจากบริเวณพื้นที่ริมลำห้วยนั้นจะอุดมไปด้วยปุ๋ยธรรมชาติที่เกิดจากการทับถมของตะกอนดินที่น้ำพัดมา และปุ๋ยจากการชะล้างในฤดูฝนที่จะไหลลงมาจากบนภูเขา ซึ่งน้ำก็จะช่วยพัดพาซากพืชซากสัตว์และแร่ธาตุต่างมาด้วย ทำให้การเพาะปลูกพืชต่าง ๆ มีความอุดมสมบูรณ์ตามระบบธรรมชาติมากกว่า การพึ่งพาสารเคมีจากปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศแม่น้ำอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

การใช้ประโยชน์ด้านที่ดินของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงมิได้ยืนอยู่บนพื้นฐานของการตักตวงผลประโยชน์แต่เพียงฝ่ายเดียว หากแต่เป็นการใช้ประโยชน์บนพื้นฐานการรักษาที่ดินนั้นด้วย การใช้ประโยชน์จากที่ดินของชาวบ้าน จึงเป็นการช่วยส่งเสริมความหลากหลายทางชีวภาพไปพร้อมกับการรักษาผลผลิตของตนเอง การเข้าไปใช้ประโยชน์จึงต้องมีการจำแนกด้วยว่า ใช้บริเวณ

ไหน และใช้เพื่อทำอะไร ทั้งนี้หากการเข้าไปใช้ประโยชน์ด้านที่ดินนั้นอาจส่งผลกระทบต่อชุมชน ก็จะได้รับ การคัดค้านจากคณะกรรมการหมู่บ้าน และหากคณะกรรมการพิจารณาแล้วเห็นว่าไม่ส่งผลกระทบต่อมากนักก็จะอนุญาตให้เข้าไปใช้ประโยชน์ได้เป็นต้น

2) การจัดการทรัพยากรที่ดินของชุมชน

จากการสนทนากับ พ่อคำ ชัยเชื่อน พ่อทอง แสงเรือน แม่คำเอ้ย ท้าวศรี และแม่บัวผัน เสนอเรื่อง เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ด้านที่ดินของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ผู้วิจัยพบว่า ชุมชนมีระบบความสัมพันธ์ในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรที่ดิน (รวมถึงทรัพยากรอื่น ๆ) บนพื้นฐานของจารีตประเพณีและระบบสิทธิชุมชนมาอย่างยาวนาน ล้วนสามารถสื่อให้เห็นว่าสิทธิด้านที่ดินในชุมชนนั้นส่วนหนึ่งย่อมปฏิเสธมิได้ว่า มีพัฒนาการส่วนหนึ่งมาจากจารีตดั้งเดิมของชาวล้านนาแทบทั้งสิ้น “...”สิทธิชุมชน” จึงหมายถึง “สิทธิร่วม” เหนือทรัพย์สินของชุมชน โดยถือว่าผู้ทำหน้าที่ดูแลรักษาเท่านั้น จึงจะมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากป่า โดยนัยนี้สิทธิชุมชนจึงให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าการมุ่งประโยชน์ส่วนตัว (ในนามของทรัพยากรหน้าหมู่บ้าน) แม้ว่าโดยทฤษฎีแล้วสมาชิกของชุมชนทุกคนจะมี “สิทธิตามธรรมชาติ” ในการใช้ทรัพยากรส่วนรวม แต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์โดยคำนึงถึง “ความเป็นธรรมทางสังคม” เป็นสำคัญ ...” (อานันท์ และมิ่งสรรพ, อ่างแล้ว) ตรงนี้จึงเป็นสาระที่สำคัญอย่างยิ่งในการจัดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดิน (และทรัพยากรอื่น ๆ) ของชุมชน ซึ่งในภาษาชาวบ้านอาจใช้คำเรียกว่า “หน้าหมู่บ้าน” หรือ “ของคนตึ๊งบ้าน” เข้ามาแทนที่คำว่ากรรมสิทธิ์ ทั้งนี้คำเรียกเหล่านี้ของชาวบ้านสามารถสื่อและบอกกล่าวถึงระดับของความเป็นทรัพย์สินส่วนรวมได้ดีกว่าคำว่า “สิทธิ” ในมิติทางตะวันตกเป็นไหน ๆ ทั้งนี้เนื่องจากสิทธิของชาวบ้านมักจะเกี่ยวเนื่องด้วยระบบความเชื่อและระบบประเพณีอยู่เสมอ เพราะระบบเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องสื่อถึงศีลธรรมที่เน้นถึงความเป็นธรรมมากกว่าการเน้นถึงครอบครองนั่นเอง ตรงนี้จึงเป็นเรื่องของจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะความผูกพันทางศีลธรรมระหว่างชุมชนกับการจัดการทรัพยากรที่ดินคือ ข้อแตกต่างที่มีนัยสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ระหว่างการจัดการที่ดินโดยภาครัฐกับการจัดการทรัพยากรที่ดินโดยระบบชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากระบบการจัดการโดยรัฐนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อการผลิตไม้สัมปทานหรือถึงขั้นการปิดเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้แบบสุดโต่ง แต่สำหรับวิถีชาวบ้านแล้วที่ดินกลับเป็นเรื่องของการกินดีอยู่ดี เป็นเรื่องของความมั่นคงทางเศรษฐกิจและความมั่นคงทางด้านอาหาร โดยมุ่งเน้นถึงความ เป็นธรรมและความยั่งยืนของระบบนิเวศที่อยู่อาศัย และระบบการผลิตทางด้านการเกษตรกรรมของชุมชน

จากการศึกษาถึงการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 กับการจัดการที่ดินนั้น สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ 1) ที่ดินเพื่อการเกษตรของชาวบ้าน ได้แก่ ที่นา ที่ไร่ และที่สวน และ 2) ที่ดินที่เป็นพื้นที่ป่าชุมชนการใช้ประโยชน์ด้านที่ดินของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ในปัจจุบันนั้น จากการศึกษพบว่า ส่วนมากก็จะเป็นการใช้ประโยชน์จากที่ดินตามกฎหมายการครอบครองที่ดินในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ (มีสิทธิในการทำกินแต่ซื้อขายแลกเปลี่ยนตามกฎหมายไม่ได้) ที่ได้มาจากการล้มตางป่าที่ถูกจัดสรรแล้วตามเขตพื้นที่โครงการหมู่บ้านสหกรณ์ ซึ่งที่ดินเหล่านี้ถือถือว่าเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคลและใช้ในการกู้เงินจากหน่วยงานสหกรณ์กิ่งอำเภอแม่อนได้ แต่ในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ก็ยังมีการใช้ประโยชน์จากที่ดินที่เป็นพื้นที่ป่าของชุมชนด้วย เช่น ริมสองฝั่งลำห้วยแม่หาด และบริเวณพื้นที่ป่าแพะของชุมชน เป็นต้น ที่มีชาวบ้านเข้าไปใช้เป็นที่เพาะปลูกทำมาากินและทำการเลี้ยงสัตว์ โดยที่ชาวบ้านจะรับรู้กันเองว่าที่แห่งไหนเหมาะสมและพื้นที่แห่งไหนไม่ควรเข้าไปใช้ประโยชน์ (ตีบ พรหมสา, ทา มูลฝุ่น, 2548)

การใช้ประโยชน์จากที่ดินของชาวบ้านดังกล่าว เป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา ตั้งแต่การก่อตั้งชุมชนแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากการใช้ประโยชน์ด้านที่ดินดังกล่าวเป็นระบบการจัดการทรัพยากรของชาวล้านนาแต่โบราณแล้ว ที่นักวิชาการในปัจจุบันจะนิยมเรียกกันว่า "สิทธิหน้าหมู่" หรือการใช้ประโยชน์ในฐานะที่เป็นระบบประเพณีพื้นบ้านนั่นเอง ทั้งนี้การใช้ประโยชน์จากที่ดินดังกล่าวของชาวบ้านนั้นจะต้องไม่นำไปสู่การทำลายพื้นที่ป่าไม้หรือการสร้างความเดือดร้อนแตกแยกให้เกิดขึ้นกับบุคคล และชุมชน หากแต่ต้องใช้อย่างเหมาะสมกับสภาพงานและความจำเป็นในเงื่อนไขเฉพาะนั้น ๆ เช่น ข้อจำกัดของพื้นที่อยู่อาศัยหรือช่วงฤดูกาล เป็นต้น มิติการจัดการของชุมชนดังกล่าว ด้านหนึ่งจึงเป็น "...การผลิตซ้ำ ปรับเปลี่ยน ตอกย้ำและเสริมสร้างอุดมการณ์ โดยมีเป้าหมายเพื่อการรักษาพื้นที่ป่าของชุมชนในบริบทของสังคมในปัจจุบัน เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้อุดมการณ์ป่าชุมชนได้รับการผลิตซ้ำหรือเสริมสร้างขึ้นมาใหม่ คือ การแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอก และความพยายามของชุมชนในการสงวนรักษาป่าไม้ไว้สำหรับสมาชิกของชุมชน ...ความพยายามในการปกป้องสิทธิตามประเพณีของชาวบ้านในการควบคุมและจัดการทรัพยากรป่าไม้ท่ามกลางสถานการณ์ขัดแย้งในปัจจุบัน ชาวบ้านจึงได้ค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ดั้งเดิมตามจารีตปฏิบัติให้มีลักษณะเป็นทางการมากขึ้น เริ่มมีการจัดตั้งองค์กรอย่างเป็นทางการ เช่น คณะกรรมการป่าชุมชนของหมู่บ้านเพื่อทำหน้าที่ดูแลรักษาป่า..." (อานันท์ และมิ่งสรรพ์, อ้างแล้ว) และหากจะเข้าไปใช้ประโยชน์จากที่ดินเหล่านั้นชาวบ้านก็จะตรวจสอบก่อนว่า พื้นที่ป่าเหล่านั้นติดกับพื้นที่ทำกินของใคร หลังจากนั้นต้องทำการบอกกล่าวกับกับเจ้าของที่ หรือแจ้งให้ทางคณะกรรมการหมู่บ้านให้ได้รับทราบเสียก่อนถึงจะเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ถึงแม้ว่าพื้นที่นั้นอาจจะ

ไม่ใช่ที่ดินที่ถูกต้องตามกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย แต่ชาวบ้านถือว่าที่ดินเหล่านั้นถูกต้องตามสิทธิของระบบจารีต ซึ่งบุคคลเหล่านั้นเป็นผู้ดูแลรักษา จึงต้องให้เกียรติกับเจ้าของที่โดยการบอกกล่าวให้ได้รับทราบ และในการใช้ประโยชน์ด้านที่ดินของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้นพบว่า มิได้ยืนอยู่บนพื้นฐานของการตกลงผลประโยชน์แต่เพียงฝ่ายเดียว หากแต่เป็นการใช้ประโยชน์บนพื้นฐานการรักษาที่ดินนั้นด้วย มิเช่นนั้นก็จะถือว่าเป็นการใช้ประโยชน์อย่างไม่เหมาะสมตามครรลองที่เคยยึดถือปฏิบัติกันมา ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของประเทือง นรินทรางกูร ณ อยุธยา (2543) ที่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ตอนหนึ่งว่า "...นอกจากการใช้ที่ดินไม่ได้เป็นไปโดยเสรีแล้ว การใช้ที่ดินยังต้องอยู่ภายใต้ระบบการควบคุมการใช้ที่ดินโดยชุมชนด้วย ...ที่ดินของชุมชน (ส่วนใหญ่)จะถูกควบคุมโดยการให้ประโยชน์ภายใต้กลไกระบบประเพณี เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การจัดการเหมืองฝาย ที่มีอำนาจในการใช้ที่ดินทางอ้อมว่า การผลิตและการใช้ประโยชน์ที่ดินของสมาชิกจำเป็นที่จะต้องใช้ที่ดินและน้ำ เพื่อตอบสนองของระบบการผลิต..."

ซึ่งการควบคุมในการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ดำรงอยู่ภายใต้ระบบวัฒนธรรมชุมชน อันเป็นสิทธิชุมชนที่ได้รับการปลูกฝังเรียนรู้มาจากบรรพบุรุษและขนบธรรมเนียมพื้นบ้านดั้งเดิม ที่มุ่งเน้นให้คนใช้ทรัพยากรโดยมิให้เอาัดเอาเปรียบคนอื่นและไม่ละเมิดกฎเกณฑ์ทางสังคม อันได้แก่ การจัดการผ่านระบบประเพณีท้องถิ่น ทั้งนี้เนื่องจาก ...ระบบกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินและการใช้ที่ดินของชุมชนในภาคเหนือทั่วไปนั้น มิได้มีรากฐานมาจากระบบกรรมสิทธิ์ปัจเจกชนและการใช้ที่ดินอย่างเสรี บนพื้นฐานสิทธิของการเป็นผู้ครอบครองที่ดิน ตามมโนทัศน์กรรมสิทธิ์ปัจเจกชนแบบตะวันตก ในทางตรงกันข้าม ระบบการถือครองที่ดินกลับเป็นการถือครองของกลุ่มคนที่มากกว่าปัจเจกชนเป็นเจ้าของ รวมถึงระบบการใช้ที่ดิน ยังถูกควบคุมการใช้ประโยชน์ด้วยกลไกต่าง ๆ มากมาย เพื่อให้การใช้ที่ดินเหล่านั้นมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เช่น ตอบสนองปัญหาศีลธรรมการยังชีพ หรือเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชน เป็นต้น... (ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา, 2536) ซึ่งการใช้ที่ดินแบบนี้ถือได้ว่าเป็นอัตลักษณ์ที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับวิถีคิดการจัดการที่ดินแบบตะวันตก รวมทั้งมิได้เป็นการผูกขาดอยู่ที่องค์กรใดองค์กรหนึ่งโดยเฉพาะอย่างชัดเจน หากแต่เป็นเรื่องของมิติทางสังคมและมิติทางวัฒนธรรมของชุมชนที่จะช่วยขับเคลื่อนไปตามที่ควรจะเป็น เช่น ระบบเครือญาติ (บทบาทแห่งการสืบทอดทรัพย์สิน) และระบบประเพณี (ควบคุมการใช้ประโยชน์จากที่ดินให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันของชุมชน) ความหลากหลายของการจัดการที่ดิน โดยชุมชนดังกล่าวจึงเป็นหลักประกันและสร้างความมั่นคงในการจัดการ การถือครอง และการใช้ประโยชน์จากที่ดินของชาวบ้านมาอย่างยาวนานและลดความขัดแย้งได้อย่างมีประสิทธิภาพ

และจากการสังเกตถึงการใช้ประโยชน์จากที่ดินในการเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้าน สหกรณ์ 4 ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นความสัมพันธ์แบบเกือกลกกันอยู่ในการใช้ประโยชน์จากที่ดินนั้น ด้วย เช่น พื้นที่นาที่ชาวบ้านนำสัตว์ไปเลี้ยงนั้นก็จะได้รับปุ๋ยจากมูลสัตว์ไปในตัว หรือหากเจ้าของที่ต้องการมูลสัตว์ไปใส่ในไร่เพื่อปรับปรุงดิน เจ้าของวัวก็จะจัดให้โดยไม่มีการซื้อขายจ่ายเงินกัน แต่อย่างใด เพราะถือว่าเป็นการเกือกลกกันนั่นเอง การใช้ประโยชน์จากที่ดินของชาวบ้านในการเลี้ยงสัตว์ จึงเป็นการช่วยส่งเสริมความหลากหลายทางชีวภาพและความอุดมสมบูรณ์ของสภาพดินไปพร้อม ๆ กับการรักษาผลผลิตของตนเอง การเข้าไปใช้ประโยชน์จึงต้องมีการจำแนกด้วยว่า ใช้บริเวณไหน และใช้เพื่อทำอะไร ทั้งนี้หากการเข้าไปใช้ประโยชน์ด้านที่ดินนั้นอาจส่งผลกระทบต่อชุมชน ก็จะได้รับความคิดเห็นจากคณะกรรมการหมู่บ้าน และหากคณะกรรมการพิจารณาแล้วเห็นว่าไม่ส่งผลกระทบมากนักก็จะอนุญาตให้เข้าไปใช้ประโยชน์ได้ เป็นต้น การใช้ประโยชน์ด้านที่ดินของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ส่วนมากก็เป็นไปเพื่อการเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์กันเป็นส่วนใหญ่ ดังที่ กฤษติ สุันตา (2548) ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ...ระบบการผลิตของชาวบ้าน ล้าในนาในชนบท ยังเป็นวิธีการผลิตแบบยังชีพ ที่เคียงคู่มากับความพอเพียง และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการหมุนเวียนเปลี่ยนผ่านของฤดูกาล ที่ผู้คนในชุมชนแห่งนี้ได้สั่งสมปมเพาะ ประสบการณ์และพัฒนาการเรียนรู้ รวมถึงการใช้องค์ความรู้ขึ้นจากการสังเกตและจากมวลประสบการณ์ ที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสมสืบต่อกันมารุ่นแล้วรุ่นเล่าจากบรรพบุรุษ ไม่ว่าจะ เป็นเครื่องมือหรือวิธีการล้วนแล้วแต่สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างกลมกลืน โดยมีรากฐานมาจากคติความเชื่อที่อ่อนน้อมถ่อมตัว มองเห็นตนว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ทุก ๆ ขั้นตอนของระบบการผลิต และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดินของชุมชน จึงล้วนแล้วแต่แฝงไว้ด้วยความคิด คติ ความเชื่อ และแรงศรัทธาอยู่ในนั้นทั้งหมด

การใช้ประโยชน์จากที่ดินในระบบการผลิตของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 จึงเป็น บ่อเกิดแห่งความสัมพันธ์อันหลากหลายระหว่างคนกับดิน - น้ำ - ป่า และเป็นการหลอมรวมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ที่สอนให้คนมีทักษะความรู้ในการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าอย่างปฏิเสธมิได้ ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนมากในวิถีการดำรงอยู่ร่วมกันของผู้คนในชุมชนบนความจำกัดของทรัพยากรที่ดิน ทั้งนี้เนื่องจาก ระบบการผลิตของชุมชนทั้งหมดล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่ทุกหน่วยของชุมชน ล้วนเป็นองค์ประกอบเดียวกันภายใต้สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมเดียวกัน และถือได้ว่าเป็นการปรับตัวของชาวบ้านในการรู้จักใช้ทรัพยากรชุมชนอย่างชาญฉลาดท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เริ่มส่งผลกระทบต่อค่าครองชีพของชาวบ้าน การใช้ประโยชน์ด้านที่ดินในระบบการผลิตกับความ

สัมพันธภาพทางสังคมของชุมชน จึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้วิถีเกษตรกรรมของชาวบ้านยังคงดำรงอยู่ได้ ด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูลกันแบบเครือญาติ วิธีการแบบนี้ช่วยให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดความเห็นอกเห็นใจกัน และนำไปสู่การรวมตัวกันอย่างเข้มแข็งในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างทันท่วงที เช่น การปลูกต้นไม้เพื่อป้องกันการเสื่อมโทรมของสภาพดิน การเลี้ยงโคแบบปล่อย ซึ่งส่งผลให้สภาพแวดล้อมในระบบนิเวศชุมชนสามารถฟื้นตัวได้อย่างรวดเร็วยิ่งขึ้นอีกทางหนึ่งนั่นเอง

3) การใช้ที่ดินในการเลี้ยงสัตว์เพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว

การเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่หมู่บ้านสหกรณ์ 4 โดยเฉพาะการเลี้ยงโคเนื้อและโคนม ถือได้ว่าเป็นอาชีพหลักอันสำคัญที่ทำรายได้ให้กับชาวบ้านสหกรณ์ 4 ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการเลี้ยงโคขุนลูกผสม และการเลี้ยงโคนม เพื่อขายเป็นโคเนื้อ และรีดนมวัวส่งขาย โดยมีสหกรณ์โคนมกิ่งอำเภอแม่อน เป็นหน่วยงานรับซื้อนมวัว จากชาวบ้านสหกรณ์ 4 และชุมชนบ้านสหกรณ์อื่น ๆ ไปแปรรูปเป็นนมถุงสำเร็จรูปในนามองค์การส่งเสริมโคนมกิ่งอำเภอแม่อน ทำให้ชาวบ้านมีรายได้ต่อปีจากการเลี้ยงโคเนื้อ โคนม มากกว่ารายได้จากการทำการเกษตรกรรม

จากการสัมภาษณ์กับพ่อจันทร์ กำใจ แม่จันทร์ ศิริวิชัย นางสุข พวงเงินมาก (2548) ท่านได้ให้ข้อมูลกับผู้ศึกษาว่า ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ส่วนใหญ่จะทำการเกษตรกรรมที่ควบคู่ไปกับการเลี้ยงสัตว์โดยเฉพาะโคนมและโคเนื้อ เพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวด้วยการขายเป็นโคเนื้อ (โคขุน) และการรีดนมส่งขายสหกรณ์โคนม และการขายมูลสัตว์เพื่อใช้ในการทำปุ๋ย และบางส่วนก็ยังเลี้ยงเพื่อใช้งานไปด้วย ซึ่งหากเปรียบเทียบกับอาชีพเกษตรกรรมด้านอื่นของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 แล้ว การเลี้ยงสัตว์ถือได้ว่าเป็นรายได้หลักที่สำคัญอย่างหนึ่งเลยทีเดียว โดยเฉพาะการเลี้ยงโคเนื้อที่ชาวบ้านจะปล่อยเลี้ยงตามบริเวณไร่ที่ติดอยู่กับป่า บางส่วนที่เป็นโคพันธุ์พื้นเมืองก็จะปล่อยให้หากินตามป่าด้วย การเลี้ยงโคแบบปล่อยตามธรรมชาติจึงเป็นการเลี้ยงที่ลงทุนน้อยกว่าการเลี้ยงโคขุนแบบคอก (แต่สำหรับโคเนื้อชาวบ้านจะสลับเลี้ยงทั้งขุนในคอกและปล่อยตามธรรมชาติ) ทั้งนี้ก็เนื่องจากสัตว์เหล่านี้สามารถหากินเองได้ตามระบบธรรมชาติ ทั้งหญ้า ใบไม้อ่อนและผลไม้ที่ร่วงในป่าที่มีอยู่มากมายหลายชนิด ซึ่งสัตว์เหล่านี้จะช่วยเหยียบลูกไม้ให้แตกหรือจมดิน ทำให้พืชเหล่านั้นเจริญเติบโตได้เร็วยิ่งขึ้น รากไม้ชนิดต่าง ๆ ที่โคเหยียบเป็นแผล จะช่วยเร่งให้ต้นไม้แตกหน่อได้เร็วยิ่งขึ้น

การเลี้ยงวัวจึงเป็นกระบวนการในการที่จะช่วยให้ระบบนิเวศป่ามีความสมดุล และชาวบ้านที่ยังนิยมที่จะนำโคไปปล่อยทิ้งไว้ในพื้นที่ไร่ สวน และที่นา เพื่อให้โคช่วยกำจัดวัชพืชออกไปและถ่ายมูลออกมาเป็นปุ๋ยช่วยบำรุงดินได้อีกทางหนึ่ง โดยที่ชาวบ้านไม่ต้องลงทุนซื้อปุ๋ยเคมีที่แพงมาใช้ในการปรับปรุงดิน ทำให้คุณภาพดินและมวลชีวภาพในดินยังคงมีอยู่อย่าง

สมดุลงตามระบบธรรมชาติ ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะปล่อยให้โคได้หากินอย่างอิสระตามพื้นที่ทำกิน และพื้นที่ป่าของชุมชน แต่ที่ดินที่ใช้ในการเลี้ยงสัตว์โดยเฉพาะก็ยังคงมีความจำเป็นต่อการเลี้ยงโคเนื้ออย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้เนื่องจากในช่วงฤดูฝนชาวบ้านจะต้องใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรกรรมแล้ว ชาวบ้านจะต้องใช้พื้นที่ในการปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ และพื้นที่ที่ให้สัตว์ได้อาศัยอยู่ในช่วงฤดูฝนด้วย ที่ดินสำหรับเลี้ยงสัตว์จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่ออาชีพการเลี้ยงโคเนื้อ โดยเฉพาะการปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ เพราะพื้นที่ป่าจริง ๆ ชาวบ้านจะหาหญ้าที่จะนำมาเลี้ยงโคได้จริง ๆ นั้นแทบไม่มีเลย และที่มีอยู่ก็ไม่ค่อยเหมาะสม ชาวบ้านจึงต้องใช้พื้นที่ส่วนหนึ่งในการปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ หญ้าที่ปลูกนั้น นายชันแก้ว ปัญงษา (2548) ให้สัมภาษณ์กับผู้ศึกษาว่า จะเป็นหญ้าลูซี่ หญ้าปล้อง หญ้าขน และหญ้าถั่ว ซึ่งโคจะชอบและเจริญเติบโตเร็ว แม้จะมีการใช้ที่ดินในการปลูกหญ้าแต่ชาวบ้านก็มีหญ้าไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงโคได้ตลอด จึงต้องมีการซื้อฟางข้าว เปลือกข้าวโพดอ่อน หรือการออกไปหาตัดหญ้าจากชุมชนอื่นเพื่อนำมาเลี้ยงโค เป็นต้น และการปลูกหญ้านั้นจะทำได้จริงจริงเฉพาะในช่วงฤดูฝนเท่านั้น ส่วนฤดูแล้งชาวบ้านจะมีปัญหาเรื่องน้ำที่จะนำมาใช้ในการปลูกหญ้าที่มีอยู่อย่างจำกัด เนื่องจากอ่างเก็บน้ำห้วยหาดของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 มีพื้นที่บรรจุน้ำที่ไม่เพียงพอต่อการปลูกหญ้าได้ เนื่องจากการปลูกหญ้าต้องใช้ปริมาณน้ำมาก รวมถึงชุมชนต้องใช้น้ำเพื่อกิจกรรมได้อื่น ๆ ด้วย ดังนั้นชาวบ้านจึงหันมาใช้วิธีการออกไปตัดหญ้าจากแหล่งพื้นที่อื่นมากักตุนไว้ด้วยการหมัก หรือทำเป็นหญ้าแห้งไว้ให้โคกินในช่วงฤดูแล้งแทน

ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ส่วนใหญ่เลี้ยงสัตว์เพื่อเป็นรายได้หลักของครอบครัวในลักษณะของการเลี้ยงโคนมและการขายเป็นโคเนื้อ มากกว่าที่จะมุ่งเลี้ยงสัตว์ไว้เพื่อใช้งาน หากเปรียบเทียบกับอาชีพการเกษตรกรรมด้านอื่น ๆ การเลี้ยงโคเนื้อโคนมของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จะลงทุนพอ ๆ กับการเกษตรหรืออาจสูงกว่า ทั้งนี้เนื่องจากโคเนื้อและโคนมที่ชาวบ้านเลี้ยงนั้นเป็นโคที่มีราคาต้นทุนต่อตัวสูงมาก หากเทียบกับการเลี้ยงวัวพันธุ์พื้นเมืองที่สามารถหากินหญ้า ยอดฟุ่มใบอ่อนจากต้นไม้ในป่าหรือผลไม้ในป่าที่มีอยู่มากมายหลายชนิด ทั้งนี้เนื่องจากโคพันธุ์จะต้องมีค่าเลี้ยงดูและการดูแลเอาใจใส่ที่มากกว่าโคพันธุ์พื้นเมืองเกือบสองเท่าตัว ทั้งนี้หากมีอาหารไม่สมบูรณ์หรือการดูแลไม่ดีโคก็อาจจะให้ผลผลิตน้ำนมน้อยไม่คุ้มค่าต่อการลงทุน ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องใช้ที่ดินส่วนหนึ่งในการปลูกหญ้าเพื่อใช้ในการเลี้ยงโคขุนและโคนมโดยเฉพาะ ส่วนโคพันธุ์พื้นเมืองชาวบ้านก็จะนิยมเลี้ยงแบบปล่อยในบริเวณพื้นที่ไร่และพื้นที่ป่า โดยปล่อยให้หากินเองในป่าห่างจากพื้นที่เพาะปลูก ซึ่งระหว่างเดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคมของทุกปี จะเป็นเวลาที่พื้นที่บริเวณรอบ ๆ หมู่บ้านชาวบ้านจะใช้ประโยชน์ในการปลูกข้าว ปลูกพืช และการปลูกหญ้าชนิดต่าง ๆ ในการเลี้ยงโคขุนและโคนม ระหว่างนี้ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ก็จะต้องโคพันธุ์พื้นเมืองเข้าไปเลี้ยงในป่าเพื่อ

หลักเลี้ยงไม่ให้ไปเหยียบย่ำพืชที่ปลูกไว้หรือไปสร้างความเดือดร้อนให้กับพื้นที่ทำกินของชาวบ้านคนอื่น ๆ ประกอบกับช่วงนี้เป็นช่วงฤดูฝน ใบอ่อนของต้นหญ้า ต้นไม้ ใบไม้ จากป่าเต็งรังที่สัตว์เลี้ยงชอบกิน ได้แก่ ใบตุ้มกว่าว ใบส้มกบ ใบมะเเม่า ใบมะขามป้อม ใบมะกอกเลื่อม ใบปออีแกง ใบประดู่ ใบมะกอกป่า ใบมะกอกฟาน ใบเลี้ยวป่า ใบนมวัว ใบหนามหัน ใบแดงน้ำ ผลไม้และดอกไม้ที่วัวควายชอบกิน ได้แก่ ผลมะเเม่า ดอกสำน ผลมะกอกเลื่อม ผลมะกอกป่า ดอกงิ้วป่า ผลกระบก และผลมะค่าแต้ และพืชพรรณในป่าล้วนเป็นอาหารของโคพันธุ์พื้นเมืองอย่างดี ชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงมักจะด่อนโคพื้นเมืองเข้าไปเลี้ยงในป่า ตั้งแต่เช้าตกเย็นก็จะด่อนกลับเข้าคอก บางรายก็จะทำคอกเลี้ยงชั่วคราวไว้ที่หัวไร่ปลายสวนเพื่อให้สัตว์ได้พักอยู่อาศัยในช่วงฤดูฝนโดยไม่นำกลับมาไว้ในบริเวณบ้าน (ศรีวรรณ นันชัย, ณรงค์พันธุ์ เกตุชม, 2548)

ปัจจุบันชาวบ้านสหกรณ์ 4 ก็ยังคงเลี้ยงโคเนื้อโคนมเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริมกันอยู่ บนความจำกัดของทรัพยากรและที่ดินในการเลี้ยงสัตว์ แต่ชาวบ้านก็สามารถที่จะแก้ไขปัญหาให้ลุล่วงไปด้วยการเก็บมูลสัตว์ขาย แล้วนำเงินนั้นมาซื้อเป็นหญ้าหรือฟางแห้งแทนที่สำคัญก็คือ ในระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านที่นี้กับชุมชนอื่นจะมีการแลกเปลี่ยนหญ้ากับมูลสัตว์ภายใต้ระบบวัฒนธรรมชุมชนแบบดั้งเดิมก็คือ ชาวบ้านพื้นที่ราบที่ประกอบอาชีพทำนา ก็จะนำฟางข้าวมาแลกกับมูลสัตว์ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 เป็นประจำทุกปี ตามสายสัมพันธ์ของแต่ละคนที่ยังมักคุ้นกัน ทำให้ชาวบ้านสามารถแก้ปัญหาเรื่องหญ้าในการเลี้ยงสัตว์ในระดับหนึ่งได้อย่างน่าสนใจ รวมถึงเป็นการช่วยป้องกันมิให้ชาวบ้านบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำการขยายพื้นที่ในการปลูกหญ้าได้อีกทางหนึ่ง

4) ลักษณะการใช้ประโยชน์จากที่ดิน

เมื่อได้ทำการคัดเลือกพื้นที่ ๆ จะใช้ในการเพาะปลูกแล้ว ชาวบ้านบ้านสหกรณ์ 4 ก็จะทำการแผ้วถางเพื่อทำการปลูกพืชต่าง ๆ ซึ่งการเพาะปลูกของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น พบว่าก่อนที่จะมีการเริ่มต้นถางป่าเพื่อเตรียมพื้นที่ในการเพาะปลูกนั้น จะมีเรื่องของพิธีกรรมพื้นบ้านเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ดังที่พ่อศรีแก้ว หัวศรี (2548) ได้กล่าวให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า "ก่อนที่จะทำการถางป่าเพื่อเตรียมพื้นที่เพาะปลูกนั้น ก็จะมีการนำเอาข้าวตอกดอกไม้ ข้าวบั้น (ข้าวเหนียวบั้น) กล้วยหนึ่งลูก มาวางไว้มุมใดมุมหนึ่งของบริเวณพื้นที่ทำกินนั้น เพื่อทำพิธีบอกกล่าวให้กับแม่ธรณี และเทวดาอารักษ์ทั้งหลาย เพื่อขออนุญาตใช้พื้นที่ทำกิน รวมถึงการบอกกล่าวกับผีทั้งหลายให้รับรู้เสียก่อน หลังจากนั้นถึงจะทำการถางไร่หรือตัดต้นไม้ในบริเวณพื้นที่นั้นได้ แต่ปัจจุบันความเชื่อดังกล่าวเริ่มหมดกำลังลง เพราะชาวบ้านส่วนมากจะจ้างคนมาช่วยถางหรือบางทีก็ไม่ได้ถางเลย เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีการผลิตซ้ำตลอด จึงทำให้ในบริเวณนั้นไม่มีต้นไม้ขึ้นมาเลย นอกจากวัชพืช

เล็ก ๆ น้อย ซึ่งเจ้าของที่ก็จะจัดการกันเอง" ซึ่งสอดคล้องกับที่พ่อบั้นแก้ว สายสมบัติ (2548) ได้กล่าวให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมว่า" ก่อนที่จะทำการเพาะปลูกนั้น จะต้องทำพิธีไหว้สาบออกกล่าวกับ เทวดาผีสงทั้งหลายที่ปกปักรักษาในพื้นที่นั้นเสียก่อน คนเฒ่าคนแก่ท่านบอกว่าจะทำให้ผลผลิต ออกงามได้ผลดี ทำอะไรถ้าบอกกล่าวให้ถูกต้องผีสงเทวดาทั้งหลายก็จะช่วยดูแลปกปักรักษา ไม่ให้โรคภัยและแมลงมารบกวนให้พืชพันธุ์เสียหายได้"

วิถีคิดของชาวบ้านที่มีต่อการเตรียมพื้นที่ในการเพาะปลูกนั้น จากการสัมภาษณ์ ผู้เฒ่าผู้แก่หลายท่านในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ผู้วิจัยพบว่าชาวบ้านที่นี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับ "เจ้าที่ เจ้าแดน" (หมายถึงผีหรือเทวดาที่สิงสถิตย์หรือคอยดูแลปกปักรักษาในพื้นที่นั้น ๆ : ผู้ศึกษา) โดยเฉพาะความเชื่อที่ว่าพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่ของผีประเภทต่าง ๆ ที่มีอำนาจในการที่จะดลบันดาลให้คน มีอันเป็นไปได้ จึงทำให้ชาวบ้านรู้สึกยำเกรงไม่กล้าลวงละเมิดหรือเข้าไปบุกรุกพื้นที่นั้น ๆ เพื่อ ครอบครองหรือใช้ประโยชน์ ทั้งนี้ชาวบ้านถือว่าพื้นที่เหล่านั้นเป็นของผีมาตั้งแต่อดีต แม้แต่บรรพบุรุษ ยังไม่มีใครไปละเมิดคนรุ่นหลังจึงเกรงกลัวว่า หากไปบุกรุกถางเอา ก็อาจจะพบกับความวินาศ จิบหายได้ วิถีคิดเช่นนี้จึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความนอบน้อมยำเกรงต่อระบบธรรมชาติของชาวบ้าน ในฐานะที่ป่าเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต เป็นการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กับภาวะจิตใจของคนที่เชื่อว่า ในธรรมชาติมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลรักษาอยู่ การบอกกล่าวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังกล่าวนั้น ในมิติหนึ่งจึงเป็นการประกาศพื้นที่ทำกินอย่างชอบธรรมให้กับชุมชนได้รับทราบ อีกมิติ หนึ่งก็คือ การเริ่มต้นการเพาะปลูกที่ชาวบ้านต้องพึงตระหนักอย่างหนึ่งว่า การเพาะปลูกดังกล่าว เป็นการพึ่งพาธรรมชาติ (ที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลรักษาอยู่) ดังนั้นจะทำอะไรที่เกินเลยจากการเพาะปลูก ไม่ได้ เช่น การตัดไม้ใหญ่ การโคกขยายพื้นที่เพิ่มขึ้น การถมลำห้วย การขุดลำห้วยเพื่อเปลี่ยน เส้นทางน้ำ ฯลฯ จะทำให้ผีไม่พอใจและอาจดลบันดาลให้เกิดผลกระทบต่อชีวิตและผลผลิตได้ การเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านนี้เองจึงเป็นการปลูกฝังให้คนเคารพธรรมชาติไปในตัว และการเคารพธรรมชาตินี้จึงนำไปสู่การรักษาธรรมชาติร่วมกัน มากกว่าการที่จะมุ่งทำลายด้วยการเห็น แก่ประโยชน์ส่วนตัว แนวคิดดังกล่าวสามารถนำมาเชื่อมโยงให้ถึงระบบวิถีคิดของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ที่มีต่อระบบคุณค่าที่แฝงอยู่ในธรรมชาติว่าเป็นสิ่งที่มีไว้เสียซึ่งเหตุผล ในทางกลับกันหากแต่เป็น ภูมิปัญญาอันสำคัญอย่างยิ่งในการกล่อมเกล้าให้คนรู้จักปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติผ่านระบบความเชื่อ และนำไปสู่การรักษาธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า ทำให้การเพาะปลูกของชาวบ้านสหกรณ์ยังคงควบคู่ อยู่กับการรักษาสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบ ๆ บริเวณพื้นที่ทำกินของชุมชนสืบเนื่องมาได้จนถึงปัจจุบัน

ลักษณะการใช้ประโยชน์ด้านที่ดินของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น พบว่า ส่วนมากก็ เป็นไปเพื่อการเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์กันเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้พื้นที่ที่ชาวบ้านใช้เป็นแหล่ง

เพาะปลูกที่นั่น จากการสัมภาษณ์พูดคุยกับ มานพ แก้วฟู แม่ชวน บุญผืน และแม่ทา มูลผุ่น (2548) และชาวบ้านที่ประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม และชาวบ้านทั่วไปที่อาศัยอยู่ในบ้าน สหกรณ์ 4 ทำให้สามารถแบ่งพื้นที่เพาะปลูกออกเป็นสองลักษณะ ได้แก่ 1) พื้นที่ไร่ เป็นพื้นที่ที่อยู่บริเวณที่ราบหุบเขา และพื้นที่ลาดเอียงตามแนวเขา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านสหกรณ์ 4 บุกเบิกทำมาหากินมาตั้งแต่ครั้งอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในปี 2519 ดังที่ มานพ แก้วฟู (อ้างแล้ว) ได้เล่าว่า "บริเวณนี้เดิมทีเป็นพื้นที่ป่าเบญจพรรณและป่าเต็งรัง พื้นที่เพาะปลูกส่วนใหญ่จะทอดแนวมาตามลำห้วยแม่เหี้ยและลำห้วยแม่หาด เพื่อที่ชาวบ้านจะได้อาศัยแหล่งน้ำดังกล่าวในการเพาะปลูก แต่ส่วนมากจะอาศัยน้ำฝนมากกว่า ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณน้ำในลำห้วยในฤดูแล้งจะมีปริมาณน้อย ไม่เพียงพอต่อความต้องการใช้น้ำในการเพาะปลูก พื้นที่ไร่ดังกล่าวจึงมักใช้เลี้ยงสัตว์มากกว่าเพาะปลูก" พื้นที่ไร่ส่วนใหญ่ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงเป็นพื้นที่ ไร่ จะใช้ทำการเพาะปลูกในช่วงฤดูฝนเท่านั้น

ดังนั้นก่อนที่ฝนจะมาถึงชาวบ้านจะต้องทำการแผ้วถางไร่เพื่อเตรียมพื้นที่เพาะปลูก ด้วยวิธีการเผาไร่ด้วยเช่นกัน ซึ่งอาจจะมีผลทำให้โครงสร้างของระบบนิเวศท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เช่น ต้นไม้บางชนิดอาจจะถูกไฟไหม้ตายหมด ในขณะที่ต้นไม้ชนิดอื่นซึ่งทนไฟจะเข้ามาแทนที่มีผลทำให้สภาพป่าค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงจนกลายเป็นทุ่งหญ้า ซึ่งมีหญ้าชนิดต่าง ๆ ขึ้นเป็นพันธุ์ไม้หลักไปในที่สุด ซึ่งตรงนี้ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ก็จึงได้หันมาตระหนักร่วมกันเช่นกันว่าควรจะมีการใช้ไฟอย่างไรในการเผาไร่เพื่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน้อยที่สุด ตรงนี้จึงเป็นสาระที่สำคัญของการใช้ไฟในระบบการผลิตและการจัดการของชาวบ้านสหกรณ์ 4 เป็นอย่างมาก เนื่องจากปัจจุบันเจตนาในการผลิตและความต้องการในการใช้พื้นที่ในการเกษตรของชาวบ้านมีความแตกต่างจากความต้องการใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกดังเช่นในอดีตเป็นอย่างมาก เนื่องจากชาวบ้านได้เปลี่ยนสภาพจากการผลิตแบบยังชีพกลายเป็นการผลิตเพื่อการค้าอย่างเต็มตัว

จากความต้องการปริมาณพื้นที่ในการเพาะปลูกที่เหมาะสมต่อแรงงาน และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมกลับกลายเป็นการแสวงหาพื้นที่เพิ่มมากขึ้น เพื่อเพิ่มปริมาณของผลผลิตและการครอบครองที่ดิน ซึ่งในอดีตการทำไร่นั้นจะต้องย้ายพื้นที่ออกจากที่เดิมเพื่อปล่อยให้ธรรมชาติฟื้นฟูตัวเอง (คล้ายดังเช่นไร่หมุนเวียนของชาวเขา) โดยการย้ายไปทำการเพาะปลูกในพื้นที่อีกแปลงหนึ่งซึ่งได้รับการฟื้นตัวแล้ว ซึ่งพื้นที่แห่งนั้น ก็คือพื้นที่ ไร่ เคยทำกินมาก่อนนั่นเอง และเป็นกรรมสิทธิ์ที่ชุมชนรับรู้ร่วมกันภายใต้ระบบจารีต ประเพณี ว่าเป็นพื้นที่ทำกินของใครและจะไม่มีกรณีละเมิดบุกรุกครอบครองโดยเด็ดขาด กระบวนการตรงนี้จึงเป็นสิทธิของชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียมภายใต้กฎเกณฑ์ทางสังคมนั่นเอง ดังนั้นชาวบ้านสหกรณ์ 4 ในปัจจุบันที่

มีพื้นที่ไร่อยู่ในการครอบครองในการทำกิน จึงได้รวมกลุ่มกันด้วยการหันมามีส่วนร่วมในการควบคุมการใช้ไฟในระบบการจัดการระบบการผลิตอย่างจริงจัง ซึ่งการใช้ไฟในการเผาไร่ นั้น เดิมทีชาวบ้านมิได้ว่าเป็นสิ่งที่คุกคามต่อระบบธรรมชาติเลย หากแต่เป็นเรื่องของความรู้และเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งของชาวบ้านที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยที่ชาวบ้านมิได้คิดเลยว่าสิ่งที่ปฏิบัติ สืบต่อกันมานั้นจะเป็นการทำลายระบบนิเวศ หากแต่กลับเป็นการเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพด้วยซ้ำไป เช่น ทำให้พืชบางอย่างเจริญเติบโตได้ดี หรือสามารถขยายพันธุ์ได้อย่างรวดเร็ว รวมถึงเป็นการย่อยสลายซากวัชพืช เศษไม้ใบไม้แห้งด้วยไฟทำให้ประหยัดเวลาในการจัดการด้วยวิธีอื่นดังที่เฉลิมพล กันทาเดช (2548) ได้กล่าวถึง เรื่องการใช้ไฟของชาวบ้านไว้ว่า ...ไฟป่าที่เกิดขึ้นจากน้ำมือของมนุษย์มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ และไร้สาระคุณค่า แต่กลับเป็นการตอกย้ำและแสดงให้เห็นวิธีการใช้ไฟของคนแต่โบราณว่า ไม่ได้ใช้ไฟเพื่อตอบสนองความโลภดังเช่นในยุคปัจจุบัน... ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเผาไร่ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ถึงแม้ว่าไม่สามารถที่จะยุติการใช้ไฟได้ แต่ปัจจุบันชาวบ้านได้มีการทดแทนการรักษาสภาพดินด้วยการปล่อยโคให้เข้าไปหากินในพื้นที่ไร่ ซึ่งช่วยให้วัชพืชถูกกำจัดและฟื้นฟูสภาพดินจากการถ่ายมูลของโคได้เป็นอย่างดีและบริเวณตามแนวเขตพื้นที่ไร่ (และพื้นที่ว่างเปล่า) ชาวบ้านก็จะนิยมปลูกต้นกระถินณรงค์เพื่อช่วยป้องกันลมพายุ ใช้ทำไม้ฟืน ตลอดจนการตัดขายส่งพ่อค้าเพื่อนำไปใช้ในงานหัตถกรรม แต่จากสอบถามชาวบ้านหลาย ๆ คนถึงการปลูกต้นกระถินณรงค์ในพื้นที่ไร่และพื้นที่ป่าว่า กระถินณรงค์สามารถช่วยฟื้นฟูสภาพดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ได้ เนื่องจากดินที่นี่เป็นดินลูกรัง ต้นกระถินณรงค์จะสามารถเจริญเติบโตได้ดีมาก ทำให้มีความร่มรื่น และในช่วงฤดูแล้งก็เขียวชอุ่มตลอดและใบของต้นกระถินณรงค์จะมีขนาดเล็กมากเมื่อหล่นลงมาจะย่อยสลายเป็นปุ๋ยบำรุงดินได้อย่างรวดเร็ว ทำให้ดินมีสภาพอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก หรือเหมาะแก่การเจริญเติบโตของไม้ชนิดอื่น เป็นการบำรุงดินด้วยวิธีการธรรมชาติที่ชาวบ้านไม่ต้องดูแลอะไรมาก ซึ่งเป็นการจัดการที่ได้ผลในหลายทาง ทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกและฟื้นฟูพื้นที่ทำกินให้มีความสมบูรณ์ด้วยระบบธรรมชาติมากยิ่งขึ้น และ 2) พื้นที่นา ซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญของชุมชนเนื่องจากมีความอุดมสมบูรณ์ของดินและแหล่งน้ำ เพราะสามารถรับน้ำจากอ่างเก็บน้ำบ้านสหกรณ์ 4 ได้ตลอดทั้งปี จากการสัมภาษณ์นายจำเนียร จิงดำ และดวงดี นันชัย (2548) ซึ่งเป็นชาวบ้านในชุมชนและยึดอาชีพทำนาและปลูกผักขายตลอดปี ได้กล่าวถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินในการเพาะปลูกว่า "การเพาะปลูกพืชของชาวบ้านยังเป็นไปตามแต่ความพอใจของแต่ละคน ทั้งนี้พืชที่ปลูกส่วนมากจะเป็นชนิดที่ไว้รับประทานกันอยู่เป็นประจำใน เช่น ผักกาด พริกหนุ่ม พริกชี้หนู ผักขี้หูด ผักชี ผักป้อม หอมแดง กระเทียม ข้าวโพด พื้นที่นาบางแห่งที่เจ้าของไม่ได้ทำการเพาะปลูก ก็จะใช้ใน

การเลี้ยงสัตว์ เป็นการเพิ่มปุ๋ยในพื้นที่นาไปในตัวจากการถ่ายมูลของของวัวควายอีกด้วย" และที่ดินในบริเวณสองฝั่งลำห้วยและทุ่งนานอกจากจะเป็นแหล่งผลิตข้าวและพืชสวนแล้วยังเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านที่หาได้เองตามธรรมชาติด้วย ซึ่งจากการสอบถามชาวบ้านเกี่ยวกับผลผลิตที่ได้ประโยชน์จากบริเวณที่ดินเหล่านั้นนั้น ชาวบ้านบอกว่าผลผลิตเหล่านั้นจะขึ้นอยู่กับฤดูกาลเป็นสิ่งสำคัญ ผลผลิตจากธรรมชาติที่บ้าน จึงได้แก่ ปลา กบ เขียด นกหนู ไช้ผดแดง แมงมัน ฯลฯ รวมทั้งพืชชนิดต่าง ๆ เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักกูด ผักหนาม บอน ผักจุ่มป่า ผักกุ่ม ผักหม ผักหวาน ผักแซ้ว ผักพ้อคำ ฯลฯ และพืชสมุนไพร เช่น ฮ้อสพายควาย ปืดปิวขาว ปืดปิวแดง สารภี เครือจุ่มจะลิง ฯลฯ รวมทั้งไม้ยืนต้น และไม้ไผ่ที่ชาวบ้านได้อาศัยใช้ประโยชน์ในการจักสานและใช้ในการสร้างบ้านเรือนอีกด้วย

การจัดการทรัพยากรที่ดินของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น จึงเป็นการใช้ประโยชน์ในแง่ของความหลากหลายทางชีวภาพบนพื้นฐานระบบจารีตทางสังคม มากกว่าการเน้นถึงการใช้ประโยชน์ในเชิงระบบเกษตรกรรมแผนใหม่แต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งปัจจุบันชุมชนยังคงรักษาวิถีเกษตรกรรมที่บ้านให้ยังอยู่อย่างเข้มแข็งตามกฎหมายเกณฑ์ที่บ้าน ในการต่อรองและสร้างระบบความสัมพันธ์กับสมาชิกในชุมชน ภายใต้การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างเหมาะสม ซึ่งประเด็นด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดินของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าชาวบ้านไม่ได้เคารพผืนดิน ต้นไม้ หรือสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ของชุมชนเนื่องจากเห็นในคุณค่าหรือผลประโยชน์ของทรัพยากรเหล่านั้นว่า มีความสำคัญต่อการพึ่งพาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตของชาวบ้านแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ชาวบ้านมีรากฐานความเชื่อและการเคารพยำเกรงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์บางอย่างแฝงเร้นอยู่ในทรัพยากรที่ดินเหล่านั้นด้วย การใช้ประโยชน์ การรักษาพื้นที่ทำกินในเขตติดต่อพื้นที่ป่าไม้ในมุมมองของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ในลักษณะหนึ่งผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านถือว่าการจัดการที่ดินผ่านระบบความเชื่อของชุมชนนั้น ถือว่าเป็นการรักษาพื้นที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนไปด้วย

การรักษาพื้นที่เหล่านี้ของชาวบ้านจึงอุดมไปด้วยความเคารพยำเกรง และรู้สึกห่วงใยต่อความเป็นไปของทรัพยากร (โดยเฉพาะการลดลงของทรัพยากร) ในฐานะที่เป็นมรดกของบรรพบุรุษ เป็นแหล่งพึ่งพาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต และเป็นพื้นที่ทางความเชื่อของชุมชน ซึ่งในทางกลับกัน ถ้าหากว่าชุมชนบุกรุกทำลายแหล่งทรัพยากรที่ดินในพื้นที่ป่าไม้ของชุมชน จึงเท่ากับว่าชุมชนกำลังร่วมกันทำลายมรดกของบรรพบุรุษ ทำลายแหล่งความมั่นคงของชีวิต (แหล่งอาหาร, แหล่งสมุนไพร ฯลฯ) และที่สำคัญก็คือ การกระทำดังกล่าวกำลังเป็นการละเมิดพื้นที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ซึ่งการละเมิดสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นถือว่าเป็นการละเมิดจารีตชุมชนอย่างหนึ่ง ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อ

เชิงลบต่อระบบนิเวศและความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชนอย่างรุนแรงได้ การนำเสนอกฎเกณฑ์ทางสังคมให้กับสมาชิกในชุมชนได้รับทราบผ่านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่สืบเนื่องมาจากอดีตนั้น จึงเป็นกลวิธีที่ชาญฉลาด ซึ่งสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนที่เป็นมา เป็นอยู่ และกำลังจะเป็นไป การจัดการทรัพยากรที่ดินตามระบบความเชื่อพื้นบ้าน จึงเป็นการปลูกฝังและเตรียมคนให้รู้จักสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวทั้งธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้อย่างนอบน้อม และเข้าใจถึงการดำรงอยู่ด้วยกันแบบพึ่งพาอาศัยกัน การใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวบ้านจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงพลังแห่งภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ช่วยประสานก่อให้เกิดเป็นพลังทางสังคมของชุมชน ในการดำรงอยู่และพัฒนาองค์ความรู้ผ่านประสบการณ์ในระบบการผลิตและการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของชุมชนอย่างมีความหมาย

4.2.2 การใช้ประโยชน์ด้านแหล่งน้ำ

การศึกษาการใช้ประโยชน์ด้านแหล่งน้ำของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ผู้วิจัยมุ่งศึกษาถึงแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรมของชุมชน การใช้น้ำเพื่อการเกษตรกรรม การใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค และการใช้น้ำเพื่อการเลี้ยงสัตว์น้ำ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

1) แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรมของชุมชน

จากการศึกษาถึงแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น พบว่าชุมชนมีแหล่งทรัพยากรน้ำที่สำคัญมาจาก 2 แหล่งใหญ่ คือ น้ำจากอ่างเก็บน้ำบ้านสหกรณ์ 4 หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "อ่างเก็บน้ำห้วยแม่หาด" และแหล่งน้ำจากใต้ดิน โดยชุมชนมีการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นธรรมในการจัดสรรน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชน ผ่านระบบองค์กรเหมืองฝายและการแบ่งหน้าที่ในการดูแลรับผิดชอบเรื่องน้ำ ซึ่งสามารถจำแนกถึงแหล่งทรัพยากรน้ำของชุมชนได้ดังนี้คือ

1.1) อ่างเก็บน้ำห้วยแม่หาด เป็นอ่างเก็บน้ำของชุมชนที่สร้างขึ้นมากันลำห้วยแม่หาด เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนได้อาศัยใช้ประโยชน์ในการด้านการเกษตรกรรม โดยชาวบ้านจะปล่อยน้ำจากอ่างเก็บน้ำไปตามลำห้วยแม่หาด และคลองชลประทานขนาดเล็กเข้าไปสู่บริเวณพื้นที่นา พื้นที่สวน และใช้ระบบท่อประปาพื้นที่สูงภูเขาเข้ามาช่วยในการนำน้ำจากอ่างเก็บน้ำมาใช้ในระบบคร้วเรือน เช่น การใช้เลี้ยงสัตว์ (โคเนื้อ โคนม) การเลี้ยงกบ การเลี้ยงปลาตุกในบ่อซีเมนต์ เป็นต้น ในระบบการจัดส่งน้ำไปยังพื้นที่การเกษตรนั้น จะมีการสร้างเหมืองฝายกันลำห้วยเพื่อผันน้ำเข้าสู่คลองเมืองซีเมนต์ที่เชื่อมต่อกับเหมืองดินขนาดเล็กเข้าสู่พื้นที่นา ที่สวน ของเกษตรกรบ้านสหกรณ์ 4 และต้นลำเหมืองจะมีท่อปิด - เปิดน้ำ ขนาดหน้าทอกว้างประมาณ 15 นิ้ว ซึ่งในแต่ละลำเหมืองนั้นก็จะมีเกษตรกรหลายรายที่ใช้น้ำร่วมกัน เมื่อคลองผ่านไปถึงพื้นที่ทำกินของใคร

เกษตรกรก็จะทำการขุดเหมืองไล่ไก่เชื่อมต่อกับเหมืองสายหลัก เพื่อผันน้ำเข้าสู่พื้นที่ทำกินของตนเอง ซึ่งชาวบ้านสหกรณ์ 4 ก็ได้ร่วมมือร่วมใจกันจัดสรรทรัพยากรน้ำอย่างเป็นธรรมด้วยดีตลอดมา และก่อนฤดูกาลเพาะปลูกจะเริ่มขึ้นนั้น ชาวบ้านที่ใช้น้ำจากลำเหมืองเดียวกันก็จะรวมกลุ่มกันไปทำการขุดลอกลำเหมืองเป็นประจำทุกปี

1.2) แหล่งน้ำจากใต้ดิน ชาวบ้านสหกรณ์ 4 นอกจากจะใช้น้ำจากอ่างเก็บน้ำห้วยแม่หาดเพื่อการเกษตรกรรมแล้ว ชาวบ้านที่นี้ยังมีระบบการขับอบาดาล เพื่อการเกษตรกรรมในช่วงฤดูแล้งด้วย โดยเกษตรกรจะมีบ่อบาดาลไว้ในพื้นที่นาและพื้นที่สวนของตนเอง เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำสำรองยามฉุกเฉินทั้งในช่วงฤดูฝน (ที่ฝนขาดฤดู) และในช่วงฤดูแล้ง และในบางพื้นที่ของเกษตรกรบางแห่งไม่สามารถผันน้ำจากระบบเหมืองฝายเข้าไปในพื้นที่ได้ ชาวบ้านจึงต้องอาศัยน้ำจากแหล่งน้ำใต้ดินด้วยการขุดบ่อบาดาลทดแทน ซึ่งสามารถช่วยชาวบ้านได้เป็นอย่างมากในช่วงฤดูแล้ง โดยเฉพาะการปลูกกระเทียม และการใช้น้ำเพื่อการเลี้ยงสัตว์ ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการเกษตรกรรมตลอดทั้งปี แต่ทั้งนี้ชาวบ้านก็ต้องรับภาระในการเพิ่มต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นตามไปด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะการซื้อเครื่องสูบน้ำ สายยาง และค่าน้ำมันเชื้อเพลิงที่จำเป็นต้องใช้ในการสูบน้ำเพื่อการเกษตรอยู่ตลอดทั้งปี หรือตลอดช่วงฤดูแล้ง (มานพ แก้วฟู, อ่างแล้ว)

2) การใช้น้ำเพื่อการเกษตรกรรม

ชาวบ้านส่วนใหญ่ของบ้านสหกรณ์ 4 ประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรม และมีพื้นที่ทำกินเป็นของตัวเอง เนื่องจากเป็นหมู่บ้านในเขตพื้นที่จัดสรรของสหกรณ์ พื้นที่นาของชุมชนมีอยู่น้อยถ้าเปรียบเทียบกับพื้นที่ทำกินของชุมชนทั้งหมด เนื่องจากชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่ดอนระหว่างภูเขา และเป็นพื้นที่ป่าแก้งรังมาก่อน พื้นที่ทำกินส่วนมากของชาวบ้านจึงเป็นที่ไร่มากกว่าที่นา กิจกรรมการเกษตรที่สำคัญของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงได้แก่การทำนา การทำสวนลำไย การปลูกพืชล้มลุก และการปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ โดยชาวบ้านจะมีแบบแผนในการทำการเกษตรกรรมดังนี้

การทำนาปี จะเริ่มต้นประมาณต้นเดือนมิถุนายน เกษตรกรที่มีพื้นที่นาก็จะเตรียมไถนาเพื่อเตรียมพื้นที่ในการเพาะพรวนกล้า ส่วนชาวบ้านที่ไม่มีที่นาก็จะเตรียมพื้นที่ที่ไร่นาเพื่อการปลูกพืช เช่น ข้าวโพด พริก มะเขือเทศ และการปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ การไถนาในปัจจุบันชาวบ้านจะใช้รถไถควายเหล็กเข้ามาช่วยในการทำนาแทนการใช้แรงงานจากสัตว์ เนื่องจากเห็นว่าสะดวกและรวดเร็ว และสามารถนำไปใช้ในการไถพรวนในพื้นที่ไร่ได้อีกทางหนึ่ง ทำให้ชาวบ้านทุนแรงไปได้มาก และความจำเป็นของการใช้รถไถควายเหล็กของชาวบ้านก็คือสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องสูบน้ำเข้าสู่พื้นที่ทำกินได้อีกทางหนึ่งนั่นเอง ชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ในอดีตอาศัยแหล่งน้ำ

จากลำน้ำห้วยแม่หาดและลำน้ำห้วยแม่เหี้ยในการเพาะปลูก ซึ่งมีแหล่งต้นน้ำ (ขุนน้ำ) อยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ออน โดยอาศัยวิธีการระบบเหมืองฝาย ซึ่งการใช้น้ำของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ในอดีตที่ผ่านมามีต้นเหตุขึ้นจากความร่วมมือของผู้คนในชุมชน สังคม ที่เข้ามามีบทบาทร่วมกันในการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นองค์รวม และมีเงื่อนไขในการจัดการอย่างเท่าเทียม ผ่านรูปแบบองค์กรของชุมชนที่จัดตั้งขึ้นมา เพื่อเป็นตัวกลางในการประสานเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในการจัดการน้ำร่วมกับชุมชนอื่น ๆ ใกล้เคียง เพื่อกระจายทรัพยากรน้ำให้ทั่วถึง เป็นศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วมกันบนพื้นฐานความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และช่วยให้นำไปสู่การจัดสรรแบ่งปันกันอย่างเป็นธรรมได้

การใช้น้ำเพื่อการเกษตรกรรมของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาก ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนมีระบบชลประทานจากภาครัฐเข้ามาแทนที่การจัดการน้ำแบบระบบเหมืองฝาย ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าจะสะดวกและสามารถทำการเกษตรกรรมได้อย่างทั่วถึง ทั้งนี้เนื่องจากทางการได้สร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ประมาณ 75 ไร่ อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน เรียกชื่อกันทั่วไปว่า อ่างเก็บน้ำบ้านสหกรณ์ 4 แต่ชาวบ้านจะนิยมเรียกว่า “อ่างเก็บน้ำห้วยหาด” เนื่องจากเป็นเขื่อนที่สร้างขึ้นมากั้นลำน้ำห้วยแม่หาดนั่นเอง หลังจากที่มีการสร้างอ่างเก็บน้ำโดยภาครัฐก็ได้ทำให้การจัดการทรัพยากรน้ำ ๆ ของชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป อันเป็นผลมาจากการปฏิวัติระบบการเกษตรแบบยังชีพให้กลับกลายมาเป็นระบบเกษตรอุตสาหกรรมที่มุ่งตอบสนองระบบเศรษฐกิจเป็นสำคัญ การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชนจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งส่งผลให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในการจัดการอย่างรวดเร็วทั้งในรูปแบบและวิธีการ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ชาวบ้านในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 บางส่วนยังคงไม่ทอดทิ้งการจัดการทรัพยากรน้ำแบบดั้งเดิม แต่กลับนำระบบการจัดการแบบดั้งเดิมมาผสมผสานกับระบบชลประทานแบบใหม่ได้เป็นอย่างดี มีการรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อช่วยกันดูแลลำเหมืองที่ส่งน้ำเข้ามาเพื่อจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรน้ำกันอย่างเท่าเทียม โดยได้รับความร่วมมือจากเจ้าของพื้นที่เกษตรกรรมแต่ละคนเป็นอย่างดี ความต้องการใช้น้ำในการเกษตรของชาวบ้านเป็นสิ่งจำเป็นชาวบ้านที่มีอาชีพเกี่ยวกับเกษตรกรรมจึงหันมาสร้างความสำเร็จในชุมชน ด้วยการประสานความร่วมมือกันในการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นระบบ ในระยะแรกยังคงเป็นไปอย่างหลวม ๆ ทั้งนี้ด้วยคิดว่าถึงอย่างไรฝ่ายรัฐก็ต้องเข้ามาดูแลจัดการช่วยเหลือ แต่ความล่าช้า และการได้รับการปฏิบัติจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในด้านงบประมาณ และขั้นตอนในการเบิกจ่าย จึงทำให้ชาวบ้านหันมารวมกลุ่มกันดูแลระบบการจัดการน้ำอย่างจริงจัง และขยายไปสู่การร่วมมือกันในการประกอบกิจกรรมด้านต่าง ๆ ของชุมชนด้วย (ทองอินทร์ สุภามูล, อ่างแล้ว)

ชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้นมีอาชีพหลักคือการทำเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์ ดังนั้นน้ำเป็นสิ่งสำคัญในการดำรงชีพของชาวบ้านสหกรณ์ 4 โดยชุมชนแห่งนี้มีแหล่งทรัพยากรน้ำที่มาจากอ่างเก็บน้ำห้วยหาด ซึ่งจะปล่อยน้ำให้กับสมาชิกในชุมชนได้ใช้ในลักษณะของการหมุนเวียน โดยเดือนหนึ่งจะปล่อย 2 ครั้ง แต่ทั้งนี้ก็ต้องดูปริมาณน้ำและความเหมาะสมในการปล่อยน้ำด้วย และในฤดูฝนจะเป็นช่วงของการกักเก็บน้ำและปล่อยน้ำออก หากเห็นว่าปริมาณที่มากเกินไปเนื่องจากช่วงนี้ชาวบ้านสามารถใช้น้ำฝนทำการเกษตรได้นั่นเอง

3) การใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค

การใช้น้ำเพื่ออุปโภคบริโภคและทำกิจกรรมต่าง ๆ ในครัวเรือนนั้น ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ทุกครัวเรือนใช้ประปาหมู่บ้าน แต่ชาวบ้านจะใช้น้ำประปาหมู่บ้านเพื่อการอุปโภคเท่านั้น แต่จะไม่นำมาบริโภคเนื่องจากน้ำประปาที่นี้ขุ่นและมีสีแดงไม่สะอาด ทำให้น้ำที่ส่งไปตามบ้านเรือนของชาวบ้านไม่ได้มีการกรองอย่างสะอาดเพียงพอ ประกอบกับไม่มีงบประมาณในการจัดการระบบน้ำประปาชุมชนที่ดี ชาวบ้านจึงไม่นิยมบริโภคน้ำจากประปาหมู่บ้าน เพียงแต่นำไปทำกิจกรรมต่าง ๆ แทน และชาวบ้านที่นี้จึงต้องหันไปพึ่งพาซื้อน้ำดื่มเพื่อการบริโภคจากภายนอก ทำให้ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ต้องซื้อน้ำในการบริโภค ทำให้ชาวบ้านต้องรับภาระค่าใช้จ่ายในการซื้อน้ำต่อเดือนเป็นจำนวนที่สูงมาก หากเปรียบเทียบกับรายได้เฉลี่ยต่อปี ต่อครัวเรือนของชาวบ้านที่นี้

ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ทุกหลังคาเรือนปัจจุบันต่างพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งน้ำในการอุปโภคและกิจกรรมต่าง ๆ ในครัวเรือนจากอ่างเก็บน้ำผ่านระบบประปาหมู่บ้าน เป็นลักษณะการใช้ประโยชน์ทางตรงจากป่าชุมชนที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน โดยมีการกักเก็บน้ำไว้ในพื้นที่อ่างเก็บน้ำห้วยหาด แล้วจึงนำน้ำนั้นไปใช้เป็นประปาหมู่บ้าน ปล่อยน้ำใช้อย่างทั่วถึงทุกครัวเรือน และชาวบ้านทุกครัวเรือนได้ใช้ประปาหมู่บ้านในการอุปโภค และทำกิจกรรมต่าง ๆ ภายในครัวเรือน โดยจะมีระบบในการปล่อยน้ำประปาหมู่บ้านตามเงื่อนไขข้อตกลงร่วมกันว่า เปิด 5 นาที และปิด 4 นาที ซึ่งทำให้น้ำมีไม่เพียงพอต่อการใช้ ชาวบ้านจึงต้องหันไปพึ่งพาระบบประปาแบบบ่อบาดาลด้วย ทั้งนี้ในหมู่บ้านสหกรณ์ 4 มีบ่อบาดาลชุมชนอยู่สองบ่อ ซึ่งสร้างมาตั้งแต่ปี 2519 (รพช.) บ่อหนึ่งลึก 36 เมตร บ่อที่สองลึก 64 เมตร ชาวบ้านจึงใช้น้ำบาดาลเพื่อกิจกรรมครัวเรือน ส่วนน้ำจากอ่างเก็บน้ำนั้นชาวบ้านจะใช้ทั้งกิจกรรมครัวเรือนและใช้ในการเกษตรกรรม และการเลี้ยงสัตว์ ด้วยเหตุนี้ส่วนหนึ่งชาวบ้านจึงหันมาร่วมกันรักษาป่าชุมชนเอาไว้ เพราะป่าเป็นแหล่งให้คุณค่าด้านทรัพยากรน้ำสำหรับการอุปโภค บริโภค และสำหรับทำการเกษตรกรรมในพื้นที่ทำกินของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ได้ตลอดทั้งปี (ข้อมูลสัมภาษณ์, ทอง แสงเรือน, 2548)

การใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคของชาวบ้าน จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นที่ชาวบ้านทุกคน ต้องช่วยกันรักษาป่าไม้เอาไว้ เพราะแหล่งน้ำใช้ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ต้องอาศัยน้ำจากระบบธรรมชาติ 2 แหล่ง คือ แหล่งน้ำบาดาลใต้ดิน และจากอ่างเก็บน้ำห้วยหาดที่เก็บกักปริมาณน้ำไว้ในช่วงฤดูฝน ป่าและต้นไม้จึงเป็นสิ่งเดียวที่จะช่วยให้ชุมชนมีน้ำใช้อย่างอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งยังช่วยป้องกันมิให้ในช่วงฤดูแล้งต้องประสบกับภาวะความแห้งแล้งจนเกินไป การร่วมกันรักษาผืนป่าเอาไว้จึงเป็นการรักษาแหล่งน้ำอีกทางหนึ่งที่ชุมชนเห็นว่า ป่าเป็นแหล่งกำเนิดของน้ำ และต้นไม้ก็ช่วยอุ้มน้ำไว้ให้มีน้ำใช้ในช่วงฤดูแล้งได้อย่างเพียงพอ แหล่งน้ำ ป่าไม้ และชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กันในลักษณะของการพึ่งพาใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากป่าและได้รับผลประโยชน์จากป่า ทั้งทางตรงและทางอ้อมจึงรับรู้ถึงคุณค่าของป่าได้เป็นอย่างดี การรักษาผืนป่าจึงเป็นแนวทางการป้องกันภาวะวิกฤติเรื่องน้ำของชุมชน ผ่านประสบการณ์ที่ชาวบ้านได้เรียนรู้มาจากการอยู่ร่วมกับป่านั่นเอง

3.1) การใช้น้ำในการเลี้ยงสัตว์น้ำ

ในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 พบว่าชาวบ้านมีการใช้น้ำในการเลี้ยงสัตว์น้ำด้วยโดยเฉพาะเลี้ยงปลากระชัง การเลี้ยงกบ และการเลี้ยงปลาดุก โดยชาวบ้านจะอาศัยอ่างเก็บน้ำห้วยแม่หาดเป็นแหล่งเพาะเลี้ยงปลากระชัง ส่วนการเลี้ยงกบ และการเลี้ยงปลาดุกนั้นชาวบ้านจะทำบ่อซีเมนต์เลี้ยงเองในพื้นที่ครัวเรือนของตนเอง โดยมีนายทองอินทร์ สุภามูล เป็นประธานกลุ่มในการเลี้ยง ซึ่งพันธุ์ปลาเหล่านี้ชาวบ้านจะได้รับแจกมาจากศูนย์ศึกษาและพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ที่จะมีโครงการส่งเสริมให้ชาวบ้านมีรายได้เสริม และดำเนินตามรอยทางเศรษฐกิจแบบพอเพียงตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งช่วยสร้างรายได้เสริมให้กับชาวบ้านได้เป็นอย่างดี โดยชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะมีบ่อซีเมนต์ที่ทำขึ้นมาเอง บ้างก็ใช้ระบบรองฝ้ายางรองพื้นบ่อดินก็มี หรือบางรายก็อาจจะซื้อบ่อซีเมนต์สำเร็จรูปจากร้านขายวัสดุก่อสร้างมาใช้ในการเลี้ยงก็มี โดยชาวบ้านจะเริ่มทำการเลี้ยงกบและปลาดุกกันในช่วงต้นฤดูฝนประมาณเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกันยายน ซึ่งใช้ระยะเวลาในการเลี้ยงเพียงแค่ 3 - 5 เดือนก็สามารถที่จะนำสัตว์น้ำเหล่านั้นมาขายหรือรับประทานกันได้แล้ว ซึ่งช่วยประหยัดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านได้เป็นอย่างดี โดยเกษตรกรผู้เลี้ยงบางรายสามารถพัฒนาการเลี้ยงไปจนถึงระดับที่สามารถเพาะพันธุ์ได้เอง

ทั้งนี้ก็เนื่องจากชาวบ้านได้เข้าร่วมการอบรมการเพาะพันธุ์สัตว์น้ำจากศูนย์ศึกษาและพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อยู่เป็นประจำนั่นเอง การเลี้ยงสัตว์น้ำดังกล่าวของชาวบ้านจะมีการใช้น้ำจากอ่างเก็บน้ำห้วยหาดมาใช้ในการเลี้ยงโดยการดึงน้ำมาจากอ่างเก็บน้ำด้วยระบบประปาภูเขาที่ชาวบ้านจะมีท่อประปาเชื่อมจากอ่างเก็บน้ำมาสู่ชุมชนและมีท่อแยกกระจายไปสู่ครัวเรือน

ทุกหลังคาเรือนทำให้ชาวบ้านสามารถใช้น้ำในการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำได้อย่างสะดวกสบาย ส่วนปลาชนิดหรือปลาหับทิมนั้น ชาวบ้านจะไม่นิยมนำมาเลี้ยงในบ่อซีเมนต์ แต่จะนำไปเลี้ยงในระบบกระชังเหนืออ่างเก็บน้ำแทน ทั้งนี้จากการสอบถามชาวบ้านที่ทำการเพาะเลี้ยงปลากระชังก็ได้คำตอบว่า ปลาชนิด ปลาหับทิม และปลาชนิดอื่นๆ ที่เป็นปลาที่มีเกล็ด มักจะเป็นปลาที่กินพืชและไม่ชอบน้ำขัง ซึ่งหากเวลานำปลาเหล่านี้ไปเลี้ยงในบ่อซีเมนต์จะทำให้ปลาโตช้าและแคระแกรน ทำให้เสียเวลาและรายจ่ายในการเพาะเลี้ยง ต่างจากปลาดุกที่เป็นปลากินเนื้อและสามารถเจริญเติบโตได้ดีกว่า

ดังนั้น การเลี้ยงปลาเกล็ดชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงรวมกลุ่มกันเลี้ยงในรูปแบบสมาชิกมากกว่าที่จะเลี้ยงเดี่ยว โดยมีการคิดเงินกำไรปันผลแจกจ่ายในรูปของสมาชิกซึ่งก็ทำให้ชาวบ้านสนใจและเข้าร่วมเป็นสมาชิกพอสมควร และน้ำที่ทำการถ่ายเทจากการเลี้ยงปลาในบ่อซีเมนต์ของชาวบ้านนั้น จากการสังเกตผู้วิจัยพบว่าส่วนมากชาวบ้านที่นี่จะนิยมทำบ่อปลาไว้ข้างหลังบ้านติดกับแปลงพืชผักสวนครัวพื้นบ้าน เช่น ข่า ตะไคร้ ขิง กระจ่างแห่น ผักชี ตำลึง โหระพา ฯลฯ ซึ่งน้ำเสียจากบ่อปลาก็สามารถช่วยเป็นปุ๋ยบำรุงให้พืชสวนครัวเหล่านั้นงามและเจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็ว ทำให้ชาวบ้านสามารถประหยัดค่าปุ๋ยได้อย่างมากและทำให้บริเวณพื้นที่เหล่านั้นมีความชุ่มชื้นอยู่เสมอ และในบริเวณพื้นที่อ่างเก็บน้ำบ้านสหกรณ์ 4 นี้ ก็มีปลาตามธรรมชาติ (ที่ปล่อยลงไป) อยู่หลายชนิด ได้แก่ ปลาดุก ปลาไน ปลานิล ปลาตะเพียน ปลายี่สก ปลานวลจันทร์ ซึ่งชาวบ้าน สามารถเข้ามาตกปลา เพื่อนำไปบริโภคได้ โดยการใช้เบ็ดตกปลาหรือจอบขึงก็ได้ ทำให้ชาวบ้านสหกรณ์ 4 มีแหล่งอาหารตามธรรมชาติในการใช้บริโภคได้ตลอดทั้งปี (ทองอินทร์ สุภามูล, อ่างแล้ว)

การใช้ประโยชน์ด้านทรัพยากรน้ำของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ตั้งแต่อดีตที่ผ่านมาจึงล้วนเกิดขึ้นจากความร่วมมือของผู้คนในชุมชน สังคม ที่เข้ามามีบทบาทร่วมกันในการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นองค์รวม และมีเงื่อนไขในการจัดการอย่างเท่าเทียม ผ่านรูปแบบขององค์กรดั้งเดิมของชุมชน ที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อเป็นตัวกลางในการประสานเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในการจัดการน้ำร่วมกับชุมชนอื่น ๆ ใกล้เคียง เพื่อกระจายทรัพยากรน้ำให้ทั่วถึง สิ่งเหล่านี้จึงถือได้ว่าเป็นศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกันบนพื้นฐานความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และสามารถช่วยให้ชุมชนนำไปสู่การจัดสรรแบ่งปันน้ำกันอย่างเป็นธรรม การใช้น้ำเพื่อการเกษตรกรรม การเลี้ยงสัตว์ ฯลฯ ของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาก ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนมีระบบชลประทานจากภาครัฐเข้ามาแทนที่การจัดการน้ำแบบระบบเหมืองฝาย ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าจะสะดวกและสามารถทำการเกษตรกรรมได้หลายครั้ง ซึ่งต่างจากอดีตที่เคยทำนาได้เพียงแค่

ปีละครั้ง แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ชาวบ้านในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 บางส่วนก็ยังคงไม่ทอดทิ้งการจัดการทรัพยากรน้ำแบบดั้งเดิม แต่กลับนำระบบการจัดการแบบดั้งเดิมมาผสมผสานกับระบบชลประทานแบบใหม่ได้เป็นอย่างดี มีการรวมกลุ่มเกษตรกรที่เลี้ยงสัตว์ และทำการเกษตรกรรมเข้ามาช่วยกันดูแลลำเหมืองที่ส่งน้ำเข้าพื้นที่เกษตรกรรม เพื่อจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรน้ำกันอย่างเท่าเทียม โดยได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี ทั้งนี้ล้วนเกิดขึ้นจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมามีความต้องการน้ำในการเกษตรกรรมของชาวบ้านสหกรณ์ 4 เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นชาวบ้านที่มีอาชีพเกี่ยวกับเกษตรกรรมจึงหันมาสร้างเสริมความเข้มแข็งในชุมชนด้วยการประสานความร่วมมือกันในการจัดการเรื่องน้ำและการจัดสรร กระจายน้ำไปสู่สมาชิกได้อย่างทั่วถึง ในระยะแรกยังคงเป็นไปอย่างหลวม ๆ ทั้งนี้ด้วยคิดว่าถึงอย่างไรฝ่ายรัฐก็ต้องเข้าดูแลจัดการช่วยเหลือ แต่ความล่าช้า และการได้รับการปฏิเสธจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในด้านงบประมาณและขั้นตอนในการเบิกจ่าย จึงทำให้ชาวบ้านหันมารวมกลุ่มกันดูแลระบบการจัดการน้ำอย่างจริงจัง และขยายไปสู่การร่วมมือกันในการประกอบกิจกรรมด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำและทรัพยากรอื่น ๆ ของชุมชนได้อย่างเป็นที่น่าพอใจ

4.2.3 การใช้ประโยชน์ด้านป่าไม้

ทรัพยากรป่าไม้ในป่าชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ถือว่าค่อนข้างที่จะอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพ ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนหลายกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มชาวบ้าน ได้ใช้เป็นแหล่งหาอาหาร ของป่า การใช้ไม้ในการสร้างบ้านเรือน รวมถึงแหล่งเชื้อเพลิง ป่าแห่งนี้จึงเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญที่ชาวบ้านได้อาศัยพึ่งพาใช้ประโยชน์อย่างมาก รวมถึงป่าแห่งนี้ยังอยู่ใกล้กับบริเวณหมู่บ้านด้วย ทำให้ชาวบ้านทุกคนที่นี้สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในด้านต่าง ๆ ได้อย่างเพียงพอและสมบูรณ์ ซึ่งชาวบ้านจะต้องช่วยกันดูแลรักษาป่าชุมชนให้ยั่งยืนเพื่อสามารถใช้ประโยชน์ต่อไปในอนาคตได้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาถึงประเด็นดังต่อไปนี้

1) ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรป่าไม้

ชาวบ้านสหกรณ์ 4 เป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตที่ผูกพันอยู่กับระบบธรรมชาติ และการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิตในด้านต่าง ๆ มาตั้งแต่ครั้งการก่อตั้งของชุมชน โดยอาศัยที่ดิน ป่าไม้ และแหล่งน้ำ เพื่อใช้ในการสร้างที่อยู่อาศัย การเกษตรกรรม เลี้ยงสัตว์ และการใช้เป็นแหล่งหาอาหารและแหล่งยาสมุนไพรพื้นบ้าน วิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงเป็นการดำรงชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียง และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้มีความเจริญก้าวหน้าตามวิถีแนวทาง

เศรษฐกิจแบบตะวันตก ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนจึงถูกนำมาใช้โดยขาดการจัดการอย่างเหมาะสม เช่น การสัมปทานพื้นที่ป่าไม้ การสร้างโรงโม่หิน การสร้างถนน และการสร้างอ่างเก็บน้ำ ตามนโยบายความมั่นคง นอกจากนี้ วิธีการพึ่งพาทรัพยากรด้านป่าไม้ของชาวบ้านยังเปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการขาย (คนปลูกไม้ได้กิน คนกินไม้ได้ปลูก) โดยการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ป่าไม้เดิมให้กลายเป็นพื้นที่ไร่เพื่อทำการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น ชิงลิ้นจี่ ลำไย มะม่วง ซึ่งหลายชนิดล้วนเป็นพันธุ์จากต่างถิ่น (เช่น มะม่วงพันธุ์ต่าง ๆ เป็นต้น) ซึ่งทำให้มีการใช้สารเคมีอย่างแพร่หลาย ซึ่งรูปแบบการทำเกษตรกรรมดังกล่าว เป็นการลดระดับความสัมพันธของห่วงโซ่อาหารตามระบบธรรมชาติให้น้อยลง จนนำไปสู่การขาดความสมดุลของระบบธรรมชาติ โดยเฉพาะระบบนิเวศด้านป่าไม้

ซึ่งในช่วงเวลา 1 ศตวรรษของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไทย ภายหลังจากการก่อตั้งกรมป่าไม้เมื่อปี พ.ศ. 2539 อำนาจการจัดการป่าผูกขาดโดยหน่วยงานรัฐโดยสิ้นเชิง ซึ่งชี้วัดได้จากการให้คำนิยามของป่าไม้ตามพระราชบัญญัติป่าไม้ ปี 2484 ว่า "ป่าคือที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลใดได้มาตามกฎหมาย" ถือเป็นดินของรัฐที่สามารถใช้อำนาจจัดการอย่างเบ็ดเสร็จ ทั้งนี้มีเป้าหมายที่สำคัญเพื่อแปรรูปผลผลิตจากป่า และเนื้อไม้เป็นสินค้าส่งออกและนำรายได้มาพัฒนาประเทศตามแนวเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี ข้อบ่งชี้สำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวในการจัดการทรัพยากรป่าไม้คือการลดลงของพื้นที่ป่าอย่างต่อเนื่อง ดังสถิติพื้นที่ป่าไม้ในประเทศไทยปี พ.ศ. 2457 มีพื้นที่ร้อยละ 71 ปี พ.ศ. 2504 พื้นที่ลดเหลือร้อยละ 83 และ พ.ศ. 2528 พื้นที่ป่าเหลือเพียงร้อยละ 28 ของพื้นที่ประเทศเท่านั้น อีกทั้งความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ระหว่างรัฐกับชาวบ้านหรือนายทุนที่สามารถเข้าถึงทรัพยากรมากกว่ากับชาวบ้าน ที่นับวันจะขยายความรุนแรงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการที่รัฐเข้าไปแย่งชิงทรัพยากรและอ้างสิทธิเหนือชุมชนที่พวกเขาเคยพึ่งพาใช้สอยประโยชน์จากป่ามายาวนานดังรูปธรรม เช่น การสัมปทานตัดไม้ การประกาศเขตป่าทับพื้นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ เป็นต้น

แต่จากการศึกษาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ผู้วิจัยพบว่าแต่เดิมนั้นชาวบ้านสหกรณ์ 4 ถือว่า "ป่า" เป็น "สมบัติร่วม" หรือ "ป่าหน้าหมู่" ของชุมชนที่ทุกคนมีสิทธิเป็นเจ้าของป่าและใช้ทรัพยากรจากป่าร่วมกันได้ ทั้งนี้ป่าในทัศนะของชาวบ้านจึงมีความหลากหลาย และสามารถแบ่งออกได้หลายประเภท ซึ่งป่าทั้งหมด (รวมถึงทรัพยากรทั้งหมดในป่า) ชาวบ้านถือว่าเป็นทรัพย์ร่วมของชุมชนที่ทุกคนมี "สิทธิใช้ร่วม" และมีหน้าที่ร่วมกันในการดูแลรักษา แต่ไม่สามารถมีสิทธิในการครอบครองเป็นเจ้าของได้ เนื่องจากเป็นป่าพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิตและเชื่อมโยงถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมมาอย่างยาวนาน ป่าไม้

จึงเป็นแหล่งปัจจัยที่สำคัญที่ชาวบ้านในชุมชนได้พึ่งพาอาศัยในการใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ทั้งในด้านการใช้ไม้ในการสร้างบ้าน ใช้ทำไม้ฟืน แหล่งอาหารจากป่า แหล่งสมุนไพร และเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนด้วย โดยการจัดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชาวบ้านดังกล่าวจะให้มิติทางด้านจารีตประเพณีเข้ามาช่วยส่งเสริมในการจัดการด้วย ทั้งนี้เนื่องจากว่า "...มิติทางจารีตประเพณี เป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงการยึดจารีตประเพณีตามวิถีชีวิตเดิมของชุมชนกับแบบแผนวิถีชีวิตที่ชุมชนยังคงถือปฏิบัติกันอยู่จริง ๆ ... โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าและที่ดินนั้น ยังคงมีสืบสานต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นในรูปของวัฒนธรรมความเชื่อหรือกฎเกณฑ์การปฏิบัติของชุมชน ดังเช่นกฎหมายมังรายศาสตร์ที่ใช้บังคับในชุมชนล้านนาทำให้ชุมชนสามารถปรับเปลี่ยนเพื่อลงโทษผู้ละเมิดที่บุกรุกทำลายป่าที่ตั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของผู้อื่น ที่เรียกว่า "ป่าเลื้อยบ้าน เลื้อยเมือง" (ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม 1, 2536)

จากการศึกษาประเภทของป่าตามความหมายของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ผู้วิจัยพบว่า ประเภทป่าของบ้านสหกรณ์ 4 มีหลายประเภท และมีรายละเอียดปลีกย่อยที่แตกต่างกันไปตามลักษณะที่การใช้ประโยชน์ เช่น 1) ป่าต้นน้ำลำธาร หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า ป่าหัวน้ำ ป่าขุนน้ำ ป่าดง ป่าในลักษณะนี้ชุมชนจะมีกฎเกณฑ์รักษาที่เคร่งครัด คือ ห้ามมีการตัดฟันไม้เด็ดขาด แต่สามารถใช้ไม้ล้มหมอนนอนไพร เลี้ยงสัตว์ เก็บหาอาหาร และสมุนไพรได้ 2) ป่าใช้สอย หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าป่าแพะ ป่าสาธารณะ ป่าหน้าหมู่บ้านจะเป็นป่าที่อยู่ใกล้กับชุมชน มีการกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์ในขอบเขตที่ไม่ทำลาย และใช้ประโยชน์เพียงพอต่อการดำรงชีวิต เช่น ใช้ไม้สร้างบ้านกรณีแยกครอบครัวใหม่ การสร้างของส่วนรวม เช่น วัด โรงเรียน ศาลา สะพาน ไม้ไฟ ไม้ตีฟาย การเก็บใบตอง เก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ 3) ป่าประเพณี อันเป็นป่าที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชน จะมีการกำหนดกฎเกณฑ์อย่างเคร่งครัด ห้ามมีการตัดฟันไม้ แต่สามารถเก็บเศษไม้มาใช้ทำฟืนได้ ใช้เป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์ หาอาหาร และหาสมุนไพรได้ เป็นต้น (ข้อมูลสัมภาษณ์, ณรงค์พันธุ์ เกตุขุม, สุกัญญา บำรุงแจ่ม, 2548) ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาเรื่องป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่ม 1 (อ้างแล้ว) ที่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้เช่นกันว่า "...ป่าชุมชนในภาคเหนือมีลักษณะเป็นป่าผืนใหญ่ติดกับป่าต้นน้ำและป่าธรรมชาติ...ป่าต้นน้ำมักเป็นป่าธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์มีขนาดตั้งแต่ 300 ไร่ จนถึง 70,000 ไร่ ชาวบ้านจะหวงแหนป่าต้นน้ำเป็นพิเศษ ไม่อนุญาตให้สมาชิกของชุมชนเข้าไปตัดไม้หรือใช้ประโยชน์ โดยมีประเพณีความเชื่อเรื่องผี เป็นพื้นฐานของอำนาจในการออกกฎเกณฑ์ห้ามมิให้มีการบุกรุกครอบพื้นที่เหล่านี้ป่าประเพณี เป็นพื้นที่ป่าที่ชุมชนมีความผูกพันกับพิธีกรรมและความเชื่อ เช่น ป่าที่ตั้งหอผี อารักษ์ต่าง ๆ ป่าช้า ป่าที่ตั้งพระธาตุ ...ป่าประเพณีมักอยู่ในสภาพอุดมสมบูรณ์ เพราะชาวบ้านไม่

เข้าไปรบกวนด้วยเกรงอำนาจลึกลับศักดิ์สิทธิ์ ...ป่าใช้สอย เป็นพื้นที่ป่าใกล้ชุมชนซึ่งชาวบ้านกันได้ เพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะอย่าง เช่น ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์ ป่าเก็บเห็ด ป่าเก็บสมุนไพร ป่าเก็บตอง ป่าเก็บฟืน เป็นต้น "

ป่าไม้จึงเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ได้อาศัยพึ่งพาใช้ประโยชน์มาอย่างยาวนาน ในฐานะที่มีคุณค่าต่อคน ชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงหวงแหนป่าและพืชพันธุ์ในป่ามาก (หวงแหนในแง่ของการถูกบุกรุกทำลาย) ดังนั้นในบริเวณป่าชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 จึงมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างยิ่ง โดยมีกฎของชุมชนที่ว่าห้ามตัดต้นไม้ใด ๆ ในบริเวณพื้นที่เหล่านี้ หากจำเป็นจริง ๆ จะต้องมีการขออนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้านเสียก่อน มิเช่นนั้นจะต้องมีการปรับไหมกัน ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาทรัพยากรเหล่านี้เอาไว้ให้กับคนรุ่นหลัง และเพื่อป้องกันมิให้ส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้านที่พึ่งพาป่าในเชิงเศรษฐกิจของชาวบ้าน การพึ่งพาป่าของชาวบ้านจึงเป็นการพึ่งพาในแบบที่ต้องมีรักษาไปด้วย เพราะหากไม่ช่วยกันรักษาป่าก็จะหมดไป ซึ่งนั่นก็หมายความว่า ชาวบ้านได้ทำลายแหล่งรายได้ของตนเอง ในทางกลับกันหากชาวบ้านช่วยกันรักษาป่าก็เท่ากับเป็นการรักษาความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจจากป่าของชุมชนไปด้วยนั่นเอง และอีกประเด็นหนึ่งที่ทำให้ชุมชนต้องหันมาร่วมกันรักษาทรัพยากรป่าไม้นั้น ส่วนหนึ่งก็เป็นผลมาจากการได้รับอิทธิพลถ่ายทอดมาจากกระแสจารีตประเพณีท้องถิ่น (ทั้งที่มีอยู่ในท้องถิ่นและการหยิบยืมจากชุมชนอื่น ๆ ตามความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ปัจจุบัน) ทั้งนี้ผู้วิจัยพบว่ากระแสจารีตประเพณีดังกล่าวของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 นั้น เป็นสิ่งที่ชุมชนได้รับการสั่งสม ถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ และการเรียนรู้ผ่านวิถีวัฒนธรรมของชาวล้านนาที่มีมุมมองต่อทรัพยากรทั้งหลายว่าเป็นสมบัติร่วมของประชาชนทั้งหมดที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้น ๆ นับตั้งแต่ผีสิงเทวดาลงมา จนถึงชาวบ้านที่เข้าไปพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งการจัดการทรัพยากรผ่านระบบชุมชนนั้น มิใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาเองอย่างลอย ๆ หรือเป็นเรื่องของความบังเอิญ หากแต่เกิดขึ้นมาด้วยเหตุผลด้านพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชน โดยเฉพาะจากพลังวัตของจารีตประเพณีที่ก่อรูปเป็นวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นรากฐานที่สำคัญอย่างยิ่งของชุมชนในการที่จะทำให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่าบนวิถีแห่งการพึ่งพาตนเองได้อย่างภาคภูมิใจ

2) การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

จากการสนทนากับพ่อดวงดี นันชัย พ่อสอง มูลฝุ่น แม่ตีบ พรมสา (2548) เกี่ยวกับระบบความเชื่อที่เกี่ยวกับป่าของชาวบ้านสหกรณ์ 4 พบว่าจึงเป็นสิ่งที่ไม่แยกออกจากกันกับระบบความเชื่อเรื่องผีสิงเทวดา ที่สัมพันธ์อยู่กับการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ เนื่องจากชาวบ้านที่นี้เชื่อว่าการเรียนรู้เกี่ยวกับป่านั้น ย่อมส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของมนุษย์ในการดำเนินชีวิตและการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัว โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผีและความ

สัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตของชุมชนในการปฏิสัมพันธ์กับคน ธรรมชาติ และสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ โดยไม่แยกออกจากการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ป่า

กฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากรจากป่าไม้ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น มีรายละเอียดปลีกย่อยอย่างมากและมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีด้วย ทั้งนี้เพราะการอยู่ร่วมกับป่าของชาวบ้านนั้นจะต้องควบคู่ไปกับการปฏิบัติตัวอย่างถูกต้องต่อป่าด้วย ทั้งนี้ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ยังมีความเชื่อว่า หากเข้าไปทำอะไรในป่าโดยไม่บอกกับเจ้าที่เจ้าทางก็จะทำให้ได้รับความเจ็บป่วยไม่สบายได้ ทั้งนี้การกระทำที่ผิดไปจากข้อห้ามนั้นชาวบ้านสหกรณ์ 4 เชื่อว่าจะส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของชุมชนโดยรวม และทำให้ระบบการผลิตขาดความสมดุลจนถึงความแห้งแล้งขาดแคลนทรัพยากรในการดำรงชีวิต เช่น มีน้ำในลำธารน้อย ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ผลผลิตจากป่าน้อยลง สัตว์ป่าหนีหาย ฯลฯ รวมถึงแม้กระทั่งการเจ็บป่วยของสมาชิกในชุมชนที่ทำให้ชุมชนต้องสูญเสียแรงงานอันสำคัญไป ทำให้ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมอาจชะงัก เนื่องจากคนที่เจ็บป่วยคนหนึ่งอาจส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยรวมได้ ดังที่ กฤษตรี สุนันตา (2548) ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า "...จากความผูกพันอย่างแยกไม่ออกระหว่างความเชื่อเกี่ยวกับป่ากับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงความลุ่มลึกของความเชื่อและควมมีชีวิตชีวาในการดำรงอยู่ร่วมกันของชุมชนแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ผ่านการเรียนรู้เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องป่าที่ชุมชนได้สั่งสม เรียนรู้ ถ่ายทอดร่วมกันมาอย่างยาวนาน เป็นความผูกพันระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศที่อาศัยระบบความเชื่อเป็นสื่อกลางได้อย่างแยบยล โลกทัศน์เช่นนี้จึงมิใช่เป็นสิ่งใหม่หรือมุมมองใหม่ในชุมชนที่เพิ่งเกิดขึ้น หากแต่เป็นชุดความเชื่อ (ความคิด ภาพลักษณ์ ทัศนคติ ค่านิยม) ที่บุคคลหรือชาวบ้านมีต่อสรรพสิ่ง อาทิ ผีสงเทวดา มาอย่างช้านาน เป็นความเชื่อความเข้าใจอย่างกว้างขวางในระดับลึกที่เกี่ยวกับชีวิตและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม..."

ความเชื่อที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับป่าของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงวิถีคิดของชุมชนในการจัดลำดับขั้นของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ ไปพร้อมกับการจำแนกพื้นที่ทางสังคม และพื้นที่ทางระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม ว่าแต่ละพื้นที่มีความสำคัญอย่างไร หรือถ้าจะพูดอีกอย่างก็คือ เป็นการแบ่งพื้นที่ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนผ่านความเชื่อและระบบความสัมพันธ์ทางสังคมนั่นเอง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะตามคติความเชื่อดั้งเดิมของชาวล้านนาและของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ต่างมีความเชื่อพื้นฐานอย่างหนึ่งว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ระบบนิเวศจึงเป็นสิ่งแวดล้อมที่จำเป็นต่อการพึ่งพาใช้ประโยชน์และเอื้อต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ ดังที่ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2544) กล่าวไว้ว่า "...มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ระบบนิเวศเป็นสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ มนุษย์สังเคราะห์แสงเองไม่ได้จึง

ไม่อาจสร้างอาหารด้วยตัวเองต้องเก็บเกี่ยวทรัพยากรจากระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากป่า ไปใช้ประโยชน์ วิธีการเก็บเกี่ยวมีหลายแบบ บางวิธีทำให้ระบบนิเวศเสื่อมลง แต่บางวิธีนอกจาก จะไม่ทำลายยังช่วยให้เกิดการกระจายพันธุ์ และเพิ่มพูนคุณค่าทางชีวภาพให้กับระบบนิเวศ ความ สัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในระบบนิเวศจึงเป็นความสัมพันธ์สองทาง คือ ทั้งใช้หรือ เอาออกไปจากระบบ และให้หรือเกื้อกูลให้ระบบสมบูรณ์ยิ่งขึ้น"

ทั้งนี้ เนื่องจากวิถีชีวิตของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้นต่างดำรงอยู่ภายใต้ระบบการ ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ทั้งด้านแหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัย ยาสมุนไพรพื้นบ้าน ไม้ฟืนและไม้ใช้สอย และให้อยู่ในท้องถิ่น คนในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 จึงต้องคุ้มครองรักษาและเสริมสร้างระบบนิเวศ ป่าไม้ของชุมชนเอาไว้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนด้วย เพราะชาวบ้านที่นี้ถือว่ากระบวนการคุ้มครอง รักษาและเสริมสร้างระบบนิเวศป่าไม้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำรงชีวิต สิ่งเหล่านี้จึงพัฒนาเป็น ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่ปรากฏเป็นกฎระเบียบของชุมชนอย่างชอบธรรม แต่ใน ยุคพัฒนาระบบเศรษฐกิจเกษตรอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตั้งแต่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม เป็นต้นมา วิถีชีวิตของคนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากการอยู่กลมกลืนกับระบบนิเวศที่หลากหลายมาเป็น วิถีชีวิตแบบระบบการเกษตรที่มุ่งเน้นการค้าเป็นสำคัญ ทำให้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น ของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไป และไม่ได้จำกัดเพียงแค่พอใช้สอยในท้องถิ่น แต่เก็บไปสนอง ความต้องการอันไม่มีขีดจำกัดในระบบการบริโภค และยังมีมุ่งสะสมเพื่อเปลี่ยนเป็นรายได้ไปพัฒนา ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราที่ผูกขาด

ทำให้ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อคน และทรัพยากรท้องถิ่นเริ่มเปลี่ยน บทบาทจากการเป็นผู้ให้และรักษามาเป็นระบบการผลิตแบบเข้มข้น และเน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว บนพื้นฐานการแย่งชิงทรัพยากรแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา ซึ่งในระยะแรกทรัพยากรจากป่าไม้ ที่ชาวบ้านเก็บเกี่ยวจากป่านั้นก็เพื่อการนำมาบริโภคส่วนที่เหลือจึงนำไปแบ่งปันหรือการนำไปขาย (และจะเกี่ยวเนื่องกับฤดูกาลเป็นสำคัญ) แต่ปัจจุบันวิถีคิดนี้เปลี่ยนไปอย่างสังเกตเห็นได้อย่าง ชัดเจน ดังที่พ่อทอง แสงเรือน (2548) ได้กล่าวกับผู้วิจัยว่า ...คนเดี๋ยวนี้ไม่ได้เก็บมาเพื่อกิน แต่ ส่วนมากจะนำไปขาย หีดที่ตี ๆ งาม ๆ ชาวบ้านจะนำไปขาย ที่เหลือจึงนำมากิน หน่อที่ออกช่วง แรกจะ ๆ อร่อย ชาวบ้านก็จะนำไปขาย เพราะผลผลิตจากป่าที่ออกมาใหม่ ๆ จะมีราคาแพง หาก นานไปจะถูกกลืน ชาวบ้านจึงเลือกที่จะขายมากกว่าการที่จะนำมากิน สมุนไพรหรือพืชอาหารใน ป่าจึงได้รับความสนใจและมองว่าเป็นแหล่งรายได้ที่ชาวบ้านสามารถนำมาเปลี่ยนเป็นเงินโดยที่ไม่ ต้องลงทุนอะไร รวมถึงการมุ่งเก็บให้ได้มากที่สุด โดยขาดการคำนึงถึงการสืบสายเชื้อพันธุ์ของพืช และอาหารป่าเหล่านั้นต่อไปในวันข้างหน้า"

ระบบการจัดการทรัพยากรในป่า จึงเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของการบริโภคบนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนเป็นตัวเงินเป็นสำคัญ ระบบนิเวศป่าซึ่งชุมชนท้องถิ่นดูแลมานาน ต้องถูกบุกรุกโดยชุมชนอย่างไม่รู้ตัว ส่งผลให้ทรัพยากรจากป่าเริ่มลดปริมาณลงและเสื่อมโทรมลง เพราะการใช้ทรัพยากรจากป่า โดยไม่ได้เคารพวิถีจักรของป่าย่อมส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าไม่ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังที่ แม่ศรีวรรณ นันชัย (2548) ได้กล่าวกับผู้วิจัยว่า "ป่ามีกฎของป่า มี ภาษาของป่า เพราะถ้าไปเอาอะไรสักอย่างจากป่ามามากเกินไปก็ย่อมส่งผลกระทบต่อหรือสัตว์ในป่า ด้วย เพราะพืชจากป่ามันต้องอิงอาศัยกัน ถ้าคิดถึงแต่กินกับเงินอย่างเดียว โดยไม่นึกถึงป่า วันหนึ่งป่าก็จะไม่เหลืออะไรให้กับคน และคนเราก็จะเดือดร้อน " สอดคล้องกับแนวคิดของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (อ้างแล้ว) ที่กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า "...ระบบนิเวศป่าเขตร้อนมีลักษณะ เฉพาะตัว กล่าวคือ มีความซับซ้อนหลายหลายของพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ ภูมินิเวศ... การพึ่งพิง ระบบนิเวศป่าเขตร้อน จึงมีหลายรูปแบบทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในการ จัดการระบบนิเวศป่าเขตร้อนให้สนองวัตถุประสงค์หลายด้านสนองความต้องการที่หลากหลาย ของคนทุกกลุ่ม และสอดคล้องกับระบบนิเวศจึงยุ่งยากซับซ้อน ทำได้ยากและยังไม่มีที่ใดประสบ ความสำเร็จ นอกจากในการจัดการแบบดั้งเดิมที่อิงวัฒนธรรมและสนองความต้องการของชุมชน ท้องถิ่น การจัดการระบบนิเวศป่าของไทยในปัจจุบัน เนื่องจากเน้นด้านพัฒนาเศรษฐกิจมาก ไม่ละ เว้นแม้แต่พื้นที่คุ้มครองเขม็งวดที่รัฐเปิดให้ทำซึ่งยังไม่เหมาะสม สมควรต้องมีการปรับเปลี่ยน เพราะ ทำให้ป่าอยู่ไม่ได้และประโยชน์ที่ได้รับก็ไม่หลากหลายหรือได้เฉพาะคนบางกลุ่ม"

วิธีคิดและการจัดการทรัพยากรแบบนี้ จึงนำไปสู่การล่มสลายของระบบนิเวศ และวิถีชีวิตของชุมชนอย่างรวดเร็ว หากชุมชนยังขาดกระบวนการตระหนักถึงการรักษาทรัพยากร ท้องถิ่นให้คงอยู่ ทั้งนี้ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ต่างตระหนักถึงผลกระทบตรงนี้ได้เป็นอย่างดี เพราะ สิ่งเหล่านี้คงจะส่งผลกระทบต่อใครได้ดีเท่าคนที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นและเคยพึ่งพาใช้ประโยชน์จาก ป่านั่นเอง ป่าจึงเป็นภาพลักษณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับระบบนิเวศป่าในท้องถิ่น ได้เป็นอย่างดี ดังที่พนิดา เลาบุตร (2548) กล่าวให้สัมภาษณ์ว่า "...ความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับ ชุมชนจะราบรื่นและยาวนานเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับจัดการของชุมชนเป็นสำคัญ เพราะถ้าหากว่า ชุมชนไม่มีความเข้มแข็งไม่นานทรัพยากรจากป่าก็จะหมด หากทรัพยากรจากป่าหมดชุมชนก็จะ เดือดร้อน เพราะการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านเป็นความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างป่าไม้ กับชาวบ้านล้วนเป็นสิ่งที่รับรู้และปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน" ดังนั้นเพื่อสร้างกลไกการ จัดการป่าที่เหมาะสมของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงมีการรวมกลุ่มชาวบ้านและมีการพัฒนาองค์กร ชุมชนให้เข้มแข็ง ในการสร้างกฎระเบียบของชุมชน และช่วยกันสร้างแผนการจัดการระบบนิเวศ

ป่าชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้ทำและมีหน่วยงานของรัฐเข้ามาช่วยในการแนะนำและประสานงานให้ชาวบ้านจัดการอย่างถูกต้องภายใต้กฎหมายที่ชาวบ้านกับทางการจะยึดหยุ่นอย่างเหมาะสม

ทั้งนี้ การส่งเสริมให้มีการจัดการนิเวศป่าชุมชนโดยองค์กรชุมชนเองจะช่วยให้เห็นภาพรวมของป่าไม้กับชุมชนได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้นอย่างเป็นองค์รวม ทำให้ชาวบ้านและคนรุ่นหลังรู้จักเข้าใจและเห็นคุณค่าแห่งป่า ขณะเดียวกัน ก็จะช่วยให้มองเห็นระบบทรัพยากรท้องถิ่นที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์ว่า มีความสำคัญเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับระบบนิเวศป่าผืนใหญ่ได้อย่างไร ดังนั้นหากมีการปลูกฝังและถ่ายทอดให้ชาวบ้านรู้จักระบบนิเวศดีพอ (โดยประสบการณ์และองค์ความรู้ของชุมชน ประสานกับเจ้าหน้าที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง) รู้จักเนื้อหาขององค์ประกอบของระบบนิเวศที่มีอยู่ในป่า รู้จักกฎเกณฑ์หน้าที่ตามธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ร่วมกันในป่า รู้ถึงผลกระทบและรู้จักจัดการกับผลกระทบจากการเก็บเกี่ยวใช้ประโยชน์สรรพสิ่งจากระบบนิเวศ และตระหนักถึงสิ่งเหล่านี้ ชุมชนกับระบบนิเวศป่าไม้ก็จะอยู่ร่วมกันได้โดยไม่ทำลายซึ่งกันและกัน คนไม่ทำลายป่าและป่าก็ไม่ทำลายคน คือ ชาวบ้านจะไม่อับจนปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตอย่างพอเพียง และป่าก็จะเป็นป่าที่สมบูรณ์อย่างยั่งยืน

การดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากป่า ภายใต้องค์กรชุมชนและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องทุกระดับ จะช่วยก่อให้เกิดดุลยภาพทางสังคมด้วยการหรือไม่ทำลายทรัพยากรป่าไม้อย่างขาดความรู้ความเข้าใจ และจะช่วยเอื้ออำนวยให้ระบบนิเวศป่าไม้ทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ตามครรลองของวิถีธรรมชาติ ซึ่งดุลยภาพเหล่านี้อาจเปลี่ยนแปลงไปตามกฎธรรมชาติ มีการถ่ายทอดพลังงาน การหมุนเวียนธาตุอาหาร การทดแทน การรบกวนทำลายจากภัยพิบัติทางธรรมชาติและจากมนุษย์ ตลอดจนการฟื้นฟูตามธรรมชาติ เพราะถ้าหากชุมชนพึ่งระบบนิเวศมากจนเกินจุดดุลยภาพและระบบนิเวศป่าไม้ไม่สามารถฟื้นฟูสภาพได้ตามธรรมชาติ ชุมชนก็อาจต้องช่วยเสริมการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติ โดยการปลูกเสริมและป้องกันอันตรายจากไฟหรือสัตว์เลื้อยหรือใช้ระบบการตัดฟันช่วยการสืบพันธุ์ของต้นไม้ ซึ่งมีมากมายหลากหลายวิธีให้เลือกใช้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการจัดการ

การจัดการระบบนิเวศป่าไม้ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 พบว่า มีหลายรูปแบบแต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการจัดการทรัพยากรของชุมชนด้วย เช่น เพื่อคุ้มครองความหลากหลายทางชีวภาพ (แหล่งอาหาร สมุนไพรพื้นบ้าน) เพื่อแหล่งทรัพยากรน้ำ และเพื่อคุ้มครองสัตว์ป่า เพื่อแหล่งเชื้อเพลิง และแหล่งที่ดินในการเพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ในแง่ความหลากหลายทางชีวภาพนั้นชาวบ้านที่ส่วนใหญ่จะนึกถึงป่าและต้นไม้ในป่า แต่ความสำคัญของป่านั้นสำหรับชาวบ้านนั้นไม่ได้จำกัดอยู่แค่เพียงทรัพยากรเท่านั้น แต่หมายถึงพื้นที่ทางความเชื่อ สิทธิชุมชน

ตามจารีต ที่ช่วยสร้างความมั่นคงทางสังคมของชุมชนไปด้วยพร้อม ๆ กัน ซึ่งจากการสอบถามจากชาวบ้านที่ผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ยังคงมีระบบความเชื่อเกี่ยวกับป่าเลื้อยบ้านอยู่อย่างเหนียวแน่น ทั้งนี้เนื่องจากการเลี้ยงผีเลื้อยบ้านนั้น ชาวบ้านที่นี่ถือว่าเป็นพิธีกรรมของชุมชนส่วนรวมที่ทุกคนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม มิใช่เป็นเรื่องของคนใดคนหนึ่ง หรือกลุ่มคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งก็หาไม่ หากแต่เป็นการรวมกลุ่มทางสังคมผ่านมิติทางด้านพิธีกรรมอย่างมีความหมาย ซึ่งในบริเวณหมู่บ้านสหกรณ์ 4 จะมีพื้นที่ป่าแห่งหนึ่งที่ชาวบ้านพากันเรียกว่า “ป่าเลื้อยบ้าน” หรือ “หอผีเลื้อยบ้าน” ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญแห่งหนึ่งของหมู่บ้าน ซึ่งภายในบริเวณป่าเลื้อยบ้านจะมีหอผีเลื้อยบ้าน และมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่อย่างรกครึ้ม และชาวบ้านในชุมชนจะไม่มีกรไปตัดเลื้อยไม้ในบริเวณพื้นที่นี้อย่างเด็ดขาด ดังที่มาลา คำจันทร์ (2544) ได้กล่าวถึง ผีเลื้อยบ้านไว้ตอนหนึ่งว่า

“....ในระบบความเชื่อของชาวบ้านล้านนาที่มีมาแต่เดิม ผีเลื้อยบ้านมีหน้าที่รักษาหมู่บ้าน ปกป้องคุ้มครองผู้คนและทรัพย์สินงัวควายในหมู่บ้าน เวลาจะทำอะไรก็มักนึกถึงเลื้อยบ้าน มักมีการบนบาน ไหว้วอนอ่อนขอ บอกกล่าวให้รู้เสียก่อน อย่างเช่นจะจัดงานปอยลูกหลานจะบวช จะแต่งงานจะเอาคนเข้าบ้าน หรือหากเกิดเรื่องเดือดร้อนขึ้นมาในหมู่บ้าน เช่น หัวบ้านหางบ้านผัดเถียงทะเลาะกัน มีโรคระบาด คนตายบ่อย ๆ งัวหาย ควายโดนลัก เป็นต้น พ่อบ้านหรือนายบ้านหรือแก่บ้านจะไปบนบานสานกล่าวต่อผีเลื้อยบ้าน ไม่ไปเองก็อาจให้พ่อน้อย พ่อหนานไปแทน ถัดแต่นั้นก็อาจมีการเชิญผีมาลง โดยทั่วไปผีเลื้อยบ้านไม่ลงเอง (ไม่ประทับทรง) แต่จะมีผีเจ้านายมาทำหน้าที่แทน เมื่อผีเจ้านายลงทรงแล้ว ก็อาจบอกถึงวิธีคลี่คลายแก้ไขผ่อนหนักเป็นเบา เช่นว่า ให้ทำพิธีสะเดาะเคราะห์ หรือสืบชะตาบ้าน เป็นต้น...”

ดังนั้นพื้นที่ป่าความเชื่อของชุมชนจึงมีความสำคัญอย่างเท่าเทียมกัน เช่น ป่าเลื้อยบ้านจึงมีความสำคัญไม่น้อยกว่าป่าต้นน้ำ เป็นต้น เพราะความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรท้องถิ่นในสายตาของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมานั้น ต่างถือว่าทุกอย่างล้วนสัมพันธ์ถึงกันทั้งหมด โดยเฉพาะเกี่ยวกับชนิดและพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตที่ต้องเกี่ยวเนื่องไปถึงอากาศ แม่น้ำ ต้นไม้ เป็นต้น ดังนั้นการจัดการระบบนิเวศป่าไม้เพื่อรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ในด้านหนึ่งก็เพื่อการจัดการป่าเพื่อต้องการให้ชุมชนมีทรัพยากรท้องถิ่นจากป่าเหล่านี้ไว้ใช้อย่างพอเพียงและยั่งยืนนั่นเอง

ทั้งนี้ เนื่องจากระบบนิเวศป่าไม้เป็นแหล่งรวมของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องและจำเป็นต่อชุมชนทุกอย่าง ดังนั้นชาวบ้านสหกรณ์ 4 ในปัจจุบันจึงต้องหันมาช่วยกันสร้างทางเลือกในการคุ้มครองระบบนิเวศป่าไม้ให้ได้อยู่ได้ มากกว่าการยอมจำนนและมองดูความล่มสลายของป่าไม้โดยที่ชุมชนไม่ทำอะไรเลย เพราะชาวบ้านที่นี่ต่างรู้ดีว่าหากป่าไม่ยั่งยืนระบบ

การเกษตรกรรมและการผลิตของชุมชนย่อมไม่ยั่งยืนเช่นกัน อย่างที่พอวินัย ไชยวิลาส (2548) กล่าวกับผู้วิจัยว่า

“คนในชุมชนซึ่งเป็นผู้ใช้ทรัพยากรต้องเป็นผู้ตัดสินใจ และเลือกเอาว่าจะช่วยกันรักษา ไร่พื้น หรือทำลายแบบตัวใครตัวมัน เพราะหากต้องการประโยชน์จากป่าไม้ก็ต้องจัดการให้ทรัพยากรเหล่านั้นยังคงอยู่ เพราะพื้นที่หมู่บ้านของเรา (สหกรณ์ 4) เป็นพื้นที่หมู่บ้านในป่าสงวนแห่งชาติ ต้องช่วยกันรักษา หากปล่อยปละละเลยเราอาจถูกให้โยกย้ายได้ หรือไม่อย่างนั้นก็จะถูกคนอื่นดูถูกเอาว่าอยู่กับป่าแต่ไม่รักษาป่า ก็จะถูกดูแคลนว่าเป็นคนป่าไปด้วย (การดูถูกจากชุมชนอื่น ๆ พื้นราบ) จะทำให้ไม้ก็ต้องรักษาไม่รักษาป่า วันสำคัญหรือใกล้ฝนก็จะไปขอกกล้าไม้จากหน่วยเพาะพันธุ์กล้าไม้ของกรมป่าไม้มาปลูก โดยชาวบ้านมาช่วยกันปลูก และหากต้องการสัตว์ป่าไว้กินก็ต้องช่วยกันเสริมสร้างแหล่งอาหาร ด้วยการไม่ไปทำลายแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหารของมัน ต้องการรักษาแหล่งน้ำใช้และทำการเกษตร แหล่งไม้ใช้สอย สัตว์ป่า แหล่งพืชเชื้อเพลิงก็ต้องมีระบบการจัดการที่เหมาะสมที่ให้ความสำคัญทุกด้าน ซึ่งก็ต้องช่วยกันรักษาผืนป่าชุมชนเอาไว้ โดยรักษาและใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านอย่างเหมาะสมก็พอ เท่านั้นป่ากับคนก็จะอยู่ร่วมกันได้อย่างไม่เดือดร้อนจนเกินไป”

การร่วมมือกันในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนให้ยั่งยืน ภายใต้กฎเกณฑ์กติกาของชุมชน โดยสมาชิกของชุมชนเคารพกฎเกณฑ์และแบ่งปันกัน จึงเป็นเรื่องที่ชุมชนต่างรับทราบผ่านกฎเกณฑ์ทางด้านจารีตของชุมชนส่วนหนึ่งมาก่อนหน้านั้นแล้ว จึงไม่ต้องมานั่งถกเถียงกันเรื่องสิทธิของชุมชนอีกต่อไป เพราะชุมชนมีสิทธิตามประเพณีและระบบเครือญาติเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ข้อตกลงของชาวบ้านหรือชุมชนจึงมีอิทธิพลไปถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนด้วยอย่างปฏิเสธมิได้ โดยเฉพาะด้านการบุกรุก หรือ โลกเอาทรัพยากรมาใช้โดยไม่คำนึงถึงคนอื่น ๆ ย่อมได้รับการประณามที่อาจถึงขั้นการคว่ำบาตรทางสังคมเลยทีเดียว ความเข้มแข็งของชุมชนยังนำไปสู่การคุ้มครองป้องกันภัยจากคนนอกชุมชน หรือคนในเมืองที่จะเข้ามาใช้ทรัพยากรท้องถิ่นด้วย โดยต้องมาบอกกล่าวหรือขออนุญาตจากทางคณะกรรมการของชุมชนเสียก่อนถึงจะอนุญาตให้ใช้ทรัพยากรได้อย่างเหมาะสม เพราะเจตนาารมณ์ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านก็เพื่อช่วยกันรักษาทรัพยากรป่าไม้เหล่านี้ไว้ให้กับคนรุ่นหลังที่จะเกิดตามมา การรักษาป่าของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงเท่ากับเป็นการรักษาความมั่นคงของระบบสังคม ส่วนระบบความเชื่อและพิธีกรรมเลี้ยงผีเสื้อบ้านของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ดังกล่าว จากการศึกษาค้นคว้าพบว่ามีพิธีกรรมเลี้ยงผีเสื้อบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชนที่สำคัญอย่างหนึ่ง เป็นระบบคุณค่าที่นำไปสู่การเชื่อมโยงระหว่างบุคคลกับชุมชน และระหว่างชุมชนกับสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีพลัง ถึงแม้ว่าบุคคลแต่ละ

บุคคลจะมีความเชื่อเป็นของตนเอง หากแต่ระบบความเชื่อเรื่องผีเสื้อบ้านของบุคคลก็เป็นพื้นฐานในการรองรับการอยู่ร่วมกันของกลุ่ม เพราะบุคคลที่อยู่ในกลุ่มชนเดียวกันจะมีรากฐานการเรียนรู้ทางสังคมที่เป็นระบบกัน เพื่อให้เกิดความคล้ายคลึงกันในทางวัฒนธรรม ซึ่งในส่วนของพิธีกรรมการเลี้ยงผีเสื้อบ้านนั้นเป็นส่วนที่ต่อยอดคุณค่าทางวัฒนธรรมที่แสดงออกโดยการกระทำ และถ้อยคำ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของขนบธรรมเนียม ประเพณีของชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่ ความคิดเห็น ความรู้สึกของสมาชิกในชุมชนนั้นด้วย การประกอบพิธีกรรมช่วยให้สมาชิกในชุมชนได้เข้าใจความสัมพันธ์ทางสังคม ในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เพื่อที่จะนำไปสู่ความเข้าใจในการจัดการทรัพยากรได้อย่างรอบด้าน ควบคู่ไปกับการรักษาวัฒนธรรมชุมชนให้ยังคงอยู่ ในการที่จะควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกของชุมชนให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอยู่บนพื้นฐานมาตรฐานเดียวกัน

3) การใช้ไม้ในการสร้างบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย

การสร้างบ้านเรือนของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ในอดีตนั้น ต้องอาศัยวัสดุธรรมชาติภายในท้องถิ่น รวมถึงต้องอาศัยฝีมือและแรงงานของช่างในท้องถิ่นมาช่วยในการก่อสร้างด้วยการก่อสร้างที่อยู่อาศัยจึงเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงไปถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับผี คนกับชุมชน และคนกับธรรมชาติอย่างปฏิเสธมิได้ ทั้งนี้เนื่องจากความเชื่อในการสร้างบ้านหรือการปลูกสิ่งก่อสร้างในชุมชนนั้น ส่วนหนึ่งย่อมปฏิเสธมิได้ว่า ได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อในเรื่องของผีบางเทวดา โหราศาสตร์ และการเชื่อในฮีตคลองดั้งเดิมที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากคนรุ่นเก่าในลักษณะของฤกษ์ยาม การสร้างบ้านจึงต้องอาศัยแรงงานคนจากในชุมชนร่วมกัน ตั้งแต่การเลือกไม้ไปจนถึงการสร้างบ้านจนเสร็จสมบูรณ์ และต้องมีเรื่องพิธีกรรม ความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

จากการสัมภาษณ์พ่อค้า ชัยเชื่อน และพวงเพชร ชัยเชื่อน (2548) ถึงการปลูกเรือนของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ท่านได้เล่าว่า การปลูกเรือนในสมัยโบราณนั้น ไม่ใช่จะทำได้ง่ายและรวดเร็วเหมือนกับปัจจุบัน ต้องทำให้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ถูกต้องตามตำราที่บรรพบุรุษได้บันทึกบอกเล่าไว้สืบต่อกันมา จึงจะถือว่าเป็นเรือนที่อยู่ด้วยความร่มรื่นอยู่ดีมีสุข ทำให้เป็นที่เกิดแห่งทรัพย์สินเงินทอง การปลูกสิ่งก่อสร้างตามวิถีดั้งเดิมจึงต้องมีความเข้มงวดต่อการประกอบพิธีกรรมอย่างถูกขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การคัดเลือกไม้ ชนิดไม้ และวิธีการตัดไม้ ซึ่งต้องมีพิธีกรรมอย่างมากในการคัดสรร ทั้งนี้ก็เพื่อไม่ให้เกิดการกินแหนงแคลงใจในภายหลัง แม้กระทั่งต้นไม้ที่จะนำมาสร้างบ้านชาวบ้านก็มีความเชื่อในการเลือกชนิดไม้ด้วยเช่นกัน ซึ่งสอดคล้องกับที่ กฤษศสี สุนันตา (อ้างแล้ว) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า ...ชาวบ้านจะรู้ว่าไม้ชนิดใดเหมาะสมในการสร้างบ้านเรือน ไม้ชนิดใดที่ไม่ควรนำมาสร้างเพราะอาจทำให้เกิดความเป็นอัปมงคลแก่บ้านและ

ผู้อยู่อาศัยด้วย ซึ่งไม้ที่ชาวบ้านไม่นิยมนำมาสร้างบ้านในความเชื่อของชาวบ้านนั้น ได้แก่ ไม้ศรีมหาโพธิ์ ไม้เสื่อบ้านเสื่อเมือง ไม้ในพื้ที่ต้นน้ำ ไม้แฉ่งหางปลา ไม้สองหาง ไม้ที่มีเถาวัลย์หุ้มหนา ไม้รัก ไม้ที่โดนฟ้าผ่า ไม้ในวัด ไม้ในป่าช้า ฯลฯ ไม้เหล่านี้ชาวบ้านจะไม่นำมาสร้างบ้านโดยเด็ดขาด หากมีการฝ่าฝืนนำมาสร้างจะทำให้ได้รับความเจ็บไข้ได้ป่วย การประกอบอาชีพจะไม่ราบรื่น พบเจอแต่สิ่งทำให้เกิดความขุ่นข้องหมองใจ ซึ่งชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า " ซีด "" ส่วนช่วงระยะเวลาในการสร้างบ้านนั้น ชาวบ้านสหกรณ์ 4 มักไม่นิยมสร้างในช่วงระยะเวลาเข้าพรรษา และช่วงเวลาที่จะสร้างบ้านต้องเป็นเดือนคู่ เช่น เดือนยี่ เดือนสี่ เดือนหก เป็นต้น ส่วนเดือนคี่นั้นถือว่าเป็นเดือนที่ไม่เหมาะสมหากมีการก่อสร้าง ผู้อยู่อาศัยจะไม่เจริญ ความจริงในความเชื่อของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ในส่วนของการสร้างบ้านมีรายละเอียดที่มากมายกว่าดังที่กล่าวมา แต่ทั้งนี้ก็เพื่อยกตัวอย่างให้เห็นว่า ความเชื่อข้อห้ามเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่าข้อห้ามเหล่านี้ล้วนมีสาระเบื้องหลังที่แฝงอยู่แทบทั้งสิ้น ทั้งนี้เป้าหมายก็เพื่อช่วยกันธำรงรักษาระบบความสัมพันธ์ของชุมชนและสังคมผ่านกระบวนการพิธีกรรมความเชื่อ และขนบธรรมเนียมประเพณี ที่จะส่งผลต่อการรักษาระบบนิเวศชุมชนให้คงอยู่อย่างยั่งยืน

ในอดีตชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 มักจะนิยมสร้างบ้านด้วยไม้และยกพื้นสูง เนื่องจากชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ของชนิดไม้ยืนต้นอย่างมากมาย จึงทำให้ง่ายต่อการที่จะนำไม้จากป่าเหล่านั้นมาใช้ในการสร้างบ้านเรือน แต่ปัจจุบันไม้เหล่านั้นเริ่มมีจำนวนที่น้อยลงจากการใช้โดยไม่ได้มีการดูแลรักษากันอย่างจริงจัง ทำให้ไม้ขนาดใหญ่ในป่าแทบไม่ค่อยมีปรากฏให้เห็น รวมทั้งปัจจุบันพื้นที่ชุมชนและพื้นที่ป่าของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ทั้งหมด ไม่ได้เป็นพื้นที่กรรมสิทธิ์ของชาวบ้านโดยตรง หากแต่เป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่อนทั้งหมดทุกหลังคาเรือน การจะตัดหรือเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า จึงต้องมีกฎระเบียบในการควบคุมในการใช้ประโยชน์นั้นด้วย ถึงแม้ว่าในปัจจุบันชาวบ้านจะนิยมหันมาสร้างบ้านแบบก่ออิฐถือปูนกันมากขึ้น แต่ทั้งนี้ชาวบ้านที่นี้ก็ยังคงนิยมที่จะใช้เครื่องเรือนเป็นไม้อยู่เหมือนดังเช่นอดีต การพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าในการนำไม้มาใช้ในการสร้างบ้านเรือนของชาวบ้านนั้นจึงมีอยู่ แต่จะเป็นไปในรูปของคณะกรรมการหมู่บ้านที่จะเข้ามาพิจารณาว่าสมควรอนุญาตให้ตัดได้หรือไม่หรือใช้ที่ต้น เป็นต้น ทั้งนี้การตัดนั้นจะต้องใช้เลื่อยมือเท่านั้นรวมทั้งห้ามนำไปขาย หากคณะกรรมการทราบว่าการลักลอบนำไปขายบุคคลนั้น หรือครอบครัวนั้น จะไม่ได้รับอนุญาตให้ใช้ไม้จากป่ามาใช้ในการสร้างบ้านเรือนอีกเป็นอันขาด (มานพ แก้วฟู, อ่างแล้ว)

ชาวบ้านสหกรณ์ 4 จะนิยมใช้ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้พลวง ไม้ประดู่ ไม้แดง ในการปลูกสร้างบ้านเรือน ส่วนไม้สักนั้นจะไม่มี การอนุญาตให้ตัดไม่ว่ากรณีใด ๆ ทั้งสิ้น เนื่องจากไม้สักเป็น

ไม้หวงห้าม และชนิดไม้ที่กล่าวมาข้างต้นนั้นปัจจุบันยังเป็นไม้ที่สามารถหาได้ไม่ยากในท้องถิ่น แต่ก็มีใช้ว่าจะมีมากมายดังเช่นในอดีต ทั้งนี้ชุมชนยังต้องการรักษาทรัพยากรเหล่านี้ไว้ใช้ในคราวที่จำเป็นเท่านั้น หากจะมีการใช้ประโยชน์จะต้องมีการพิจารณาอย่างรอบคอบเสียก่อนเพื่อมิให้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าไม้มากจนเกินไป เมื่อมีการอนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้านให้ทำการตัดได้ ชาวบ้านก็จะช่วยเหลือกันในการไปตัดไม้ และช่วยกันในการสร้างบ้านโดยไม่มีการจ่ายค่าจ้างแต่อย่างใด และส่วนมากชาวบ้านก็จะนำไม้มาใช้ในการสร้างเครื่องเรือนข้างบน และใช้ในการทำวงกบประตูหน้าต่างเท่านั้น ส่วนอื่น ๆ เช่น เสาเรือน และผนังบ้าน ชาวบ้านก็จะใช้เสาปูนสำเร็จรูป และการทดแทนด้วยการก่ออิฐถือปูนแทนการใช้ไม้ในการทำฝาเรือนทั้งหมด ซึ่งจำนวนไม้แปรรูปทั้งหมดก็จะไม่เกิน 5 ลูกบาศก์เมตร (ชันแก้ว บึงวงษา, 2548)

ไม้อีกชนิดหนึ่งที่เป็นไม้ที่มีความสำคัญต่อชาวบ้านสหกรณ์ 4 ก็คือ ไม้ไผ่ชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างมากมายในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ซึ่งชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ในหลาย ๆ ทาง เช่น การใช้ในการสร้างบ้านเรือน สร้างคอกสัตว์ ทำรั้วบ้าน ทำภาชนะเครื่องจักสานพื้นบ้าน ทำร้านในการปลูกพืช เช่น แตงกวา และบวบ เป็นต้น ทั้งนี้ในพื้นที่ชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 เป็นพื้นที่ที่มีไผ่ขึ้นอยู่อย่างมากมายหลายชนิด เช่น ไผ่บง ไผ่ซาง ไผ่รวก ไผ่ไร่ ไผ่พื้นบ้านเหล่านี้ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ได้โดยไม่ต้องขออนุญาต แต่จะต้องมีการนำมาใช้ในปริมาณที่เหมาะสมและเพียงพอต่อการใช้ในกิจกรรมนั้น ๆ ของชาวบ้าน และชาวบ้านยังสามารถนำหน่อไม้มาใช้เป็นอาหารรับประทานได้ ซึ่งนอกจากไผ่ไร่เป็นหน่อไม้ที่ชาวบ้านล้านนาทั่วไปจะนิยมรับประทานกันมาก จึงทำให้ชาวบ้านมีรายได้เสริมจากการขายหน่อไม้ได้อีกทางหนึ่ง รวมถึงการตัดไผ่ขายให้กับเกษตรกรในชุมชนอื่น ก็เป็นรายได้อีกทางหนึ่งของชาวบ้านสหกรณ์ 4 แต่ชาวบ้านจะมีเงื่อนไขว่า แต่ละคนมีสิทธิ์ที่จะใช้ไม้คนละกี่เล่มต่อปี เป็นต้น และหลังจากผ่านช่วงการเก็บหน่อไม้ชุมชนก็จะมีการปิดป่า โดยการห้ามหักหน่อไม้หรือตัดไม้ขายอีก ทั้งนี้ก็เพื่อให้ไผ่ได้มีโอกาสฟื้นตัวและขยายพันธุ์อย่างเหมาะสมนั่นเอง วิธีการหนึ่งที่ชาวบ้านทำก็คือ ไม่ตัดหน่อจากกอไผ่ทั้งหมด แต่จะเหลือหน่อไว้จำนวนหนึ่งเพื่อให้เติบโตเป็นไม้รุ่นใหม่ต่อไป หากชาวบ้านตัดหน่อไม้ออกหมดก็จะทำให้ปีต่อไปไม่มีไม้หน่อเพื่อช่วยแตกหน่อขยายพันธุ์ได้อีกต่อไป การที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้าน จึงเป็นการใช้ที่มุ่งคำนึงถึงความสมดุลมากกว่าที่จะใช้ประโยชน์แบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา ทั้งนี้ก็เพื่อที่ชาวบ้านจะได้มีไม้ไผ่ใช้ตลอดไป และไผ่ยังสามารถช่วยป้องกันลมได้อย่างดี ช่วยเพิ่มปุ๋ยให้กับดิน และป้องกันการพังทลายของหน้าดินได้อีกด้วย

4) การใช้ประโยชน์ด้านแหล่งไม้พืชมุงต้มและไม้ใช้สอย

การพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น พบว่า ชาวบ้านที่นี่ยังมีการพึ่งพาไม้พืชมุงต้มจากป่าอยู่ ซึ่งชาวบ้านที่นี่ยังได้พึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าโดยการเข้าไปเก็บพืชมุงต้มในป่ามาทำเป็นเชื้อเพลิงสำหรับหุงต้ม ปิ้งอาหาร และการสูมไฟไถยุงให้สัตว์เลี้ยง การใช้ไม้มาทำพืชมุงต้ม แม่คำเอี้ย ท้าวศรี (2548) บอกว่า ชาวบ้านจะเก็บเอาเศษไม้ ปลายไม้ กิ่งไม้ ไม้ล้มหมอนนอนไพรมาทำเป็นพืชมุงต้ม โดยไม่กำหนดชนิดของไม้ที่จะนำมาทำพืชมุงต้ม ซึ่งในพื้นที่ป่าบ้านสหกรณ์ 4 นั้นพืชมุงต้มเป็นสิ่งที่ไม่ได้ง่ายและสะดวก เนื่องจากเป็นป่าชุมชนที่อยู่ใกล้บริเวณหมู่บ้าน ชาวบ้านสหกรณ์ 4 สามารถจะเข้าไปเก็บเศษไม้ ปลายไม้ที่แห้งที่ล้มหมอนนอนตายอยู่ในพื้นที่ป่า เพื่อนำมาใช้เป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้ม สำหรับทำอาหารในครัวเรือนได้ ในสมัยอดีตจะมีการนำเศษไม้มาทำพืชมุงต้ม แต่ปัจจุบันนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้แก๊สในการทำอาหารแล้ว ทำให้ชาวบ้านนำเศษไม้ ปลายไม้ที่แห้งนั้นมาเผาข้าวหลาม และก่อสูมไฟให้กับสัตว์เลี้ยง เช่น โคนม โคเนื้อ ในฤดูหนาว ส่วนไม้ยืนต้นที่ตาย ตลอดจนไม้ที่โคนล้มหรือหักลงมาจากรังพายุนั้น ทางคณะกรรมการหมู่บ้านจะต้องทำหนังสือเข้าไปแจ้งให้ทางสำนักงานป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่ทราบว่าจะมีการนำเอาไม้ขนาดใหญ่ออกมาจากป่า และทางสำนักงานป่าไม้ จังหวัดเชียงใหม่ จะได้ทำการส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาเพื่อเป็นพยาน เนื่องจากเป็นพื้นที่ของเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่เอี้ยง คณะกรรมการหมู่บ้านจะเป็นผู้กำหนดวันว่าสามารถเข้าไปตัดได้วันไหน ส่วนมากจะทำการขนย้ายปีละครั้งในช่วงฤดูหนาว เพราะช่วงฤดูฝนอาจจะมียืนต้นไม้ที่โคนล้มและหักลงมาจากรังพายุได้ จึงจัดให้มีการขนไม้และเลื่อยไม้หลังจากฤดูฝนผ่านพ้นไปแล้ว อีกทั้งฤดูฝนช่วงที่ฝนตกจะเอาไม้ออกมาได้ลำบาก เนื่องจากการขนย้ายลำบากและเป็นช่วงของการปลูกพืชผล ทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยมีเวลามารวมกลุ่มกันทำได้อย่างจริงจัง และไม้ที่เลื่อยได้นั้นทางคณะกรรมการหมู่บ้านจะนำมาเก็บรักษาไว้เป็นสมบัติร่วมของชุมชน ซึ่งอาจจะนำไปใช้ในการ ทำป้ายหมู่บ้าน ซ่อมแซม บำรุงรักษาสิ่งสาธารณะ (ศาลาป่าช้า วัดวาอาราม) หรือสามารถนำไม้เหล่านั้นมาใช้ เพื่อสร้างบ้านเรือนให้กับคนยากจนของหมู่บ้านหรือคนที่ประสบกับอุบัติเหตุต่าง ๆ เช่น ไฟไหม้บ้าน ลมพัดต้นไม้โค่นใส่บ้าน เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับดุลพินิจของคณะกรรมการหมู่บ้านจะเห็นว่าสมควร และชาวบ้านสหกรณ์ 4 เท่านั้นที่เป็นผู้มีสิทธิ์ในการเข้าไปซักรากไม้ได้ ส่วนชาวบ้านหมู่บ้านอื่นต้องผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้านเสียก่อน แต่ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นส่วนมากจะไม่สามารถเข้ามาขนย้ายไม้ได้ หรือถ้าต้องการก็ต้องทำการติดต่อขอซื้อจากคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อนำเงินส่วนนั้นไปใช้ในด้านการบริการสาธารณะของชุมชนต่อไป ปัจจุบันชาวบ้านสหกรณ์ 4 มีการปลูกต้นไม้เสริมในพื้นที่ไร่และในพื้นที่ป่าเพื่อการใช้ประโยชน์ด้านไม้พืชมุงต้ม โดยมีการปลูกต้นกระถินณรงค์ ซึ่งเป็นไม้ที่โตเร็วและเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านสหกรณ์ 4 มาก

ทั้งนี้ เนื่องจากไม้กระถินณรงค์สามารถนำมาใช้เป็นไม้พื้ในการหุงต้มได้เป็นอย่างดี ทำให้ช่วยลดปริมาณการเข้าไปใช้ไม้พื้จากป่าได้เป็นอย่างดี รวมถึงชาวบ้านสามารถตัดต้นไม้กระถินไปขายให้กับชาวบ้านในชุมชนที่ทำอาชีพในการกลึงไม้เพื่อทำงานฝีมือด้านต่าง ๆ โดยจะมีพ่อค้ามารับซื้อถึงที่หรือชาวบ้าน บางรายก็อาจจะนำไปส่งขายที่ชุมชนบ้านหม้อ อำเภอสันกำแพงซึ่งเป็นหมู่บ้านหัตถกรรมด้านการกลึงไม้ การขายไม้กระถินณรงค์จึงเป็นรายได้เสริมอีกทางหนึ่งของชาวบ้านที่คุ้มค่าต่อการปลูกเป็นอย่างยิ่ง การใช้ประโยชน์ด้านไม้พื้ของชาวบ้าน สหกรณ์ 4 นั้น ถือได้ว่าเป็นการจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับพระราชดำริด้านป่าไม้ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างความตระหนักให้กับประชาชนในการรักษา และใช้ประโยชน์จากป่าไม้อย่างสมดุล โดยให้มีการปลูกไม้ 3 ชนิดที่แตกต่างกันคือ ไม้ผล ไม้โตเร็ว และไม้เศรษฐกิจ เพื่อที่จะทำให้เกิดป่าไม้แบบผสมผสาน และสร้างความสมดุลแก่ธรรมชาติอย่างยั่งยืน สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนในพื้นที่และความต้องการของภาครัฐในการที่จะรักษาพื้นที่ป่าไม้บนพื้นฐานการใช้ทรัพยากรที่ไม่ทำลายระบบธรรมชาติมากเกินไป การใช้ทรัพยากรป่าไม้ในด้านการใช้ไม้พื้ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะตอบสนองแนวคิดเกี่ยวกับการปลูกป่า 3 อย่าง ได้ประโยชน์ 4 อย่างนี้ได้อย่างชัดเจน เนื่องจากชุมชนได้รับการช่วยเหลือด้านพันธุ์ไม้ และองค์ความรู้จากภาครัฐในการปลูกป่าและการใช้ประโยชน์จากไม้พื้ ดังที่ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ได้ร่วมกันปลูกไม้สักเพื่อการอนุรักษ์และการปลูกไม้กระถินณรงค์ ซึ่งเป็นไม้โตเร็วไว้ใช้ในการทำไม้พื้ การตัดส่งขายให้กับภาคอุตสาหกรรมขนาดกลาง การใช้ไบโอดีเซล การเลี้ยงสัตว์ และการได้รับผลประโยชน์ทางอ้อมในการช่วยป้องกันลม ยึดหน้าดิน และช่วยฟื้นฟูสภาพดินให้ดีขึ้นอย่างเหมาะสม และเพียงพอต่อความต้องการของชาวบ้านในพื้นที่ได้ตลอดทั้งปี

4.2.4 การใช้ประโยชน์ด้านแหล่งอาหาร

จากการสังเกตพื้นที่ในระบบนิเวศชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 พบว่า มีความหลากหลายของพันธุ์พืชพื้นบ้านมากมาย รวมถึงอาหารจากสัตว์และแมลงต่าง ๆ ซึ่งจะมีการหมุนเวียนสลับการบริโภคตามฤดูกาล เป็นประสบการณ์การเรียนรู้ของชุมชนในการบริโภคอาหารอย่างมีประโยชน์ พร้อมทั้งนำพืชพันธุ์อาหารเหล่านั้นไปแลกเปลี่ยนซื้อขาย จนกลายเป็นการหมุนเวียนของระบบเศรษฐกิจชุมชน เพราะพืชพื้นบ้านเหล่านั้นนอกจากจะไม่ได้ลงทุนอะไรมากแล้ว แต่กลับทำรายได้ให้กับชาวบ้านอยู่ตลอดทั้งปี การรักษาจึงเป็นทางเดียวที่จะทำให้มีกินมีใช้ได้ตลอดไป

จากการสังเกตการพึ่งพาใช้ประโยชน์ด้านอาหารธรรมชาติของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ในกลุ่มชาวบ้านที่เข้ามาเก็บหาอาหารและของป่าเพื่อนำไปบริโภคนั้น พบว่า ป่าชุมชนเป็นแหล่งหาอาหารที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การหาอาหารมากที่สุด เพราะบริเวณนี้มีทรัพยากรป่าไม้ที่

อุดมสมบูรณ์และหนาแน่นไปด้วยต้นไม้ (ป่าเต็งรัง) จำนวนมาก และสะดวกในการเข้าไปหาอาหารต่าง ๆ จากป่าบริเวณใกล้หมู่บ้าน ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับป่ามีสูงมาก ส่วนใหญ่เป็นไม้ที่พื้นล่างกินได้ ได้แก่ บุก หน่อไม้ ผักกูดน้ำ ผักหนาม ผักแซว ผักหวานป่า ผักพ้อค้า เห็ดต่าง ๆ ได้แก่ เห็ดไข่ห่าน เห็ดโคน เห็ดแดง เห็ดปุ่มหมู เห็ดไข่เหลือง เห็ดหล่ม เห็ดถ่าน เห็ดหลังลิ้ง เห็ดน้ำข้าว เป็นต้น เห็ดส่วนใหญ่พบในพื้นที่ดินของป่าเต็งรัง ช่วงเวลาที่ ชาวบ้านเข้าไปเก็บหาอาหารจากป่า คือ ช่วงฤดูฝนที่พืชผักต่าง ๆ จากป่าจะมีมากกว่าฤดูอื่น โดยมากจะเป็นพวกเห็ดชนิดต่าง ๆ และสามารถหาปลาได้จากอ่างเก็บน้ำหน่วยวัดที่มีปลาหลายชนิด ได้แก่ ปลา ยี่สก ปลานวลจันทร์ ปลาช่อน ปลาดุก ปลานิล ปลาตะเพียน ปลาหมอ ปลาสวาย เป็นต้น ช่วงที่ ชาวบ้านจะเข้าไปหาปลาจะเป็นช่วงฤดูร้อนหรือฤดูหนาว เนื่องจากเป็นช่วงที่น้ำลดและแหล่งวงจรอาหารของปลาลดน้อยลง จึงง่ายต่อการใช้เหยื่อล่อด้วยวิธีการต่าง ๆ (ทองอินทร์ สุภามูล, อ้างแล้ว)

และจากการสัมภาษณ์ แม่จันทร์ ศรีวิชัย (2548) ท่านได้กล่าวกับกับผู้วิจัยว่า “เรื่องการดูแลรักษาป่าเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นที่อยู่ที่ทำมาหากินของชาวบ้าน ถ้าไม่รักษามัน ก็หมายถึงชีวิต การดูแลรักษาป่าเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านก็ต้องดูแลด้วยวิถีของชาวบ้าน ถ้าเราไม่ช่วยกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เอาไว้ แล้วอนาคตเราจะเอาอะไรที่ไหนมากินมาใช้” จาก คำสัมภาษณ์ดังกล่าวของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชน แสดงให้เห็นถึงพื้นฐานของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 นั้นเป็นสังคมเกษตรกรรม วิถีชีวิตของผู้คนยังผูกพันอยู่กับระบบธรรมชาติ สายน้ำ และผืนป่า มาช้านาน ซึ่งชาวบ้านที่นี้ต่างได้อาศัยดำรงชีวิต และพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าด้วยความเคารพ และรู้คุณค่า และด้วยความเชื่อที่ว่า ป่าไม้ไม่ได้เป็นของใครคนใดคนหนึ่งแต่เป็นของธรรมชาติ มีเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายคุ้มครองอยู่ และมนุษย์เป็นเพียงแค่ส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติ ไม่ใช่เป็นเจ้าของธรรมชาติ ดังนั้นชาวบ้านในชุมชนสหกรณ์ 4 จึงปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความยำเกรงและเคารพ โดยมีแบบแผนกฎธรรมเนียมนจารีตต่าง ๆ ภายในชุมชน เพื่อใช้ในการกล่อมเกลาคบคมสมาชิกในชุมชนให้ช่วยกันการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นไปอย่างสมดุลและยั่งยืน บนความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าที่ชาวบ้านในชุมชนต่างช่วยกันดูแลรักษา บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า ป่าเป็นหลักประกันขั้นหนึ่งถึงความมั่นคงทางด้านอาหารและยารักษาโรคของชุมชน เพราะจากการเข้าไปสำรวจของผู้วิจัยร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่ป่าของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 นั้น พบว่า ในพื้นที่ป่าจะประกอบไปด้วยความหลากหลายของพันธุ์พืชนานาชนิด ทั้งที่ชุมชนได้เก็บหาเพื่อเป็นอาหารและเป็นสมุนไพรเพื่อใช้รักษาโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนที่มีการสืบทอดต่อ ๆ กันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ

การใช้ประโยชน์และการพึ่งพาอาหารจากป่านั้น แม่สุข พวงเงินมาก (2548) ได้กล่าวให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า “ป่ากับคนมันถูกสร้างมาอยู่ร่วมกัน ถ้าไม่มีป่าแล้วคนจะอยู่กับ

ได้อย่างไร เพราะคนต้องกินต้องใช้ ต้องเจ็บต้องป่วย ป่วย ตายาย ก็กินกันมากับป่า เราก็ได้รับรู้เรื่องป่าจากคนเหล่านี้ เราเติบโตมาได้ก็เพราะอาหารจากป่าจากน้ำนี้แหละที่ทำให้เราโตเป็นคนมาได้ บ้านเราอยู่กับป่า ไม่ว่าจะเป็นอาหาร ยาสมุนไพร ไม้หิ้วไม้ฟัน ที่อยู่กิน ล้วนได้มาจากป่านี้แหละ" ปัจจุบันถึงแม้ว่ายุคสมัยจะเปลี่ยนแปลงไป สังคมบริโภคนิยมได้รุมเร้าเข้ามาหาชุมชนมีร้านค้าและอาหารต่างถิ่นหลังไหลเข้ามาสู่ชุมชนมากมาย แต่ชุมชนก็ยังพึ่งพาแหล่งอาหารจากป่าอยู่ เนื่องจากความรู้และความเคยชินที่ชาวบ้านมีเป็นทุนเดิมอยู่ก่อนแล้ว ที่สำคัญสินค้าจากต่างถิ่นเหล่านั้นต้องได้มาด้วยตัวเงินเท่านั้น โดยที่ชาวบ้านมีทางเลือกในการบริโภคด้วยระบบการซื้อแต่เพียงฝ่ายเดียว ซึ่งนั่นก็ใช่ความมั่นคงทางด้านอาหารในระยะยาวของชุมชนแต่อย่างใด" สอดคล้องกับ พงษ์จันทร์ กำใจ (2548) ได้กล่าวกับผู้วิจัยเช่นกันว่า "ยาสมุนไพรและอาหารจากป่านั้น คนบ้านเราคุ้นเคยและรู้จักกิน รู้จักใช้กันมาตั้งแต่เด็ก ๆ ทั้งผู้หญิงผู้ชาย เช่น หน่อ พืชป่า หรือเห็ดชนิดต่าง ๆ ทุกคนต่างรู้จักเหมือนกันหมด เพราะทุกคนต้องตามผู้ใหญ่เข้าป่ากันตั้งแต่เด็ก ๆ มีที่ไหน ออกที่ไหน ชาวบ้านก็จะรู้โดยประสบการณ์ รู้ว่าชนิดไหนกินได้ อันไหนกินไม่ได้ อันไหนเป็นยา อันไหนเป็นพิษ ช่วยประหยัดรายได้ครอบครัว หากทำงานได้เงินมาไม่พอกินก็ต้องออกไปหาของป่า ไปหาหน่อไม้ หาเห็ด หาไข่มดแดงมาประกอบอาหารแต่ละวัน เพราะอาหารจากป่าจะมีกินได้ตลอดปี ที่ไหนมีป่า ที่นั่นก็จะมีอาหารจากป่า ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฤดูกาลและความชำนาญ"

จากการที่ชุมชนต้องแลกเปลี่ยนสินค้าในการอุปโภคบริโภค บนพื้นฐานของระบบเงินตรา (ที่ชุมชนมีรายได้น้อย) จึงทำให้ชาวบ้านในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ต้องหันกลับมาทบทวนฐานปัจจัยการผลิตของตัวเองนั่นก็คือ การช่วยกันดูแลรักษาป่าและกำหนดแบบแผนการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันในชุมชน โดยมีเป้าหมายสูงสุดเพื่ออนุรักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งต้นน้ำลำธาร และเพื่อการกินดีอยู่ดีของชุมชนไปจนถึงคนรุ่นลูกรุ่นหลานที่จะเกิดขึ้นตามมา คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 จึงส่งเสริมให้ชาวบ้านหันมาร่วมกันดูแลรักษาป่า และพึ่งพิงฐานทรัพยากรทางธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นอาหาร และยารักษาโรค รวมทั้งไม้ฟืนที่ชุมชนใช้สอยมาช้านาน ระบบการจัดการพื้นที่ป่าโดยชุมชน ชาวบ้านจึงนับว่าเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพวิถีชีวิตของชุมชนได้เป็นอย่างดี

จากการสังเกตการพึ่งพาใช้ประโยชน์ด้านอาหารธรรมชาติของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ในกลุ่มชาวบ้านที่เข้ามาเก็บหาอาหารและของป่าเพื่อนำไปบริโภคนั้น พบว่าป่าชุมชนเป็นแหล่งหาอาหารที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การหาอาหารมากที่สุด เพราะบริเวณนี้มีทรัพยากรป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์และหนาแน่นไปด้วยต้นไม้ (ป่าเต็งรัง) จำนวนมากและสะดวกในการเข้าไปหาอาหารต่าง ๆ จาก

ป่าบริเวณใกล้หมู่บ้าน ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับป่ามีสูงมาก ส่วนใหญ่เป็นไม้ที่พื้นล่างกินได้ ได้แก่ บุก หน่อไม้ ผักกูดน้ำ ผักหนาม ผักแซว ผักหวานป่า ผักพ้อคำ เห็ดต่าง ๆ ได้แก่ เห็ดไข่ห่าน เหินโคน เห็ดแดง เห็ดปุ่มหมู เห็ดไข่เหลือง เห็ดหล่ม เห็ดถ่าน เห็ดหลังลึก เห็ดน้ำข้าว เป็นต้น เห็ดส่วนใหญ่พบในพื้นที่ดินของป่าเต็งรัง ช่วงเวลาที่ชาวบ้านเข้าไปเก็บหาอาหารจากป่า คือ ช่วงฤดูฝนที่พืชผักต่าง ๆ จากป่าจะมีมากกว่าฤดูอื่น โดยมากจะเป็นพวกเห็ดชนิดต่าง ๆ และสามารถหาปลาได้จากอ่างเก็บน้ำห้วยหาดที่มีปลาหลายชนิด ได้แก่ ปลายี่สก ปลานวลจันทร์ ปลาช่อน ปลาดุก ปลานิล ปลาดูบ ปลาตะเพียน ปลาหมอ ปลาสร้อย เป็นต้น ช่วงที่ชาวบ้านจะเข้าไปหาปลาจะเป็นช่วงฤดูร้อนหรือฤดูหนาว เนื่องจากเป็นช่วงที่น้ำลดและแหล่งวางจระอาหารของปลาลดน้อยลง จึงง่ายต่อการใช้เหยื่อล่อด้วยวิธีการต่าง ๆ (มานพ แก้วฟู, 2548)

จากการสังเกตและสอบถามจากชาวบ้านในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 เกี่ยวกับแหล่งอาหารของชุมชน พบว่า ป่าชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 มีการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากพืชพันธุ์ผักพื้นบ้านหลากหลายชนิดทั้งที่ขึ้นในป่า บริเวณริมห้วย และบริเวณพื้นที่เพาะปลูก ผักบางชนิดเป็นได้ทั้งอาหารและเป็นสมุนไพรพื้นบ้านไปด้วยพร้อม ๆ กัน ซึ่งพืชที่สามารถนำมาประกอบอาหารนั้นสามารถจำแนกได้ดังนี้คือ 1) พืชผักประเภทกินยอด จำพวกผักบุ้งย่า ผักแคบ่า ผักแซว ผักหวานป่า ผักกูด ผักหนาม ผักหม (ผักโขม) ส้มป่อย ผักแว่น ผักกาดนา ผักเผ็ด (ผักคราด) ผักหวานบ้าน ฯลฯ เป็นต้น 2) พืชผักประเภทกินผล และกินหน่อ เช่น หน่อไม้ มะนอยป่า มะม่วงป่า บอน มะให้ (มะระขี้นก) เป็นต้น ชาวบ้านสหกรณ์ 4 จะพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าตามการหมุนเวียนของฤดูกาล ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า พืชพันธุ์พื้นบ้านเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกันและบางฤดูกาลก็มีปริมาณมากน้อยแตกต่างกันไป (พวงเพชร ชัยเชื่อน, 2548)

จากการที่ชาวบ้านเคยพึ่งพาใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศชุมชน ในการเลี้ยงชีพตามวิถีพื้นบ้านอย่างพอเพียง กลับถูกกระแสการพัฒนาจากภายนอกรุกคืบเข้ามาทำลายแหล่งพื้นที่ที่เคยมีทรัพยากรอย่างสมบูรณ์ จึงทำให้แหล่งหาอาหารของชาวบ้านถูกทำลายลงไปอย่างรวดเร็ว โดยการส่งเสริมการพัฒนาจากภาครัฐให้เปลี่ยนระบบการเกษตรแบบพื้นบ้านที่เน้นถึงการปลูกพืชที่หลากหลายเพื่อการยังชีพ การพึ่งพาตนเอง และการใช้ระบบแรงงานในชุมชน (เอามื้อเอารวัน) และการร่วมกันรักษาทรัพยากรในระบบนิเวศท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ให้กลายมาเป็นการเกษตรเชิงเดี่ยว เพื่อเน้นด้านการค้าทางเศรษฐกิจอย่างเต็มตัว โดยมีการนำพืชต่างถิ่นเข้ามาปลูกอย่างมากมาย พร้อมทั้งยาฆ่าแมลงและสารเคมีถูกระดมมาใช้ในการเกษตรอย่างขาดความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ผลที่ตามมาคือการสูญหายของพันธุ์พืชดั้งเดิม การกลายพันธุ์ สัตว์และแมลงในระบบนิเวศที่จำเป็นต่อการสืบพันธุ์ของพืชต่าง ๆ ถูกกำจัดไปอย่างน่าเสียดาย โดยเฉพาะพันธุ์ไม้

ผลพื้นบ้านต่าง ๆ ปัจจุบันแทบไม่มีให้เห็นอีกต่อไป การขยายตัวของกระแสการพัฒนาดังกล่าว ทำให้ชุมชนต้องไปพึ่งพาสิ่งที่อยู่ภายนอกมากขึ้นทั้งในด้านของเงินทุน (เงินกู้) เทคโนโลยี ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง วิธีการจัดการ ฯลฯ เป็นต้น ผลก็คือ ชุมชนละเลยองค์ความรู้และวิธีการที่เคยปฏิบัติ สืบทอดต่อ ๆ กันมา ด้วยเห็นว่าชักช้าไม่ทันต่อระยะเวลาในการผลิต ที่ต้องแข่งกันให้ผลผลิตออกสู่ ตลาดเร็วที่สุด วิธีคิดเช่นนี้นำไปสู่การแข่งขันและแก่งแย่งทรัพยากรแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา เช่น การแย่งน้ำในการเกษตร แย่งที่ดินในการเพาะปลูก (รวมถึงการบุกรุกป่าเพื่อเปิดพื้นที่ใหม่) เป็นต้น ผลที่ตามมาก็คือ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากการพึ่งพากลายเป็น ความขัดแย้ง จากการเอามื้อเอาแรงกลับกลายเป็นการจ้างแรงงานรายวันแทนระบบเศรษฐกิจ และการบริโภคเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและทำลายสายพันธุ์พืช สัตว์พื้นบ้านอย่างรวดเร็ว เพราะระบบเศรษฐกิจมิได้มุ่งเอาสิ่งแวดล้อมเป็นตัวตั้ง หากแต่มุ่งเอาการบริโภคเป็นหลักแทน

ดังนั้นการบริโภคจึงไม่ยั่งยืน เนื่องจากคนจะแสวงหาการบริโภคขึ้นเรื่อย ๆ จนขาดการคำนึงถึงสภาพทางสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลาย เพื่อตอบสนองของระบบเศรษฐกิจเป็นสำคัญ แต่ ขาดมิติที่มุ่งถึงความยั่งยืนของระบบธรรมชาติอย่างจริงจัง ทั้งที่ความเป็นจริงแล้วมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ระบบนิเวศจึงเป็นสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ มนุษย์สังเคราะห์แสงเองไม่ได้จึงไม่อาจ สร้างอาหารด้วยตัวเอง ต้องเก็บเกี่ยวทรัพยากรจากระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากป่าไปใช้ ประโยชน์ วิธีการเก็บเกี่ยวมีหลายแบบ บางวิธีทำให้ระบบนิเวศเสื่อมลง แต่บางวิธีนอกจากจะไม่ ทำลายยังช่วยให้เกิดการกระจายพันธุ์ และเพิ่มพูนคุณค่าทางชีวภาพให้กับระบบนิเวศ ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในระบบนิเวศจึงเป็นความสัมพันธ์สองทาง คือ ทั้งใช้ หรือเอาออกไปจากระบบ และให้หรือเกื้อกูลให้ระบบนิเวศสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ชาวบ้านสหกรณ์ 4 มีการ พึ่งใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศป่าชุมชนทางด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย ยา ไม้ฟืน และไม้ใช้สอย มาเป็นระยะเวลาที่นานพอสมควร ดังนั้นคนในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 จึงต้องช่วยกันคุ้มครองรักษา และเสริมสร้างระบบนิเวศป่าไม้ของตนเองไว้ให้ประโยชน์ให้ยังคงอยู่กับชุมชน โดยมองว่าการ คุ้มครองรักษาและเสริมสร้างระบบนิเวศป่าชุมชนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของระบบการดำเนินชีวิต

และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการรักษาและการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ก็เป็นส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของชาวบ้านอยู่แล้ว และบางเรื่องก็เกี่ยวข้องเป็น ครั้งคราวหรือตามฤดูกาล เช่น การหาเห็ด หรือการเก็บหน่อไม้ เป็นต้น และสิ่งเหล่านี้ก็พัฒนา กลายเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่ยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน แต่ในปัจจุบัน ชาวบ้านสหกรณ์ 4 มีรูปแบบการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป ตั้งแต่การขยายตัว ของระบบอุตสาหกรรมเกษตรที่มุ่งผลิตเพื่อการค้าตามระบบเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ทำให้วิถีชีวิต

ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 เปลี่ยนไปจากการอยู่เป็นกลุ่มชาวบ้านที่เรียบง่ายและกลมกลืนไปกับระบบนิเวศป่าชุมชนที่หลากหลาย ให้กลายเป็นวิถีชีวิตแบบคนเมือง (ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราที่เน้นการค้าขายและผลกำไรเป็นตัวตั้ง) ทำให้แบบแผนการพึ่งพาทรัพยากรของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป และไม่ได้จำกัดเพียงแค่การพึ่งพาแบบพอใช้สอยในท้องถิ่น แต่กลับเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการอันไม่มีขีดจำกัดของระบบการค้าและการบริโภค ชาวบ้านจึงกลายเป็นผู้สะสมเงินตราบนความล่มสลายของระบบนิเวศป่าชุมชน (เขียว อินคำฟู, 2548)

ในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ชาวบ้านที่นี้ต่างล้วนได้พึ่งพาใช้ประโยชน์จากพืชผักพื้นบ้านที่ขึ้นอยู่ตามระบบธรรมชาติ ตั้งแต่สวนหลังบ้าน ตามริมห้วย ไปจนถึงราวป่าใกล้หมู่บ้าน มีพืชผักที่ขึ้นตามฤดูกาล ตั้งแต่เห็ด หน่อไม้ พืชล้มลุก ดอกไม้ ใบและดอกของไม้พุ่มไปจนถึงยอดไม้หลากหลายชนิด ระบบนิเวศชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ยังเชื่อมโยงถึงวิถีชีวิต และระบบการผลิตของผู้คนในชุมชน ตั้งแต่การทำไร่ ทำนา ทำสวน ไปสู่การเก็บอาหารที่ขึ้นตามธรรมชาติ บริเวณลำห้วยแม่หาด และผืนป่า ซึ่งเป็นเสมือนคลังแหล่งทรัพยากรด้านอาหารที่ชาวบ้านในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้ทุกฤดูกาล ด้วยเหตุนี้เอง แหล่งอาหารพื้นบ้านจากป่าชุมชนของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของชาวบ้านสหกรณ์ 4 มาเป็นเวลาช้านาน

ซึ่งจากการสังเกตพบว่า วงจรของการผลิตดอกออกผลของพืชผักพื้นบ้านตามฤดูกาล ทำให้ชาวบ้านที่นี้มีพืชผักพื้นบ้านจากป่าบริเวณตลอดทั้งปี โดยไม่จำเป็นต้องปลูก ยิ่งไปกว่านั้น วงจรอาหารที่ทำมาจากพืชผักพื้นบ้านยังสอดคล้องกับสภาวะสุขภาพอนามัยของชาวบ้านด้วย เช่น ในช่วงระหว่างฤดูฝนจะเป็นช่วงที่คนมักเจ็บป่วยและเป็นหวัดจากฝน และการทำงานท่ามกลางฝนตก ซึ่งช่วงนี้จะมีอาหารพื้นบ้านที่มีสรรพคุณในการรักษาหรือช่วยสร้างภูมิคุ้มกันให้กับร่างกาย ซึ่งพืชผักพื้นบ้านเหล่านี้จะมีอยู่สลับเปลี่ยนกันออกอยู่ตลอดทั้งปี เช่น มะระขี้นก ชี้เหล็ก สะเดา ผักติ้ว ผักส้มป่อย หรือพืชผักอื่น ๆ ที่มีสรรพคุณยาตามฤดูกาลไปด้วยในตัว พืชผักพื้นบ้านที่ชาวบ้านได้พึ่งพาอาศัยใช้ประโยชน์อย่างมากมาหลายชนิดนี้ นอกจากจะเป็นอาหารและยาสมุนไพรพื้นบ้านที่ได้มาจากป่าตามฤดูกาลต่าง ๆ โดยไม่ต้องเสียเงินซื้อให้สิ้นเปลืองแล้ว พืชผักพื้นบ้านอีกหลายชนิดยังเป็นที่ต้องการของตลาดและทำรายได้ให้กับชาวบ้านสหกรณ์ 4 ได้อย่างเป็นกอบเป็นกำ จากการที่ชาวบ้านได้นำพืชผักเหล่านั้นมาขาย เช่น ผักหวานป่า ผักกูด ผักหนาม ผักพ้อคำ ผักแซว รวมถึงชนิดต่าง ๆ เช่น เห็ดถอบ เห็ดหล่ม เห็ดโคน และหน่อไม้ เป็นต้น ซึ่งช่วยสร้างรายได้เสริมให้กับชาวบ้านสหกรณ์ 4 มาเป็นเวลาช้านาน

พืชผักพื้นบ้านเหล่านี้ บางชนิดยังเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมพื้นบ้านของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ด้วย ซึ่งความเชื่อและข้อห้ามปฏิบัติเกี่ยวกับการบริโภคผักพื้นบ้าน

นั้นก็มิได้อยู่หลายประการเช่นกัน เช่น ห้ามผู้หญิงมีครรภ์บริโภคผักขึ้นหนู กัวยแฝด แต่ให้กินผักบั้ง และน้ำมันมะพร้าวอ่อนแทน ส่วนหญิงที่อยู่ในช่วงให้นมบุตรนั้นจะห้ามมิให้กินผักชะอม แตงกวาและผักกาด แต่จะให้กินกัวยน้ำว่า แกงขนุน หัวปลี เพื่อช่วยบำรุงน้ำนม เป็นต้น พืชผักพื้นบ้านหลายชนิดยังมีบทบาทสำคัญไปถึงระบบประเพณีและพิธีกรรมท้องถิ่นด้วย เช่น ชาวบ้านสหกรณ์ 4 จะนำขมิ้นและส้มป่อยมาใส่ในน้ำ เพื่อสรงพระพุทธรูปและรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ เพื่อขอพรและขอขมา โดยเชื่อว่าเป็นสิริมงคล การนำเอาต้นกัวย ต้นอ้อย ต้นกก และทางมะพร้าว มาจัดทำประติมากรรมในประเพณีเป็ง หรือใช้ในการประกอบพิธีกรรมสืบชาติหรือผูกเสนาเรือนใหม่ เป็นต้น พืชพื้นบ้านยังมียังมีบทบาทสำคัญในการทำพิธีสะเดาะเคราะห์ เพื่อขจัดปัดเป่าโรคร้ายไข้เจ็บให้กับคนป่วยด้วย เช่น นำกากกล้วยมาทำสะตวงบรรจุอาหารคาวหวานเพื่อนำมาเซ่นไหว้ หรือการนำผลและใบของพืชพื้นบ้านมาใช้ในการประกอบพิธีกรรม เช่น การเลี้ยงผีนา การนำข้าวขึ้นยั้งฉาง การนำไปไม้มารองหลุมเสาบ้านใหม่ (เช่น ใบมะยม ใบโชค ใบมะขาม ใบขนุน ฯลฯ เป็นต้น) บทบาทของพืชผักพื้นบ้านเหล่านั้นนอกจากชาวบ้านจะใช้เป็นอาหารและยาสมุนไพรแล้ว ยังมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเพณีความเชื่อต่าง ๆ ของชาวบ้านที่ทำให้พืชผักเหล่านี้มีคุณค่าต่อวัฒนธรรมพื้นบ้านที่สัมพันธ์อยู่เคียงคู่กับระบบนิเวศชุมชนมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน (สัวัน พูลสวัสดิ์, 2548)

การพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าไม้ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่าชาวบ้านได้รับประโยชน์มากมายจากป่าชุมชน โดยเฉพาะการพึ่งพาด้านแหล่งอาหารพื้นบ้านของชุมชน ซึ่งชาวบ้านสหกรณ์ 4 มองว่าถ้าทุกคนเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าแล้วจะช่วยกันในการสอดส่อง ดูแลรักษาป่า รวมถึงยังสามารถสอดส่องดูแลคนที่เข้ามาลักลอบ ตัดไม้ และการบ่อนทำลายป่า อันเป็นจิตสำนึกในการหวงแหน เพื่อใช้ประโยชน์ของป่าให้คงอยู่และยั่งยืนต่อไป และเพื่อเกิดความสมดุลทางธรรมชาติ ไม่กระทบต่อระบบนิเวศป่าไม้และสิ่งแวดล้อมของป่าชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 การหันกลับมาพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านนี้เอง ที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงการเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในทรัพยากรธรรมชาติ หากถูกบุกรุกทำลายจากคนอื่นหรือสมาชิกในชุมชน จึงทำให้ชาวบ้านในชุมชนเริ่มหันกลับมาสร้างตัวตนของตนเองผ่านวิถีชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มคนที่ได้รับบทเรียนจากความล้มเหลว จากการวิ่งตามสังคมสมัยใหม่และภาวะวิกฤติจากเศรษฐกิจ ทำให้ชีวิตของชาวบ้านต้องหันกลับมาพึ่งพาการประกอบอาชีพเกษตรกรรม การพึ่งพาป่าไม้ในการทำมาหากิน ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งของการกลับมาพึ่งพาการทำมาหากินจากป่าและทรัพยากรในชุมชนนั้น ผู้วิจัยพบว่า สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการพ่ายแพ้ต่อสังคมเมือง เช่น การถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้าง การตกงาน การไม่มีวุฒิการศึกษา และแรงกำลังไม่สามารถที่จะไปประกอบอาชีพเดิมได้อีก เช่น อาชีพงานก่อสร้าง รวมถึงคู่สามีภรรยาที่ออกไปทำงานรับจ้างต่างถิ่น

แล้วกลับมาใช้ชีวิตในชุมชน ฯลฯ การทำมาหากินที่เคยขาดหายไปเริ่มมีคนหันกลับมาทำอีก (เพราะไม่รู้จะไปประกอบอาชีพอะไร) คนเริ่มเข้าไปเก็บของป่า ไปหาผักตามริมแม่น้ำ ลำห้วย ไปหากินตามทุ่งตามนา (แบบหากินจริง ๆ ที่เหลือจึงนำไปขาย) แต่เวลาที่เปลี่ยนแปลงไประบบนิเวศชุมชนและป่าไม้ไม่ได้อุดมสมบูรณ์เหมือนดังเช่นอดีต ทำให้องค์กรชุมชนเริ่มมีเครือข่ายภายในชุมชนขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้แรงผลักดันส่วนสำคัญล้วนมาจากความต้องการในการรักษาฐานทรัพยากรท้องถิ่นให้คงอยู่นั่นเอง

4.2.5 การใช้ประโยชน์ด้านแหล่งสมุนไพร

การศึกษาภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรพื้นบ้านของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ผู้วิจัยสนใจศึกษาถึงความร่วมมือของสมาชิกในชุมชน ในการใช้ประโยชน์ด้านสมุนไพรจากป่าและการรักษาสายพันธุ์สมุนไพรพื้นบ้านเอาไว้ให้คงอยู่คู่กับป่าไม้และชุมชน โดยมีเนื้อหาในการศึกษาดังต่อไปนี้

แหล่งสมุนไพรและการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรพื้นบ้าน

จากการเข้าไปสำรวจสภาพป่าบริเวณชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 พบว่า ยังมีสภาพที่อุดมสมบูรณ์ตามระบบธรรมชาติแบบป่าเต็งรัง ซึ่งมีความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืชต่าง ๆ มากมาย ทำให้บริเวณพื้นที่ป่าเหล่านี้เป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้านได้อาศัยเก็บสมุนไพรในการรักษาโรคต่าง ๆ ที่ได้รับการเรียนรู้สืบทอดต่อ ๆ กันมา เนื่องจากความเจ็บป่วยบางอย่างชาวบ้านรู้ว่าไม่จำเป็นต้องไปหาหมอที่โรงพยาบาล แต่ชาวบ้านสามารถที่จะรักษาด้วยตัวเองได้ด้วยสมุนไพรพื้นบ้าน เช่น ยาต้ม และการประคบต่าง ๆ เป็นต้น โดยเฉพาะสมุนไพรที่ชาวบ้านใช้รักษาเกี่ยวกับระบบทางเดินอาหาร โรคกระเพาะอาหาร เช่น ขมิ้นชัน ใช้เหง้าแก่สดล้างให้สะอาด หั่นเป็นชิ้นบาง ๆ ต้มกิน ใช้กล้วยผลดิบหรือผลห่ามนำมาตากแดด แล้วนำมาบดป็นเป็นลูกกลอนรับประทาน เพื่อช่วยบรรเทาอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด ใช้ขมิ้นหั่นบาง ๆ ตากแดด บดละเอียดป็นกับน้ำผึ้ง ขนาดเท่านิ้วก้อยรับประทาน โดยใช้ขิงเหง้าแก่สดทุบให้แตกต้มเอาน้ำดื่ม หรืออาจใช้กระเทียมหัวสดที่ได้จากการปลูกของชาวบ้านเองมารับประทานในช่วงหลังรับประทานอาหาร หรือเวลามีอาการ ส่วนตะไคร้นั้นชาวบ้านจะใช้เหง้าของลำต้นแก่ ทุบพอแตกแล้วจึงนำมาต้มน้ำดื่ม หากชาวบ้านถูกไฟหรือถูกน้ำร้อนลวกเป็นแผลพุพอง ชาวบ้านที่นี่ก็จะใช้เหง้าขมิ้นสดมาฝนแล้วใช้ทาตรงบริเวณแผล หรืออาจใช้ว่านหางจระเข้ โดยการนำวุ้นที่ได้จากใบของว่านหางจระเข้มาใช้ทาเพื่อรักษาแผลไฟไหม้เพราะจะทำให้แผลไม่อักเสบดูกลาม และรู้สึกเย็นเวลาที่ทาด้วย หรือหากมีอาการไอหรือรู้สึกกระคายคอ ชาวบ้านก็จะนำผลมะขามป้อมที่ได้จากป่ามาเคี้ยวรับประทานสด ๆ ก็จะช่วยบรรเทาอาการได้อีกทางหนึ่ง พืชพันธุ์พื้นบ้านเหล่านี้เป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในชุมชน

และในบริเวณพื้นที่ป่า ซึ่งชาวบ้านถือว่าพืชพันธุ์เหล่านี้มีสรรพคุณทางยาที่สามารถนำมาใช้ในการรักษาได้ และเป็นที่ยอมรับกันมาตั้งแต่โบราณ ชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ในสมัยอดีตได้มีการพึ่งพาสมุนไพร่จากป่าชุมชนมาก ไม่ว่าจะเจ็บป่วยประเภทใด ๆ จะเข้าไปหาสมุนไพร่ในป่าชุมชนเพื่อนำมาต้มกินเป็นการรักษาโรคต่าง ๆ เนื่องจากไม่มีโรงพยาบาลอยู่บริเวณใกล้กับหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านที่เป็นผู้สูงอายุรู้จักสมุนไพร่ค่อนข้างมาก แต่ปัจจุบันนี้ชาวบ้านมีการพึ่งพายาสามัญแผนปัจจุบันมากกว่ายาสมุนไพร่ สาเหตุที่ว่าหาได้ง่ายและสะดวกกว่า (ปิ่นแก้ว สายสมบัติ, ศรีวรรณ นันชัย, 2548)

เนื่องจากยาสมุนไพร่ต้องให้ผู้รู้เรื่องสมุนไพร่เข้าไปเอาในป่าชุมชน แล้วจึงนำสมุนไพร่เหล่านั้นมาต้มกินเพื่อรักษาโรค สมุนไพร่บางชนิดนำมาใช้รักษาโรคโดยใช้เพียงชนิดเดียวก็สามารถรักษาอาการเจ็บปวดได้ แต่บางชนิดต้องใช้ร่วมกับสมุนไพร่หลายชนิดมาต้มรวมกันก่อนนำไปต้ม ทำให้ชาวบ้านหลายคนมองว่าเป็นกระบวนการยุ่งยากในการนำไปต้มก่อนนำมารับประทาน แม้แต่สมุนไพร่บางชนิดสามารถผ่านรับประทานได้ทันที แต่รสชาติขมทำให้ยากต่อการรับประทาน และที่สำคัญคือ มีผู้รู้เรื่องสมุนไพร่มีเหลือเพียงจำนวนน้อย ส่วนมากเป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่มีอายุมากแล้ว จึงไม่สะดวกในการเข้าไปเก็บสมุนไพร่ในป่า และผู้รู้เรื่องสมุนไพร่เหล่านั้นไม่ยอมถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร่ให้บุคคลอื่นได้เรียนรู้ และอีกส่วนหนึ่งมาจากสมัยอดีตที่มีการบุกเบิกพื้นที่ป่า เพื่อนำไม้เหล่านั้นออกมาใช้ประโยชน์ ส่งผลทำให้สมุนไพร่ถูกทำลายไปจำนวนหนึ่ง แต่ยังมีชาวบ้านสหกรณ์ 4 ส่วนหนึ่งที่มีความเชื่อในเรื่องสมุนไพร่ว่า สามารถใช้รักษาโรคได้ เพราะบางครั้ง ยังได้มีการขอร้องให้ผู้รู้เรื่องสมุนไพร่เข้าไปนำเอาสมุนไพร่จากป่ามาให้รับประทานแก้โรคเจ็บปวดเล็ก ๆ น้อย ๆ อยู่เป็นประจำ หรือแม้แต่บางครั้งชาวบ้านไปหาหมอจากโรงพยาบาลและได้วินิจฉัยโรคแล้วว่า ตนเองเป็นโรคอะไร จึงเข้าไปขอคำปรึกษาจากผู้รู้เรื่องสมุนไพร่ว่า มีสมุนไพร่ที่นำมารักษาโรคที่ตนเป็นอยู่ขณะนี้บ้างไหม ถ้ามีและสามารถรักษาได้ก็จะขอร้องให้ผู้รู้เรื่องสมุนไพร่เข้าไปเก็บนำมาให้บริโภคแทนยาสามัญก็มี

แต่จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า ชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 แห่งนี้ยังเป็นหมู่บ้านที่มีขีดจำกัดทางด้านเศรษฐกิจ การใช้เงินเพื่อการรักษาพยาบาลจึงเป็นเรื่องที่ยากลำบาก หากต้องให้ชาวบ้านต้องพึ่งพาแต่การบริการจากภาครัฐและเอกชน เนื่องจากชาวบ้านต้องเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องค่าใช้จ่ายที่สูงกว่ารายได้ของชาวบ้านนั่นเอง ดังนั้นการพึ่งพาสมุนไพร่พื้นบ้านจึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของชาวบ้านในการที่จะประหยัดค่าใช้จ่ายได้อย่างเหมาะสม ทั้งนี้มิได้หมายความว่าชาวบ้านมีความตระหนี่หากแต่ชาวบ้านรู้จักวิถีในการป้องกันที่ดีจากการเจ็บไข้ได้ป่วยตามฤดูกาลได้เป็นอย่างดี สิ่งเหล่านี้จึงเกี่ยวพันไปถึงองค์ความรู้ด้านสุขภาพของชาวบ้านที่รู้จักรับประทาน

อาหารตามฤดูกาลอย่างถูกวิธี ที่สำคัญพืชที่ใช้ในการประกอบอาหารของชาวบ้านนั้นล้วนแล้วแต่มีสรรพคุณทางยาแฝงอยู่ทั้งสิ้น องค์ความรู้เหล่านี้ด้านหนึ่งจึงเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ได้สั่งสมสืบทอดกันมาอย่างเป็นระบบ อีกด้านหนึ่งก็คือการได้รับความรู้เรื่องยาสมุนไพรจากกระบวนการถ่ายทอดพื้นฐาน โดยสาธารณสุขชุมชนที่เป็นผู้เข้ามาให้คำแนะนำแก่ชาวบ้าน หลังจากนั้นจึงนำไปสู่การปรับประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างถูกต้อง เนื่องจากชาวบ้านมีพื้นฐานความรู้เรื่องสมุนไพรพื้นบ้านมาก่อนหน้านั้นแล้ว โดยสามารถแยกแยะได้ว่าพืชชนิดไหนมีคุณสมบัติอย่างไรและมีประโยชน์อะไรบ้าง ทำให้องค์ความรู้เรื่องสมุนไพรของชุมชนไม่หยุดนิ่งและไม่ตายไปจากชุมชน พร้อมกันนี้เมื่อชาวบ้านเห็นคุณค่าและประโยชน์ของสมุนไพรที่มีต่อชีวิต ชาวบ้านจึงต้องหันมาร่วมกันรักษาพื้นที่แหล่งสมุนไพรเหล่านี้ด้วยพร้อม ๆ กัน ทำให้ระบบทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนยังสามารถดำรงอยู่ได้อย่างสมดุล (มานพ แก้วฟู, อ้างแล้ว)

การพึ่งพาป่าไม้ในด้านเป็นแหล่งสมุนไพรที่สำคัญใช้ในการรักษาโรคต่าง ๆ ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ในปัจจุบันจึงยังคงมีภูมิปัญญาในเรื่องการใช้สมุนไพรพื้นบ้านอยู่อย่างมากมาย ซึ่งเป็นเรื่องขององค์ความรู้ในเรื่องของระบบการแพทย์พื้นบ้าน ที่ชาวบ้านสามารถรักษาตัวเองเบื้องต้นหรือพึ่งพาตัวเองได้ในกรณีที่ไม่ได้เป็นอะไรในลักษณะที่รุนแรงจนเกินไป ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ทุนทางทรัพยากรและทุนทางปัญญา มาสร้างเป็นทุนทางสังคมให้กับชุมชนได้อย่างแข็งแกร่ง และสอดคล้องกับระบบการแพทย์แผนใหม่ได้อย่างลงตัว ซึ่งถ้าหากชาวบ้านยังมีการจัดการ ดูแลและรักษาป่าชุมชนให้คงอยู่ต่อไป ก็เท่ากับเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับลูกหลานที่จะเกิดตามมาในอนาคตได้ใช้ประโยชน์จากป่าได้อีกนั่นเอง และความจำเป็นในการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากสมุนไพรจากป่าของชาวบ้านสหกรณ์ 4 เหล่านี้เอง ทำให้ชุมชนได้มีการจัดการดูแลใช้ประโยชน์และรักษาทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างเหมาะสมและเป็นธรรมต่อชาวบ้านทุกคนในการใช้ประโยชน์

เนื่องจากป่าไม้เป็นกรรมสิทธิ์หรือสิทธิร่วมของทุกคน ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ แต่มีเงื่อนไขว่าต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ข้อบังคับที่ได้กำหนดไว้ในชุมชน ป่าจึงเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชุมชนได้อาศัยพึ่งพาใช้ประโยชน์มาอย่างยาวนาน ในฐานะที่ป่ามีคุณค่าต่อคนชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงหวงแหนป่าและพืชพันธุ์ในป่ามาก (หวงแหนในแง่ของการบุกรุกทำลาย) ดังนั้นในบริเวณพื้นที่ของชุมชนจึงมีต้นไม้ขึ้นเต็มไปหมด โดยมีกฎของชุมชนที่ว่าห้ามตัดต้นไม้ใด ๆ ในบริเวณพื้นที่เหล่านี้ หากจำเป็นจริง ๆ จะต้องมีการขออนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้านเสียก่อน มิเช่นนั้นจะต้องมีการปรับโทษกัน ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาทรัพยากรเหล่านี้เอาไว้ให้กับคนรุ่นหลัง และเพื่อป้องกันมิให้ส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้าน ที่พึ่งพาป่าในเชิงเศรษฐกิจของชาวบ้าน การพึ่งพาป่าของชาวบ้านจึงเป็นการพึ่งพาในแบบที่ต้องมีรักษาไปด้วย เพราะหากไม่ช่วยกันรักษา

ปากก็จะหมดไป ซึ่งนั่นก็หมายความว่า ชาวบ้านได้ทำลายแหล่งรายได้ของตนเอง ในทางกลับกัน หากชาวบ้านช่วยกันรักษาปากก็เท่ากับเป็นการรักษาความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจจากปากของชุมชนไปด้วยเช่นกัน

ทั้งนี้เพราะว่า การดำรงชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่ยุคเริ่มแรกของอารยธรรมตลอดมาจนปัจจุบัน ในกลุ่มชนพื้นเมืองของท้องถิ่นต่าง ๆ ได้อาศัยปัจจัยหลักจากธรรมชาติที่อยู่รอบตัวซึ่งส่วนใหญ่จะได้จากพืช การเรียนรู้ที่จะนำพืชมาใช้ประโยชน์นั้นเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงเพื่อการอยู่รอดในธรรมชาติ โดยที่อาจมีการดัดแปลงในบางสิ่งบางอย่างด้วยสติปัญญาความสามารถของแต่ละกลุ่มชนแต่ละกลุ่มเพื่อให้เกิดประโยชน์มากยิ่งขึ้น ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ได้ถ่ายทอดให้แก่ชนรุ่นหลังสืบต่อกันมาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน เป็นความรู้เฉพาะของชนแต่ละกลุ่ม เรียกกันว่า "ภูมิปัญญาพื้นบ้าน" ป่าและแหล่งน้ำตามธรรมชาติจึงเป็นทั้งแหล่งทำมาหากินและเป็นแหล่งสมุนไพรที่ชาวบ้านได้ใช้อาศัยเป็นยารักษาโรค และการนำมาประกอบในการทำอาหารประเภทต่าง ๆ (อาหารทางเหนือแยกไม่ออกจากการใช้สมุนไพร เช่น เครื่องเทศที่ใช้ในการทำลาบแบบเมืองเหนือนั้นจะประกอบไปด้วยตัวยาและสมุนไพรพื้นบ้านหลายชนิด) ป่าไม้ พุงนา และแหล่งน้ำจึงเป็นระบบนิเวศชุมชนที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตชุมชน โดยเป็นสิ่งที่ทำได้ง่ายและประหยัดเงินทองในการซื้อหา โดยเฉพาะกลุ่มพืชสมุนไพรที่ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ในการรักษาอาการของโรคบางอย่างได้ (ที่ไม่รุนแรงจนเกินไป) ทำให้ชาวบ้านประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อหายาลำเร็จรูปจากร้านค้าหรือโรงพยาบาลของรัฐ และเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านในการรักษาสุขภาพของชาวบ้านในชุมชนอย่างง่าย ๆ ด้วยการใช้ทรัพยากรสมุนไพรในท้องถิ่นให้เกิดคุณค่าบนพื้นฐานการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างชาญฉลาด

แม้ว่าการแพทย์ตะวันตกจะพัฒนาวิทยาการและเทคโนโลยีเพื่อการแก้ไขปัญห สุขภาพและความเจ็บป่วยได้อย่างมีประสิทธิภาพและรวดเร็วเท่าใดก็ตาม ความเป็นจริงทางสังคมก็คือ การแพทย์แบบตะวันตกหรือการแพทย์สมัยใหม่ไม่ได้เป็นวิถีทางเลือกเดียวในการแก้ไขปัญห สุขภาพได้อย่างสมบูรณ์ ก่อนการพัฒนาของการแพทย์แบบตะวันตก การแพทย์แบบดั้งเดิมจะมีแนวคิดต่อสุขภาพแบบองค์รวม กล่าวถึงชีวิตครอบคลุมทั้งร่างกาย ความรู้สึก จิตวิญญาณ และเชื่อมโยงบุคคลเข้ากับชีวิตทางสังคม ศีลธรรมทางสังคมวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิด เช่นนี้จึงทำให้ระบบความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติและสาเหตุของความเจ็บป่วยวิธีดูแลรักษาสุขภาพ และความเจ็บป่วยมีความหลากหลายและแตกต่างกันตามสังคมวัฒนธรรม (พิสุทธิ์ พรสัมฤทธิ์, 2540) และจากการสัมภาษณ์พูดคุยกับชาวบ้านในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 หลาย ๆ ท่านเกี่ยวกับสาเหตุของความเจ็บป่วยในระบบความเชื่อของชาวบ้านนั้น ว่าชุมชนได้รับอิทธิพลความเชื่อมาจากด้านใด

บ้างนั้น จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนเพื่อหาคำอธิบายเกี่ยวกับสาเหตุความเจ็บป่วยของชาวบ้านในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ผู้วิจัยสังเกตว่าระบบความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของความเจ็บป่วยของชาวบ้านที่นี่มักจะมีพื้นฐานเชื่อมโยงกับอำนาจเหนือธรรมชาติ รวมถึงเป็นการผสมผสานความเชื่อต่าง ๆ จากประสบการณ์ที่สั่งสมกันเรื่อยมาจากบรรพชนตั้งแต่ครั้งอดีต ซึ่งความเชื่อเหล่านี้จะไปสัมพันธ์กับระบบความเชื่อด้านอื่น ๆ ซึ่งเป็นข้อกำหนดพื้นฐานในการดำรงชีวิต ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม และการพึ่งพาธรรมชาติ ดังนั้นหากสมาชิกคนใดไม่ประพฤติปฏิบัติหรือทำตามข้อกำหนดดังกล่าว จะส่งผลให้เกิดความไม่สบายใจและเกิดอาการเจ็บป่วยติดตามมา ซึ่งอาการที่ปรากฏอาจจะเป็นความผิดปกติทางกายหรือทางใจ หรือบางทีก็เป็นทั้งสองอย่างร่วมกัน ทั้งนี้พื้นฐานความคิดความเชื่อที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีส่วนสัมพันธ์กับความผิดปกติหรือความเจ็บป่วยดังกล่าว นั้นได้แก่

1) **ความเชื่อเกี่ยวกับผี** ชาวบ้านสหกรณ์ 4 มีความเชื่ออย่างหนึ่งตามวิธีพื้นบ้านว่าความเจ็บไข้ได้ป่วยของคนเราเป็นสิ่งที่แยกไม่ออก ระหว่างสาเหตุความเจ็บป่วยกับความเชื่อเรื่องผี ทั้งนี้เพราะว่าชุมชนที่นี่ถือว่าความเชื่อเรื่องผีเป็นระบบคุณค่าร่วมกันอย่างหนึ่งของชุมชน ที่จะต้องเคารพบูชาาร่วมกันจนถึงการปฏิบัติ ตามแนวจารีตของระบบความเชื่อนั้นด้วย ซึ่งหากมีการละเมิดกฎของผีและระบบจารีตของชุมชนก็จะมีผลทำให้คนเกิดการเจ็บป่วยได้ ดังนั้นชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงมีความเชื่ออย่างหนึ่งว่าความเจ็บป่วยบางอย่างอาจมีสาเหตุมาจากการละเมิดระบบผี การแก้ไขจึงต้องแก้ไขด้วยการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงบวงสรวง ควบคุมไปกับการรักษาด้วยสมุนไพรพื้นบ้าน ทั้งนี้ "...ถ้าหากผีหมายถึงระบบความเชื่อที่ยอมรับสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ ให้คุณให้โทษกับมนุษย์ในด้านต่าง ๆ หรือเป็นสิ่งที่ลึกลับเหนือปกติวิสัยของมนุษย์ ผีจึงมีความหมายต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากมนุษย์ไม่สามารถกำหนดอนาคตหรือบับบังคับเอาชนะธรรมชาติได้นั่นเอง การจำนนบอบน้อมต่อผีจึงเป็นบ่อเกิดแห่งความเข้าใจของมนุษย์ในการที่จะเรียนรู้ความเป็นไปของธรรมชาติผ่านมุมมองความเชื่อเรื่องผีอย่างมีระบบขั้นตอนซึ่งปรากฏออกมาในรูปแบบของพิธีกรรม" (กฤษตธี สุนันตา, อ้างแล้ว)

ชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงเชื่อว่า "ผี" เป็นตัวแทนอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ซึ่งความเชื่อนี้เป็นความเชื่อดั้งเดิมขั้นพื้นฐานในสังคมของกลุ่มชาวล้านนามาตั้งแต่อดีต ด้วยเหตุนี้ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีจึงมีลักษณะใกล้เคียงและเชื่อมโยงกับความเชื่อเดิมอื่น ๆ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของระบบธรรมชาติและความเชื่อเรื่องขวัญ และสิ่งที่เป็นหัวใจสำคัญร่วมกันของความเชื่อทั้งสามนี้ก็คือ การมองเห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของโลกทางวัตถุและโลกทางจิตใจ ซึ่งแสดงออกเป็นรูปธรรมด้วยการเคารพธรรมชาติที่สามารถ

บันดาลทั้งความผาสุกและหรือความทุกข์ยาก ไม่ว่าจะเป็ป่าเขา ต้นไม้ สายน้ำ แผ่นดิน ฯลฯ โดยการเช่นไหว้ “อำนาจ” ที่สิงสถิตอยู่ในธรรมชาติ เช่น ผีขุนน้ำ เจ้าป่า เจ้าเขา เป็นต้น อนึ่งการนับถือผีนั้นสัมพันธ์ใกล้ชิดกับการนับถือบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของสังคมเครือญาติที่เรียกว่า “ด้า” และเคารพนับถือ “ผีด้า” ซึ่งก็คือผีต้นตระกูล การเคารพนับถือผีต้นตระกูลดังกล่าวนี้มีอยู่อย่างมั่นคงเช่นกันในหมู่ไทดำและไทขาวในเวียดนาม รวมทั้งในหมู่ไทลื้อ ไทจีน ไทใหญ่ ไทอาหม... (เอกวิทย์ ณ ถกลาง, 2544) ซึ่งในระบบความเชื่อพื้นบ้านของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ต่างก็ล้วนยืนยันถึงระบบความเชื่อเรื่องผีที่มีอิทธิพลต่อความเจ็บป่วย และความสัมพันธ์ทางสังคมของคนที่ต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการรักษาคนที่เจ็บป่วยด้วย

ความเชื่อเกี่ยวกับความเจ็บป่วยของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงสัมพันธ์อยู่กับอำนาจดีและร้ายในการกำหนดให้ชีวิตของคนเกิดการเจ็บป่วยหรือพลิกผันได้ หากสมาชิกในชุมชนไปล่วงละเมิดผีหรือบุกรุกทำลายทรัพยากรสาธารณะทั้งหลายของชุมชน ด้วยเหตุนี้ความเชื่อเหล่านี้จึงมีอิทธิพลแบบฝังรากลึกในวิถีชีวิตของคนในชุมชนเกี่ยวกับความเจ็บป่วยว่า สามารถให้คุณให้โทษกับคนได้โดยไม่มีสิทธิ์ที่จะหลีกเลี่ยงหรือบ่ายเบี่ยง มีแต่การแก้ไขเท่านั้นเอง ผีในระบบความเชื่อของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงแฝงตัวอยู่ทุกที่ในระบบธรรมชาติ ซึ่งหากสมาชิกไปล่วงละเมิดก็จะทำให้เกิดการเจ็บป่วยได้ ดังนั้นสิ่งแวดล้อมในความเชื่อของชาวบ้านจึงมีผีคอยควบคุมดูแลกำกับอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2535) ที่ได้อธิบายว่า “...ความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างแนวคิดด้านพุทธศาสนา กับความเชื่อในด้านอำนาจเหนือธรรมชาติ ชาวล้านนาเชื่อว่าผีมีอำนาจ มีอิทธิฤทธิ์โดยเฉพาะผีร้าย เช่น ผีตายโหง ผีพราย ฯลฯ ผีจึงสามารถจะทำร้ายร่างกายของคนเรา ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยหรือตายได้ แต่อย่างไรก็ตาม ผีดี เช่น ผีปู่ย่า ผีอาช้กต่าง ๆ เช่น ผีเจ้าบ้าน ผีเสื้อวัด ฯลฯ ก็สามารถทำให้เจ็บป่วยได้ถ้าถูกหลานไม่เลี้ยงดู เช่นไหว้ หรือไม่ทำบุญส่งไปให้ หรือถูกหลานไม่ปรองดองกัน ทำผิดประเพณี ผีปู่ย่าก็จะมาเตือนสติด้วยการทำให้เจ็บป่วย นอกจากนี้การทำการใด ๆ ที่เป็นการลบหลู่ดูหมิ่น เช่น การไปรบกวณหือผีปัสสาวะรด ฯลฯ ก็จะมีผลให้ผู้ที่ทำการลบหลู่ต้องเจ็บป่วย...”

ซึ่งผีต่าง ๆ ในความเชื่อของบ้านสหกรณ์ 4 บนพื้นฐานความเชื่อเรื่องผีของชาวล้านนาที่เชื่อว่าสามารถดลบันดาลทำให้คนเกิดเจ็บป่วยได้มีดังนี้คือ

(1) ผีตายโหง ตายพราย เป็นผีไม่ดี มีความดุร้ายชอบทำอันตรายคน ทำให้เจ็บป่วยหรือมี อาการวิปริตต่าง ๆ โดยไม่ทราบสาเหตุ การแก้ไขความผิดปกติที่เกิดจากผีไม่ดีนี้คือต้องทำพิธีส่งผี หรือทำเครื่องเช่นไหว้เสีย ในบางกรณีที่มีความเจ็บป่วยรุนแรง จะต้องทำพิธีไล่หรือตัด หรือขับ หรือข่มผี ซึ่งพิธีกรรมเหล่านี้จะมีผลให้ผีกลัวหรือทนทุกข์ทรมานจึงไม่สามารถจะอาศัยในร่างผู้ป่วยได้ต้องออกจากร่างหรือหยุดการทำร้ายร่างกายผู้ป่วย

(2) ผีโป่ง ผีย่า หมายถึง ผีที่ชอบอยู่ตามที่น้ำขัง เจาะแฉะ เป็นผีร้ายที่ทำให้เกิดความเจ็บป่วยคือ มีอาการปวดตามแขน ขาต่าง ๆ หรือมีอาการอื่นร่วมด้วย ที่เรียกว่าเป็นโป่งเป็นย่า อาการเหล่านี้สามารถรักษาได้โดยวิธีเซ็ด แหก และเป่ามนต์ หรือขับไล่ผีให้ออกจากร่างกายผู้ป่วย

(3) ผีกะ ตามความเชื่อของชาวล้านนา บุคคลใดที่ถูกกล่าวหาว่า เป็นผีกะ มักจะถูกขับไล่ให้ออกไปจากหมู่บ้าน เพราะผีกะจะออกมาหากินตอนกลางคืน โดยการกินอวัยวะภายในของคนทั่วไป โดยเฉพาะผู้ที่ขวัญอ่อน ผู้ที่อยู่ระหว่างการฟื้นไข้ หรือหญิงหลังคลอดลูกในอีกกรณีหนึ่ง ผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นผีกะ มักจะเป็นผู้ที่มีความขัดแย้งกับชุมชน หรือเป็นบุคคลที่ชุมชนไม่พึงปรารถนา จึงถูกชุมชนวินิจฉัยว่า ถูกผีกะเข้าสิง หากปล่อยไว้บุคคลนี้อาศัยอยู่ในชุมชนต่อไปอาจจะนำความเสียหายมาสู่ชุมชนได้ ผีกะ เป็นผีที่ทำความเสียหายให้แก่ชาวล้านนามาก มีการออกกฎหมายว่า หากใครสามารถฆ่าผีกะได้ ไม่ถือว่ามีกรรมผิดแต่ประการใด ในกฎหมายลักษณะตัดถ้อยต่อคำฯ ได้กล่าวถึงคนเป็นผีปอบ (ผีกะ) ว่าคนที่เป็นผีปอบถูกแทงตายมิให้สืบสวนเอาโทษผู้ใด เพราะมันเป็นผีปอบยอมไปทำร้ายเขาจึงถูกเขาแทงตาย ถ้าผีปอบทำให้คนตายให้เสียค่าตัวให้ผู้ตายแล้วให้ขับออกนอกเมืองเสีย

(4) ผีปญาหรือผีบรรพบุรุษ เป็นผีดีที่คอยปกป้องรักษาลูกหลาน แต่หากลูกหลานไม่ให้ความเคารพหรือทำการใด ๆ ที่ลบหลู่ ดูหมิ่น ผีปญาก็อาจจะทำให้เกิดความเจ็บป่วยแก่ลูกหลาน วิธีการแก้ไขคือผู้ป่วยหรือครอบครัวต้องทำพิธีขอขมาหรือขอโทษ โดยการเซ่นไหว้และจะต้องให้ความเคารพต่อผีปญาอย่างต่อเนื่อง ก็จะมีผลให้ผู้ป่วยและครอบครัวหายจากความเจ็บป่วย

(5) ผีอารักษ์ต่าง ๆ เป็นผีดี เช่น ผีเสื้อบ้านและผีเสื้อวัด จะช่วยดูแลปกป้องรักษาให้ชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข แต่หากมีผู้ใดไปทำการลบหลู่ ดูหมิ่น ก็จะทำให้ผู้นั้นไม่สบาย ซึ่งสามารถรักษาได้ในทำนองเดียวกับกรณีผีอื่น ๆ คือต้องทำพิธีขอขมาหรือบนบาน เช่นไหว้ ให้ผีอารักษ์หายโกรธ

(6) ผีเจ้านาย คือ วิญญาณของคนสำคัญ เช่น พวกเจ้านาย นักรบ หรือบุคคลต่าง ๆ ที่ปรากฏชื่อในตำนาน คำบอกเล่า หรือเชื่อกันต่อ ๆ มาว่ามีตัวตนในอดีต และเคยทำคุณประโยชน์ให้กับบ้านเมืองหรือผู้คน แต่ไม่ไปเกิดเป็นเทวดา เพราะยังอยากอยู่ช่วยมนุษย์ให้พ้นทุกข์พ้นภัย ผีเจ้านายนี้สามารถมาเข้าทรงร่างทรงที่เรียกว่า "ม้าขี่" ผีเจ้านายเป็นผีดีแต่หากถูกลบหลู่ก็อาจมาทำอันตรายผู้ที่กระทำการลบหลู่ได้ โดยอาจทำให้เจ็บป่วยหรือเดือดร้อนอย่างอื่นต่อเมื่อทำพิธีขอขมาแล้วก็จะหาย ผีเจ้านายมักจะทำหน้าที่หลายอย่าง เช่น ดูเมื่อก คือทำนายว่าสาเหตุของความเจ็บป่วยเกิดขึ้นจากอะไร ทำนายโชคชะตาราศี หากโรคร้ายนั้นรักษาเองได้ก็จะรักษาให้ หากรักษาไม่ได้อาจบอกให้ไปหาผีเจ้านายคนอื่น หรือหมอประเภทอื่น นอกจากนั้นบาง

ตนก็รับดูของหาย บางคนก็เข้าทรง "ขอนกระด้าง" (เอาวิญญาณของผู้ตายไปแล้วมาเข้าทรง บอกเหตุ หรือมาพบลูกหลานเพื่อถามไถ่ปัญหาต่าง ๆ) นอกจากนั้นทำวัตถุมงคลเครื่องรางของขลัง ด้วย

(7) ผีหม้อข้าวหนึ่ง เป็นผีที่คอยบอกสาเหตุความเจ็บป่วย หรือช่วยดูของที่หายไประยะหนึ่ง โดยส่วนใหญ่ผู้ที่เชื่อบุญญาณจะเป็นผู้หญิงอาการและความเจ็บป่วยที่เกิดจากการกระทำของผีนั้น มีตั้งแต่อาการเจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ปวดเมื่อย รู้สึกไม่สบายตัว ปวดแสบ ปวดร้อน ไปจนถึงความเจ็บป่วยที่ไม่สามารถควบคุมได้ เช่น เพื่อ อาละวาดหรือไม่สามารถจดจำสิ่งต่าง ๆ ได้ในบางขณะ โดยส่วนใหญ่ผู้ป่วยเหล่านี้จะมีอาการเรื้อรัง เป็น ๆ หาย ๆ รักษาด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยเฉพาะการให้ยาเป็นระยะเวลานาน แต่ไม่คอยได้ผล อาการเหล่านี้ชาวบ้านจะคาดเดาว่าเป็นโรคที่เกิดจากผีทำ (อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างแล้ว)

โลกทัศน์เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีของชาวบ้านในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ที่มีต่อความเจ็บไข้ได้ป่วย จึงเป็นอะไรที่มากกว่าความรู้สึกศรัทธาที่มีต่อความเชื่อเรื่องผีแต่เพียงฝ่ายเดียว ทั้งนี้ก็เพราะว่ามีอำนาจกฎเกณฑ์ในการให้คุณให้โทษกับชุมชนได้ ในความเชื่อความศรัทธาของชุมชนที่มีต่อผีนั้นจึงมีความยำเกรงซ่อนตัวอยู่ด้วยเสมอ เนื่องจากผีสามารถเข้ามาสัมพันธ์กับชีวิตทุกแง่มุม ทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อในสัญลักษณ์หรือวิญญาณอันเป็นมงคลและอัปมงคล ซึ่งทำให้ชาวบ้านใช้เป็นบรรทัดฐานหนึ่งในการตัดสินใจที่จะทำหรือไม่ทำสิ่งใด การฝ่าฝืนใด ๆ ในกฎแห่งวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องผี จึงถือว่าเป็นสิ่งที่ "ซัด" และจะเป็นผลให้เกิดความโชคร้าย ความเจ็บป่วย ความยุ่งยากในชีวิต และความหายนะที่จะเกิดขึ้นตามมาสู่บุคคล ครอบครัว และชุมชน ดังนั้นชาวบ้านจึงหลีกเลี่ยงการกระทำที่จะล่วงละเมิดซึ่งผี เพื่อป้องกันผลกระทบที่จะเกิดขึ้นตามมาทั้งในด้านจิตใจ สุขภาพ และความเป็นอยู่มิให้เดือดร้อนหรือวิฤติต่อการดำรงชีวิตจนเกินไป

2) ความเชื่อเกี่ยวกับโหราศาสตร์ โลกทัศน์ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ที่มีต่อเรื่องโหราศาสตร์ ล้วนได้รับอิทธิพลมาจากคติความเชื่อล้านนา ที่มีความเชื่อว่า "ในจักรวาลนี้มีโลกหนึ่งเรียกว่าโลกราหู คือที่อยู่ของคนเรานี้เข้าใจกันว่า โลกเป็นแกนกลาง มีทางเดินไปสู่รอบจักรวาล มีพระอาทิตย์ พระจันทร์ เป็นบริวารอยู่ในจักรวาลร่วมกัน จึงมีคัมภีร์นพเคราะห์ทั้ง 9 คือ ดาวพระเคราะห์ 9 ดวง ที่รอบล้อมโลกไว้ ดาวพระเคราะห์มีความสำคัญกับชะตาและชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ในการที่จะผลักดันชีวิตให้ก้าวหน้าหรืออับเฉา จึงเกิดคัมภีร์โหราศาสตร์ขึ้นมาทำนายทายทักให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติตาม เป็นเครื่องปรุงให้สังคมอยู่ได้อย่างราบรื่นและเป็นเครื่องบำรุงหัวใจ" (อ้างถึงใน, มาลี สิทธิเกรียงไกร, 2541) ทั้งนี้เนื่องจากโหราศาสตร์ เป็นภูมิความรู้ อย่างหนึ่งที่มีประโยชน์ต่อชาวบ้านล้านนาทั่วไปอย่างมาก โดยมีพัฒนาการอันยาวนานมาตั้งแต่

อดีต ที่ชาวล้านน่านำภูมิรู้ด้านโหราศาสตร์ไปใช้ร่วมกับวิชาไสยศาสตร์และพิธีกรรม โดยการหาความสัมพันธ์ระหว่างเกณฑ์อายุและดวงชะตาของคนที่มีต่อความเจ็บไข้ได้ป่วย เพื่อทำนายดวงชะตาว่าสามารถรอดพ้นจากความเจ็บป่วยครั้งนี้หรือไม่ จะได้ทำการบำบัดเป่าความไม่ดีที่ถือว่าเป็นเคราะห์หรือกลางร้าย นอกจากนี้ยังใช้หลักการทางด้านโหราศาสตร์ในการกำหนดวันในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ด้วย

3) **ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์** ความนิยมด้านไสยศาสตร์ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ปัจจุบันยังคงมีอยู่แต่อาจจะไม่มากมายดังเช่นในอดีต ทั้งนี้ระบบความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ของชาวบ้านล้านนามีความสืบเนื่องกันมาตั้งแต่อดีต ทั้งที่ปรากฏในวรรณกรรม และความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เช่น การดู่ การฝังรูปทำเสน่ห์ การใช้เวทย์มนต์คาถา การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การบนบานสถานกล่าว ไสยศาสตร์ในสายตาของชาวบ้านจึงเป็นอำนาจที่มองไม่เห็น แต่สามารถทำให้เจ็บป่วยได้ อาการที่พบคืออาจพูดเพ้อ พูดไม่รู้เรื่อง คุ่มดีคุ่มร้าย หรือมีอาการปวดที่บริเวณใดบริเวณหนึ่ง โดยหาสาเหตุไม่พบ ตัวอย่างของการใช้ความรู้ด้านไสยศาสตร์มาทำให้เกิดความเจ็บป่วย ดังเช่นการทำตุ๋นไสคนที่เราไม่ชอบ หรือคนที่เราชอบแต่เขาไม่ชอบ โดยการเสกสิ่งผิดปกติเข้าไปในร่างกายผู้นั้น ซึ่งจะมีผลให้เกิดความไม่สบายขึ้นมา วิธีการแก้ไขต้องเชิญหมอมาแก้คุณไสยออก หากแก้ไขไม่ทันการณ์อาจจะทำให้ถึงแก่ชีวิตหรือกลายเป็นคนเสียสติไปเลย

4) **ความเชื่อเกี่ยวกับขี้ด** "ขี้ด" เป็นภาษาพื้นเมืองของชาวล้านนา หมายความว่า เป็นการกระทำที่ไม่ดีไม่งาม เป็นเสนียดจัญไร เป็นการประพฤติปฏิบัติไม่ถูกต้องตามเกณฑ์หรือระเบียบที่สังคมได้วางไว้หากครอบครัวหรือชุมชนใด กระทำให้ขี้ด อาจมีผลให้เกิดความเจ็บป่วย ความเสื่อมเสียและวิบัติได้ "ขี้ด" จึงเป็นข้อห้ามในล้านนาที่ยังคงมีปรากฏอยู่ทั่วไปในระบบความเชื่อของชาวบ้านล้านนาทั่วไป ซึ่งรวมถึงในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ด้วยอย่างปฏิเสธมิได้ และขี้ดในระบบความเชื่อของชาวล้านนานั้นสามารถจำแนกเป็น 10 หมวดใหญ่ได้ดังนี้ คือ

1. ขี้ดเกี่ยวกับเมืองและองค์ประกอบของบ้านเมือง
2. ขี้ดเกี่ยวกับศาสนสถาน พระพุทธรูป และศรีท้าวัด
3. ขี้ดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะและจอมปลวก
4. ขี้ดเกี่ยวกับพื้นที่การเกษตรและกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง
5. ขี้ดเกี่ยวกับต้นไม้และสัตว์
6. ขี้ดเกี่ยวกับคามเคหะ
7. ขี้ดเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของบุคคล
8. ขี้ดเกี่ยวกับคนตายและการจัดพิธีศพ

9. ซัดเกี่ยวกับกิริยามารยาทของบุคคล

10. ซัดเกี่ยวกับอุบาทว์ที่เป็นเหตุการณ์ผิดปกติ หรือแปลกประหลาดที่ไม่ค่อยพบเห็น

5) ความเชื่อที่ว่าความเจ็บป่วยเกิดจากความเสื่อมของร่างกาย ชาวบ้าน

สหกรณ์ 4 มีความเชื่อตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ว่าร่างกายของคนเราประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้งสี่ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามกระบวนการธรรมชาติ ดังนั้นสาเหตุของความไม่สมดุลของธาตุต่าง ๆ ในร่างกาย จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติด้วยเช่นกัน "...แนวคิดนี้ได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนา ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า ร่างกายประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม (มีการตั้งข้อสังเกตว่า เพราะเหตุใดคำอธิบายเรื่องธาตุทั้ง 4 ของล้านนาจึงเหมือนคำอธิบายในตำราแพทยศาสตร์สงเคราะห์) หากธาตุทั้ง 4 ไม่สมดุลคือ กำเริบ หย่อนไปก็จะให้เกิดความเจ็บป่วยได้ การแก้ไขคือหมอยาจะปรุงสมุนไพรเพื่อช่วยปรับสมดุลในร่างกายการรักษาด้วย..." (มาลี สิทธิเกรียงไกร, อ้างแล้ว) ดังนั้นวิธีการรักษาแบบพื้นบ้านผ่านระบบความเชื่อของชาวบ้านนั้น จึงมิได้มุ่งหวังให้ส่งผลแค่สรีระและลักษณะทางกายภาพเท่านั้น แต่หากยังมีการเชื่อมโยงไปถึงการรักษาทางด้านจิตใจด้วย ซึ่งถือว่าเป็นคุณลักษณะที่เชื่อกันว่า เป็นด้านแข็งของระบบการแพทย์พื้นบ้านที่ระบบการแพทย์ปัจจุบันยังตีโจทย์ตรงนี้ได้ยังไม่แตกหรือลุ่มลึกพอ ด้วยระบบความเชื่อด้านสุขภาพและความสามารถที่เข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกของผู้ป่วยระบบการแพทย์พื้นบ้านบนพื้นฐานความเชื่อดังที่กล่าวมา จึงส่งผลต่อกระบวนการให้กำลังใจ หรือช่วยบรรเทาความวิตกกังวลที่จะสะท้อนหรือแฝงอยู่ในพิธีกรรมหรือระบบความเชื่อในวิธีการรักษา การรักษาแบบพื้นบ้านจึงมักโยงไปถึงคำอธิบายด้วยเหตุเหนือธรรมชาติ หรือไสยศาสตร์ ซึ่งคำอธิบายเกี่ยวกับความเจ็บป่วยของการแพทย์พื้นบ้านจึงมักไม่ได้พิจารณาสาเหตุเฉพาะที่เนื่องมาจากการสูญเสียสมดุลในความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยกับธรรมชาติ และผู้ป่วยกับสิ่งเหนือธรรมชาติ หากแต่ยังรวมถึงการเกิดปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยกับสิ่งแวดล้อมทางสังคมด้วย บางครั้งบางครั้งความเจ็บป่วยจากการเชื่อว่าได้ทำผิดศีลธรรมทางสังคมหรือละเมิดจารีตที่สังคมยึดถือด้วย

4.2.6 วิธีการดูแลสุขภาพของชาวบ้านสหกรณ์ 4

ชาวบ้านสหกรณ์ 4 จะมีวิธีการดูแลสุขภาพกันเอง ตั้งแต่ในระดับครอบครัว จนกระทั่งการไปพบหมอเมืองตามวิถีแนวทางที่เคยประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา ซึ่งโดยทั่วไปหากมีอาการเจ็บป่วยชาวบ้านสหกรณ์ 4 ก็จะมีวิธีการดูแลสุขภาพดังนี้คือ

1) การใช้สมุนไพร

ปกติอาหารที่ชาวบ้านในชุมชนสหกรณ์ 4 รับประทาน ล้วนแต่เป็นอาหารที่ประกอบด้วยพืชสมุนไพรแทบทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นในวิถีการดำเนินชีวิตโดยทั่วไปชาวบ้านจึงมีการป้องกันตนเองจากความเจ็บป่วยอยู่แล้ว จากอาหารพื้นบ้านที่รับประทานอยู่เป็นประจำ เช่น หญิงตั้งครรภ์ห้ามกินบอน ผักแว่น กลัวยี่จี่เชื่อว่าจะมีผลต่อรก และทำให้ปวดท้อง แต่หญิงตั้งครรภ์ควรกินหัวปลี และขนุนอ่อน เพราะจะทำให้ให้น้ำนมไหลดี และในคนที่มีคาตาอาคมห้ามกินผักปลัง นอกจากนี้ มีการวิเคราะห์เกี่ยวกับสรรพคุณของผักพื้นบ้านภาคเหนือในการป้องกันและส่งเสริมสุขภาพยกตัวอย่าง เช่น น้ำพริกอ่อน ซึ่งประกอบด้วย 1) พริกแห้ง มีสรรพคุณในการแก้ไอ ขับลม ในลำไส้ 2) มะเขือเทศ มีสรรพคุณขับเสมหะ และระบายอ่อน ๆ 3) กระเทียม มีสรรพคุณขับลม ลดไขมันในเส้นเลือด 4) หอมแดง มีสรรพคุณแก้ไขหวัด บำรุงธาตุ 5) ผักชี มีสรรพคุณ บำรุงธาตุ แก้กลิ้นได้เอาเจียน 6) ถั่วเหลืองหมัก มีสรรพคุณไขข้อ และกระดูก 7) ตะไคร้ มีสรรพคุณขับลมในลำไส้ ขับปัสสาวะ เป็นต้น ในผู้ป่วย/ผู้ติดเชื้อเอดส์ จะไม่รับประทานผักบางชนิด เช่น น้ำเต้าแดง ผักดอง เพราะผักเหล่านี้เป็นผักเย็น อาจจะทำให้ร่างกายอ่อนแอลง หรือป่วยมากขึ้น ซึ่ง "...พืชผักบางชนิดเป็นส่วนประกอบสำคัญมาก ในพิธีกรรมของชาวล้านนา เช่น ส้มป่อย วิธีการนำส้มป่อยมาใช้ในการประกอบพิธีกรรม คือ การนำเอาผักส้มป่อยมาผิงไฟพอให้สุกแล้วนำไปแช่ทิ้งไว้จะได้น้ำส้มป่อยออกมาเป็นสีเหลืองอ่อน ๆ นำน้ำส้มป่อยนั้นมาลูบศีรษะหรือปะพรมที่ต่าง ๆ จะช่วยปัดเป่าสิ่งไม่ดีออกจากร่างกาย หรือในคนที่มีความคาตาอาคมหากไปทำผิดหรือละเมิดก็สามารถใช้ส้มป่อยลูบไล่ตามตัว เพื่อให้วิชาอาคมกลับมาดังเดิม การใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาจะมีการวินิจฉัยโรคก่อน แล้วจึงใช้สมุนไพรเพื่อปรับสมดุลธาตุ โดยส่วนใหญ่ผู้ที่ทำการรักษาคือ หมอยา และมักจะใช้คาตาอาคมร่วมด้วย หมอยาจะมีความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของประสิทธิภาพของยากับฤกษ์ยามที่เก็บสมุนไพรเหล่านั้น เช่น จะมีการเลือกเก็บสมุนไพรแต่ละชนิด แตกต่างกันไปตามวัน เวลา และทิศทางในการเก็บ เพื่อให้สมุนไพรที่เก็บมามีประสิทธิภาพสูงสุด รูปแบบของยาสมุนไพรที่ใช้กับผู้ป่วยจะเป็นการนำสมุนไพรสดมาด้วยฝนหรือบดให้เป็นผง หรือปั้นเป็นลูกกลอน (จันทร์ ก่าใจ, อวน บุญผืน, 2548)

และเนื่องจากสภาพป่าชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ในปัจจุบันยังมีสภาพพื้นที่ป่าที่สมบูรณ์ จึงมีไม้พื้นล่างหลากหลายชนิดของพันธุ์พืชต่าง ๆ ทำให้บริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งสมุนไพรที่สำคัญใช้ในการรักษาโรคต่าง ๆ ของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ที่ชาวบ้านนำมาต้มเป็นยาหม้อ หรือฝานกินเพื่อบำรุงกำลังและรักษาโรคปวดเมื่อยต่าง ๆ ส่วนมากผู้รู้เรื่องสมุนไพรจะให้ฝานกินมากกว่า เพราะจะได้ใช้ในจำนวนน้อยมากกว่าที่ต้มกิน สมุนไพรที่หาได้มีหลายชนิด ได้แก่ เห็งหมายนา

ปลิดปลิวขาว ปลิดปลิวแดง อ้อสพายควาย ว่านางคุ่ม กระทือ ชิง ขมิ้นป่า เป็นต้น ผู้รู้เรื่องสมุนไพรสามารถเก็บมากินได้ และสามารถนำต้นกล้ามาพาะฆ่าเพื่อขยายพันธุ์ได้ แต่ห้ามเก็บเพื่อนำไปจำหน่ายหรือใช้ในเชิงธุรกิจพาณิชย์ แต่แหล่งสมุนไพรนี้เองก็เป็นการใช้ประโยชน์จำกัดของเฉพาะกลุ่มผู้รู้เรื่องสมุนไพรที่จะเข้าไปเก็บหาสมุนไพรเท่านั้น ส่วนชาวบ้านทั่ว ๆ ไปถ้าต้องการสมุนไพรเหล่านั้นก็ต้องพึ่งพาผู้รู้เรื่องสมุนไพรเข้าไปจัดหาให้ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีความรู้เรื่องสมุนไพร การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรพื้นบ้านจึงกลายเป็นเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ต้องย้อนกลับไปสู่ชุมชน ผ่านระบบการรักษาแบบพื้นบ้าน เพราะในการรักษานั้นจะต้องอาศัยด้วยยาประกอบ หากไปทำลายระบบนิเวศที่เป็นแหล่งสมุนไพรก็เท่ากับว่าเป็นการทำลายระบบการแพทย์ของชุมชนด้วยนั่นเอง

ดังนั้นคนในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ส่วนหนึ่งจึงให้ความสำคัญต่อระบบนิเวศป่าชุมชนมาก เพราะในมิติหนึ่งของการรักษาแบบพื้นบ้านนั้นที่คนที่เป็นหมอหรือคนที่มีความรู้เรื่องสมุนไพรพื้นบ้านนั้นจะต้องเก็บสมุนไพรเหล่านี้ไว้ใช้ในการดูแลรักษาสุขภาพของตัวเอง และสมาชิกในชุมชน ดังนั้น หมอพื้นบ้านจึงใช้การรักษาเป็นเวทีหนึ่งในการปลูกฝังให้คนรักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมไปด้วยนั่นเอง หมอพื้นบ้านจึงมีความสำคัญในฐานะที่ทำหน้าที่ในการตอบสนองและดูแลชุมชนให้สามารถอยู่รอดจากจากปัญหาความเจ็บป่วย อีกทั้งยังทำหน้าที่ในการช่วยดำรงคุณค่าความรู้ด้านการรักษาแบบพื้นบ้านเอาไว้ ความสำคัญของระบบการแพทย์จึงไม่ได้มีแค่เพียงการรักษาความเจ็บป่วยเท่านั้น แต่ระบบการแพทย์ยังเป็นเครื่องแสดงความแตกต่างและความสัมพันธ์ในสังคมอีกด้วย และระบบการแพทย์พื้นบ้านจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยสมุนไพรและตัวยาท่าง ๆ มาใช้ในการรักษา ทั้งที่ได้จากพืช สัตว์ และแร่ธาตุต่าง ๆ สมุนไพรหรือตัวยาเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่สามารถหาได้จากระบบนิเวศชุมชนภายในท้องถิ่นนั่นเอง โดยมีผู้ที่มีความรู้และความชำนาญในการเก็บรวบรวมตัวยา และผลิตยาสมุนไพรออกมาเพื่อใช้ในการรักษาพยาบาล บุคคลเหล่านี้ชาวบ้านทั่วไปเรียกกันว่า "หมอเมือง, หมอเมื่อ, หมอยา, ครูหมอ" คำเรียกเหล่านี้เป็นสิ่งที่กำหนดหรือบ่งบอกถึงสถานะของคนที่มีความเกี่ยวข้องกับการรักษาพยาบาล และเป็นผู้ที่มีความรู้ด้านสมุนไพรพื้นบ้านเป็นอย่างดี องค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรจึงเป็นสิ่งที่สำคัญมากต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เนื่องจากการเจ็บป่วยล้วนเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถหลีกเลี่ยงล่วงหน้าได้ แต่การเจ็บไข้ได้ป่วยบางอย่างสามารถแก้ไขรักษาให้บรรเทาเบาบางลงได้ วิธีการรักษาดังกล่าวจึงเป็นภูมิปัญญาเฉพาะด้านที่ต้องอาศัยประสบการณ์และความชำนาญในการรักษาโดยเฉพาะ

ภาพลักษณ์รวม ๆ ของระบบการแพทย์พื้นบ้าน หรือการแพทย์แบบดั้งเดิมที่เข้าใจกัน ก็คือ การมีความเป็นองค์รวมในกระบวนการวินิจฉัยและการรักษามากกว่าการแพทย์แบบวิทยาศาสตร์ ประสิทธิภาพของกระบวนการรักษาเยียวยาของการแพทย์พื้นบ้านเกิดขึ้นภายใต้การทำงานหรือความสัมพันธ์อันซับซ้อนของ กาย - จิต - สังคม และมิติทางจิตวิญญาณและละเอียดอ่อนต่อความคิด ความเชื่อของคนไข้ มองคนในฐานะที่เป็นคนเต็มคนที่กำลังเผชิญความทุกข์อันเนื่องมาจากความเจ็บป่วย ความเข้าใจความเชื่อดังกล่าวนี้นี้ถูกต้องในหลายกรณีแต่ไม่ใช่ทุกกรณี โดยทั่วไปมักกล่าวอธิบายถึงเหตุที่ทำให้หมอพื้นบ้านรักษาคนไข้ได้ผล ก็เพราะความสามารถในการลดปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสภาวะจิตสังคมของผู้ป่วย ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้ป่วยดีขึ้น การเสริมกำลังใจผู้ป่วย การปรับความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วยกับญาติ ตลอดจนการให้คำอธิบายหรือคำตอบในเรื่องความเจ็บป่วยที่สอดคล้องกับฐานความคิด ความเชื่อ และประสบการณ์ของผู้ป่วย (พิสุทธิ พรสัมฤทธิ์, อ่างแล้ว)

2) การเลี้ยงผี

เป็นขนบธรรมเนียมในการประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้ผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อนำบัดความเจ็บไข้ได้ป่วย ซึ่งชุมชนชาวบ้านสหกรณ์ 4 มีความเชื่อว่า สาเหตุความเจ็บป่วยของคนเราส่วนหนึ่งมาจากการกระทำของผีที่ไม่พึงพอใจต่อการปฏิบัติ บางอย่างของผู้ป่วยหรือบุคคลใกล้ชิดของผู้ป่วยในการล่วงละเมิดกฎเกณฑ์ของผีที่ชุมชนได้ห้ามไว้ เช่น การละเมิดกฎเกณฑ์ที่คนแต่ก่อนห้ามไว้ การฝ่าฝืนจารีตประเพณี การไม่ได้บอกกล่าวการกระทำของตนเองแก่ผีเมื่อเข้าไปสู่พื้นที่ป่าหรือพื้นที่ความเชื่อของชุมชน เช่น การอุจจาระ-ปัสสาวะโดยไม่บอกกล่าวกับเจ้าที่เจ้าทาง การปัสสาวะลงแม่น้ำ การตัดไม้ที่คนโบราณห้ามไว้ การกินข้าวก่อนผีโดยไม่ทำการเลี้ยงผีก่อน ฯลฯ เป็นต้น จึงทำให้ผีเกิดความไม่พอใจแล้วจึงดลบันดาลให้เกิดความเจ็บป่วยตามมา ดังนั้นจึงต้องแก้ไขด้วยการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีตามธรรมเนียมพื้นบ้านด้วยการเลี้ยงเหล้า ไก่คู่ เพื่อที่จะทำให้ผิอกภัยโทษและบรรเทาความเจ็บป่วยนั้นให้หายไปภายใน 3 - 7 วัน เป็นการสร้างความหมายให้กับคนในชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญในพื้นที่ทางสังคมของชุมชนว่า มีผีคอยปกปักรักษาหรือคอยดูแลอยู่ และชาวบ้านไม่ควรบุกรุกพื้นที่เหล่านั้นในฐานะที่เป็นสมบัติ "หน้าหมู" ของชุมชนนั่นเอง

3) การสูชขวัญ สะเดาะเคราะห์

การสูชขวัญจะเป็นพิธีกรรมที่ควบคู่มากับการช้อนขวัญ หรือตามภาษาพื้นบ้านที่เรียกว่า "ช้อนขวัญ" เป็นระบบการรักษาพยาบาลที่ช่วยฟื้นฟูสภาพจิตใจของผู้เจ็บป่วย ตามคติความเชื่อล้านนาที่เชื่อว่าคนเรามีขวัญทั้งสิ้น 32 ขวัญ หากขวัญหายคือตกหล่น ไม่อยู่กับคนนั้นจะทำให้ไม่สบาย จึงจำเป็นต้องทำพิธีสูชขวัญให้หายจากความไม่สบายเหล่านั้น การสูชขวัญ ทำโดย

การเตรียมชั้นตั้ง ได้แก่ข้าวสุก ไก่ ใบพลู บุหรี่ เมียง หมาก กล้วย เหล้าขาว ผักขาว ผ้าแดง น้ำส้มป่อย เทียน ดอกไม้ และที่สำคัญคือ เสื้อผ้าผู้ป่วยและด้ายสายสิญจน์ โดยทั่วไปหมอที่ทำพิธีสูขวัญจะกล่าวเชิญชวนให้ขวัญกลับมาอยู่กับผู้ป่วย เพื่อให้ผู้ป่วยหายจากอาการเจ็บไข้ไม่สบาย หลังจากทำพิธีสูขวัญแล้ว จะทำการสะเดาะเคราะห์ร่วมด้วย เป็นการช่วยไล่ปัดเป่าความไม่ดีออกไปให้ไกลจากผู้ป่วย พิธีสูขวัญชาวบ้านที่นี้จะทำกันเองในครอบครัว เมื่อสมาชิกคนใดคนหนึ่งต้องเดินทางไกลไปทำงานหรือเรียนหนังสือ คนเฒ่าคนแก่จะนำด้ายสายสิญจน์มามัดข้อมือ พร้อมทั้งให้พรเพื่อให้ขวัญอยู่กับเนื้อกับตัวไม่หายไปไหน หรือหากเจ็บป่วยก็จะช่วยให้หายจากอาการป่วยได้ดียิ่งขึ้น หรืออยู่เย็นเป็นสุขได้รวดเร็วยิ่งขึ้น บางครั้งก็จะใช้การประกอบพิธีกรรมส่งเคราะห์สืบชาติควบคุมกันไปด้วย ทั้งนี้ชาวบ้านถือว่าเป็นการรักษาตามระบบความเชื่อในท้องถิ่นที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา การส่งเคราะห์เป็นการช่วยลดหรือบรรเทาความเจ็บป่วยให้เบาบางลง หรือการทำพิธีสืบชาติเพื่อสืบต่ออายุผู้ป่วยให้มีกำลังใจ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอาการของผู้ป่วยควบคุมไปกับการวินิจฉัยของพ่อหมอในการที่จะให้คำแนะนำว่าควรกระทำขั้นตอนใดสืบทอดไปให้เหมาะสม

4) การรักษาด้วยคาถาอาคม

เป็นภูมิปัญญาด้านการรักษาโดยใช้คาถาอาคมเสกเป่า เช่น การเสกเป่าลงในน้ำมนต์ แล้วให้ผู้ป่วยนำไปอาบ ต้มกิน หรือใช้ในการประพรมศีรษะ ใบหน้า บางกรณีก็จะมีการเป่าคาถาลงบริเวณแผลโดยตรง เช่น แผลที่ทำการผ่าตัด การเป็นแผลจากมะเร็ง (งูสวัด) แผลพุพอง แผลมีบาดแผล ทั้งนี้จะมีการใช้สมุนไพรมานำอย่างควบคุมไปกับการรักษาด้วย เช่น การฝนยาทา การฝนยาหรือแช่ในน้ำเพื่อต้มกิน เพื่อที่จะทำให้เกิดความสมดุลระหว่างการรักษาด้วยสมุนไพรมานำไปพร้อมกับกรรมบำบัดทางด้านจิตใจ ทำให้ผู้ป่วยมีกำลังใจและฟื้นตัวได้รวดเร็วยิ่งขึ้น (สุวรรณณี ไชยชนะ, 2547)

5) การดูหมอหรือดูเมื่อ

เมื่อสมาชิกคนใดในครอบครัวเจ็บป่วย ผู้ที่เป็นญาติหรือสมาชิกในครอบครัวก็จะไปถามเมื่อ (ดูหมอ ทำนายทายทักหาสาเหตุของการเจ็บป่วย) กับหมอเมื่อ โดยหมอเมื่อจะซักถามวัน เดือน ปีเกิด และเวลาตกฟากมาคำนวณตามหลักโหราศาสตร์ เพื่อทำนายว่าสาเหตุความเจ็บป่วยเกิดจากอะไรและควรรักษากับใคร หากความเจ็บป่วยไม่รุนแรงมากนัก หมอเมื่อก็อาจจะรักษาให้ได้ ถ้าหมอเมื่อไม่สามารถรักษาได้จะแนะนำให้ไปรักษากับหมอประเภทอื่นต่อไป

6) การเข้าทรงเจ้า

ตามระบบความเชื่อของชาวบ้านกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสาเหตุหนึ่งของความเจ็บไข้ได้ป่วย ดังนั้น วิถีชาวล้านนาตั้งแต่อดีตมาแล้วจะมีวิธีการแก้ไขความเจ็บป่วยเกี่ยวกับความเชื่อดังกล่าวโดยการถามสาเหตุความเจ็บป่วยผ่านร่างทรง ซึ่งร่างทรงจะเป็น

ตัวกลางระหว่างผีกับผู้ป่วย เพื่อบอกกับผู้ป่วยและญาติว่า ผีตนใดมาทำให้เกิดความเจ็บป่วย จะได้ทำพิธีกรรมขอขมาโทษได้ถูกต้อง วิธีการดูแลสุขภาพของชาวบ้าน จึงขึ้นอยู่กับความเชื่อและประสบการณ์การรักษาความเจ็บป่วยนั้น ๆ บางครั้งครอบครัวสามารถที่จะทำการรักษาได้ หากว่าครอบครัวมีความรู้ไม่เพียงพอ ก็จำเป็นต้องไปพบหมอ หมอเมืองแต่ละคน จะมีความสามารถหลายด้านประกอบกัน เช่น หมอยาสมุนไพร จะไม่ได้รักษาเฉพาะสมุนไพรหรือรักษาเฉพาะความเจ็บป่วยที่เกิดจากความไม่สมดุลของธาตุเท่านั้น แต่สามารถทำพิธีสวดวิญญู การขีดແກ່ หรือเป็นร่างทรงได้ด้วย ในการรักษานั้นหมอเมืองไม่สามารถเรียกค่ารักษาจากผู้ป่วยได้ นอกจากค่าขันตั้งที่ผู้ป่วยให้กับหมอเมืองแล้ว หากการรักษาได้ผลเป็นที่พอใจ ผู้ป่วยและครอบครัว อาจจะมอบเงินหรือสิ่งของให้แก่หมอเมืองเป็นค่าตอบแทนก็ได้ขึ้นอยู่กับผู้ป่วยนั้น ๆ แต่มีสิ่งหนึ่งที่ผู้ป่วยต้องปฏิบัติต่อหมอเมืองคือ วันขึ้นปีใหม่เมือง หรือวันสงกรานต์ตามหลักสากล ผู้ป่วยต้องไปดำหัวหมอเมืองที่ช่วยให้หายจากเจ็บป่วย เพื่อเป็นการตอบแทนและเป็นที่ระลึกถึงคุณงามความดีที่หมอเมืองได้ช่วยให้หายจากความเจ็บป่วย

การใช้ประโยชน์ด้านสมุนไพรจากป่าไม้ตัวเอง ที่ก่อให้เกิดภูมิปัญญาด้านการรักษาคนด้วยระบบการแพทย์พื้นบ้าน ที่นำมาซึ่งระบบความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อพื้นที่ป่าไม้ของชุมชนด้วย ทั้งนี้เนื่องจากการศึกษาการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรจากป่าของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ผู้วิจัยพบว่า ในวิธีการเก็บสมุนไพร การรักษาแบบพื้นบ้านนั้นหมอยาไม่ได้สอนให้คนเห็นแต่ความเจ็บป่วยแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่หมอยายังเชื่อมโยงไปถึงการปลูกฝังให้คนช่วยกันรักษาพื้นที่ป่าไม้ชุมชนเอาไว้ในฐานะที่เป็นแหล่งสมุนไพรพื้นบ้านที่สำคัญที่จำเป็นต้องใช้ในการรักษาคน โดยที่ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ ในการลงทุนเลย ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องหันมาช่วยกันรักษาพื้นที่เหล่านี้เอาไว้ให้มีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นอยู่เสมอ เพราะสมุนไพรบางอย่างต้องอาศัยพืชอย่างอื่นในการเจริญเติบโต การที่ชาวบ้านจะทำลายต้นไม้อะไรหรือพืชชนิดใด จึงต้องมีการพิจารณาเสียก่อนว่าจะกระทบต่อพืชสมุนไพรพื้นบ้านหรือไม่ ทั้งนี้การปลูกฝังให้คนหันมารักษาความหลากหลายของพืชสมุนไพรพื้นบ้านของนั้น แง่หนึ่งก็คือการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้ให้ยังคงอยู่คู่กับชุมชน แต่สิ่งที่สำคัญในการหลอมรวมให้ชาวบ้านในชุมชนหันมาช่วยกันรักษาแหล่งพื้นที่สมุนไพรพื้นบ้านนั้น ก็คือการตระหนักถึงความมั่นคงด้านสุขภาพของชาวบ้าน ซึ่งอย่างน้อยชาวบ้านก็อุ่นใจได้ในระดับหนึ่งว่า พวกเขายังมีแหล่งสมุนไพรพื้นบ้านเป็นหลักประกันด้านสุขภาพอยู่ในชุมชนอยู่แล้วนั่นเอง และระบบการแพทย์พื้นบ้านนี้เองที่นำมาซึ่งระบบความสัมพันธ์ของคนที่มีต่อพื้นที่ป่าไม้ของชุมชนด้วย

4.2.7 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ทางอ้อม

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ทางอ้อมของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ผู้วิจัยมุ่งศึกษาถึงสิ่งที่ชุมชนจะได้รับจากการร่วมกันรักษาทรัพยากรป่าไม้เอาไว้ โดยแบ่งเป็นการได้รับประโยชน์จากการใช้เป็นแนวป้องกันแรงลมพายุ การเพิ่มปุ๋ยบำรุงดินและป้องกันการชะล้างและพังทลายของหน้าดิน พื้นที่ป่าไม้ : กับการช่วยบรรเทาปัญหาอุทกภัยของชุมชน พื้นที่ป่าไม้ : สถานที่พักผ่อนหย่อนใจดั้งเดิมของชุมชน แหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งอาหาร และการสืบสายพันธุ์ของสัตว์ป่า และป่าไม้ : แหล่งน้ำกับความชุ่มชื้นของแผ่นดิน โดยมีเนื้อหารายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

1) การใช้เป็นแนวป้องกันแรงลมพายุ

ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่บนพื้นที่เนินลาดเอียงจากแนวภูเขาติดกับลำห้วยแม่หาด และลำห้วยแม่เหี้ย ซึ่งในช่วงระหว่างการเปลี่ยนผ่านฤดูกาล ระหว่างฤดูร้อนกับฤดูฝน จะมีลมหัวปี ซึ่งจะเริ่มต้นในช่วงกลางเดือนเมษายน (ช่วงประเพณีสงกรานต์) จะเกิดมีฟ้าผ่าฝนคะนองอย่างรุนแรง ซึ่งส่งผลให้บ้านเรือนของชาวบ้านและต้นไม้ผลที่ปลูกอยู่ได้รับผลกระทบจากแรงลมฝนหัวปีพัดพาให้เสียหายหักโค่น สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านเป็นประจำทุกปี (บางปีก็มาก บางปีก็น้อย) ดังนั้นการช่วยกันรักษาต้นไม้ไว้ให้ยังคงอยู่ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงเป็นอีกเหตุผลหนึ่งในการที่จะสร้างแนวป้องกันลมด้วยวิธีทางธรรมชาติ ซึ่งสามารถช่วยลดแรงลมที่รุนแรงให้ผ่อนเบาลงได้ ชาวบ้านบางส่วนจึงนิยมปลูกต้นกระถินณรงค์เอาไว้ตามแนวพื้นที่ไร่พื้นที่สวน และริมสองฝั่งข้างทาง ทั้งนี้ก็เพื่อใช้ในการป้องกันลมพายุไม่ให้สร้างความเสียหายให้กับชาวบ้านนั่นเอง

เนื่องจากสภาพแรงลมพายุที่พัดมาในแต่ปีนั้น จะมีความรุนแรงที่สามารถสร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านได้อย่างง่ายดาย ดังนั้นการรักษาต้นไม้ในระบบธรรมชาติ พร้อมไปกับการปลูกเสริมไว้เป็นแนวของชาวบ้าน จึงเป็นอีกมิติหนึ่งที่ชาวบ้านได้พึ่งพาธรรมชาติในการบรรเทาภัยจากแรงลมที่จะมีผลกระทบและสร้างความเสียหายต่อทรัพย์สินของชาวบ้านอย่างรู้เท่าทัน ทั้งนี้พื้นที่ป่าไม้หรือแนวต้นไม้ที่ปลูกไว้จะช่วยเป็นฉากกำบังลดกำลังความเร็วของแรงลมได้อย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เนื่องจากว่า พื้นที่มีป่าไม้นั้นจะมีเรือนยอดของพันธุ์ไม้แต่ละชนิดขึ้นอยู่อย่างหนาทึบและตามปกติกำลังของแรงลมพายุในป่านั้นจะตกอยู่ที่ความเร็วประมาณ 2-3 กิโลเมตรต่อชั่วโมงเท่านั้น ซึ่งเรือนยอดของต้นไม้ในพื้นที่ป่า และที่ชาวบ้านช่วยกันปลูกไว้ตามหัวไร่ปลายสวนนั้น จะช่วยในการสกัดกั้นความเร็วของแรงลมได้ เมื่อพื้นระดับยอดไม้ไปแล้วระดับแรงลมจะเพิ่มความแรงมากยิ่งขึ้น การรักษาต้นไม้ในพื้นที่ป่าและการปลูกเพิ่มของชาวบ้าน แม้ว่าจะช่วยในการป้องกันแรงลมแล้ว ยังเป็นตัวช่วยในการกรองอากาศ หมอกควัน และฝุ่นละอองที่ฟุ้งกระจายมาที่ลม

ด้วย ซึ่งช่วยฟอกอากาศให้ชาวบ้านได้สูดอากาศที่สะอาดและบริสุทธิ์ด้วยอีกทางหนึ่ง (ณรงค์พันธุ์ เกตุชุม, 2548)

การปลูกต้นไม้และรักษาพื้นที่ป่าไม้เอาไว้ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงทำให้ชุมชนสามารถสร้างวิธีการลดแรงลมพายุได้อย่างเหมาะสม และสามารถช่วยป้องกันบรรเทาให้บ้านเรือนและพืชผลของชาวบ้านที่อยู่ในทิศทางลมพายุพัดได้รับความเสียหายมากจนเกินไป ซึ่งทำให้ชาวบ้านมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินโดยที่ไม่ต้องสูญเสียมากจนเกินไป เพราะค่าเสียหายที่เกิดขึ้นย่อมหมายถึง ภาระค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นของชาวบ้านด้วยนั่นเอง รวมทั้งทำให้พื้นที่ป่าและพื้นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านมีความชุ่มชื้นร่มเย็นน่าอยู่อาศัย ตลอดจนทำให้ระบบนิเวศชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำมาหากินและการพึ่งพาใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน

2) การเพิ่มปุ๋ยบำรุงดินและป้องกันการชะล้างและพังทลายของหน้าดิน

การรักษาพื้นที่ป่าไม้ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 เป็นกิจกรรมที่กระทำไปพร้อม ๆ กับการปลูกต้นไม้เพิ่มของชาวบ้าน โดยเฉพาะการปลูกไม้สักและต้นกระถินณรงค์ ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถพบเห็นได้อยู่ทั่วไปในพื้นที่ชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 ทั้งนี้ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนยังถือมีสภาพความอุดมสมบูรณ์ ถึงแม้ว่าต้นไม้ขนาดใหญ่จะไม่ได้มีมากมายดังเช่นในอดีตก็ตาม แต่ผู้วิจัยก็พบว่าพันธุ์ไม้ยืนต้นเหล่านั้นก็ยังมีอยู่มากมายหนาแน่นอยู่เต็มพื้นที่ป่าไปหมด เพียงแค่อาศัยระยะเวลาในการเติบโตเท่านั้นเอง และจากการสังเกตในบริเวณพื้นที่ป่าและบริเวณพื้นที่ ๆ ติดกับลำห้วยนั้นพบว่า ในพื้นที่ป่าจะมีเศษใบไม้ร่วงทับถมกันจนหนาแน่นไปหมด รวมถึงต้นไม้ริมสองฝั่งลำห้วยทั้งต้นเล็กต้นใหญ่ยังคงมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ เช่น ไม้จิว ไม้ตะเคียน ไม้ทุ้ม และไม้ชนิดต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านต่างช่วยกันเก็บรักษาไว้อย่างดี

ทั้งนี้จากการสัมภาษณ์ พ่อขันแก้ว ปันวงษา แม่อรอน บุญผืน พ่อจอมแปง ปันปวน (2548) เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นเหล่านี้ของชุมชนก็พอที่จะสรุปได้ว่า การรักษาต้นไม้ริมลำห้วยเหล่านี้ไว้ก็เพื่อป้องกันการหลุดตัวของตลิ่ง และป้องกันมิให้ตะกอนดินที่ไหลมากับน้ำฝนไหลลงสู่ลำห้วยมากจนเกินไป เพราะจะทำให้ลำห้วยมีสภาพตื้นเขิน ทำให้ลำห้วยแห้งขอดในช่วงฤดูแล้ง เนื่องจากไม่มีแอ่งกักเก็บน้ำ เนื่องจากตะกอนดินไปทับถมแอ่งเหล่านั้นทั้งหมด บางทีหากมากเกินไปก็จะทำให้ตลิ่งลำห้วยขาดได้ เนื่องจากตะกอนดินจะไปปิดกั้นทำให้น้ำเปลี่ยนทางเดิน ดังนั้นต้นไม้ริมตลิ่งจะช่วยลดปัญหาเหล่านี้ได้มาก ทั้งนี้ความคิดดังกล่าวนี้ ผู้ใหญ่บ้าน มานพ แก้วฟู (อ้างแล้ว) ได้บอกไว้กับผู้วิจัยว่า "หน่วยงานภาครัฐมักจะเข้ามาให้ความรู้กับชาวบ้านอยู่เสมอ ๆ บางทีชาวบ้านก็มีการไปร่วมกิจกรรมหรือเข้ารับการอบรมจากภาครัฐ โดยเฉพาะที่ศูนย์การศึกษาและพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ จะมีการอบรมอยู่ตลอดทั้งปี ทั้งในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ การเลี้ยงสัตว์ การประมง จึงทำให้ชาวบ้านได้รับความรู้และข้อมูลข่าวสารที่จำเป็น และสอดคล้องกับ

สภาพความเป็นจริงที่ชาวบ้านกำลังประสบอยู่ จึงทำให้ชาวบ้านสามารถนำความรู้เหล่านั้นมาปฏิบัติได้จริงได้ โดยในช่วงฤดูฝนที่ปริมาณของน้ำฝนที่ตกจะเป็นตัวการที่สำคัญในการชะล้างและพัดพาเอาตะกอนดินมาสู่พื้นที่ราบลุ่ม ซึ่งหากมากเกินไปก็จะทำให้ลำห้วยตื้นเขินด้วยสาเหตุดังกล่าวมาข้างต้น ดังนั้นในช่วงฤดูแล้งชาวบ้านจะรณรงค์ให้มีการเผาป่า เนื่องจากปริมาณใบไม้แห้งและซากพืชซากสัตว์ที่ทับถมกันอยู่ในบนภูเขาและพื้นที่ป่าลาดชันนั้น จะเป็นตัวช่วยอย่างดีในการป้องกันการชะล้างหน้าดินจากน้ำฝนได้เป็นอย่างดี "

ทั้งนี้เนื่องจากว่า หากมีการชะล้างของน้ำฝนอย่างรุนแรงก็จะไม่สามารถชะล้างไปถึงระดับผิวดินระดับลึกได้เนื่องจากมีซากพืชซากสัตว์คลุมดินอยู่ หากแต่กลับจะเป็นการช่วยชะล้างย่อยสลายเอาปุ๋ยและซากพืชซากสัตว์ที่ทับถมเหล่านั้นให้ไหลลงมาสู่พื้นที่ป่า และพื้นที่ทำกินได้ดียิ่งขึ้น ทำให้ต้นไม้ในป่ามีอาหารบำรุงต้นอ่อนที่กำลังเติบโต และช่วยเพิ่มปุ๋ยบำรุงดินในพื้นที่เพาะปลูกให้กับชาวบ้าน เป็นผลพลอยได้จากกระบวนการทางธรรมชาติอีกทางหนึ่งโดยที่ชาวบ้านไม่ต้องลงทุนลงแรงแต่อย่างใด ทั้งนี้นอกจากในพื้นที่ที่มีป่าไม้ขึ้นอยู่ เมื่อฝนตกลงมาส่วนใหญ่ของปริมาณน้ำฝนจะถูกเรือนยอดของต้นไม้สกัดกั้นไว้ หรือช่วยลดความรุนแรงของฝนที่จะชะหน้าดินพื้นล่างได้ และน้ำฝนบางส่วนก็จะระเหยกลับคืนสู่อากาศ บางส่วนก็จะค่อย ๆ หยดจากใบไม้ลงมาสู่พื้นเบื้องล่าง และบางส่วนจะไหลลงสู่พื้นดินตามต้นไม้ ส่วนที่ตกลงมาถึงพื้นดินก็จะไม่กระทบกับผิวดินโดยตรง เพราะพื้นดินมักมีไม้พื้นล่างต่างช่วยกั้นกรองหรือรองรับอีกชั้นหนึ่ง มีพืชเถา หญ้า และซากใบไม้เน่าที่ร่วงหล่นในช่วงฤดูแล้งปกคลุมอยู่โดยทั่วไป

ฉะนั้นเวลาเมื่อน้ำฝนตกลงมาถึงพื้นดิน จึงมิได้สัมผัสหรือปะทะกับผิวดินโดยตรง ถ้าหากพืชชั้นล่างและซากใบไม้เหล่านี้ไม่มี หรือมีน้อย ก็จะทำให้มีน้ำฝนมีกำลังแรงเพียงพอที่จะชะล้างเอาหน้าดินไปได้ แต่หากมีพืชและซากพืชเหล่านี้อยู่ ขุยพืช และซากพืชชนิดต่าง ๆ จะช่วยดูดซับน้ำเอาไว้ ให้น้ำได้มีโอกาสซึมซับลงไปดินได้โดยสะดวก และไปผุดออกตามตาน้ำและลำห้วยลำธารต่าง ๆ ในบริเวณนั้น ๆ ส่วนน้ำที่มิได้ซึมลงไปดินก็จะค่อยไหลลงสู่ระดับที่ต่ำอย่างช้า ๆ ไม่รุนแรง เนื่องจากบนพื้นป่ามีพันธุ์ไม้ใหญ่ น้อย จากไม้ ใบไม้ที่อยู่เหนือผิวดินก็ดกขวางอยู่โดยทั่วไป มิให้น้ำไหลไปได้โดยสะดวก และอาจใช้แรงกัดชะเอาผิวดินไปด้วย ฉะนั้นเมื่อเกิดฝนตกลงมาบนที่ป่าไม้ที่ได้รับการบำรุงรักษาดีและมีได้ถูกไฟไหม้ น้ำที่ไหลป่าผานผิวดินจึงใสไม่ขุ่นข้น มีตะกอนมากจนเกินไป ดังเช่นพื้นที่ป่าที่ถูกบุกรุกแผ้วถางหรือถูกบุกรุกทำลายมากจนเกินไป

และในทางตรงกันข้าม เมื่อไม่มีพื้นที่ป่าไม้เพื่อรองรับหรือป้องกันลมและฝน หรือไม้พื้นล่างถูกบุกรุกทำลายเสียหมด ปริมาณน้ำฝนเมื่อตกลงมาจะไม่มียอดไม้คอยสกัดกั้นไว้ ก็จะตกลงกระทบผิวดิน ที่ไม่มีพืชหรือสิ่งใดปกคลุมโดยตรง ความแรงของเม็ดฝนที่ตกลงมาจะทำให้ผิวดินถูกกัดชะล้างและไหลตามไปตามพื้นลาดเอียง และความรุนแรงของปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมา

ทั้งความแรงของเม็ดฝนจะอุดรูระบายของผิวดินที่ทำให้ให้ดินโปร่งและร่วนซุย ให้กลับกลายเป็นดินแน่นทึบ และทำให้ดินมีขนาดคุณสมบัติลดลงในเรื่องของการซึมซับน้ำเอาไว้ได้อย่างที่ควรจะเป็น ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาจะไหลบ่าผ่านผิวดิน โดยมีปริมาณน้ำเพิ่มมากขึ้นจากการไหลบ่ามารวมกันของน้ำ ซึ่งเมื่อบนพื้นดินในพื้นที่ป่าไม่มีสิ่งใดคอยกีดขวางการไหลของน้ำให้ช้าลง (จากความแรงของน้ำผนวกกับการลาดเอียงของพื้นที่ป่า) ปริมาณน้ำฝนในป่าก็จะไหลไปได้โดยแรง เมื่อมวลน้ำมีกำลังแรงมากขึ้นก็จะกัดเซาะเอาผิวดินในเส้นทางที่น้ำผ่านไปด้วย ทำให้น้ำป่ามีสภาพขุ่นข้น และดินถูกกัดเซาะไปเป็นจำนวนมากเมื่อฝนตกมาคราวหนึ่ง ๆ ซึ่งการกัดเซาะของดินดังกล่าวย่อมทำให้ผิวดินที่อุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุต่าง ๆ ที่เหมาะแก่การเจริญเติบโตของพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ถูกกัดเซาะลงไปสู่ลำธารต่าง ๆ ด้วย ทำให้น้ำที่เหลืออยู่ขาดความอุดมสมบูรณ์ลงอย่างที่เราจะเห็นรวมทั้งตะกอนดินดังกล่าวที่ไหลมากับสายน้ำ จะเป็นตัวเร่งทำลายทำให้ลำน้ำลำธารต่าง ๆ ตื้นเขินขึ้นเต็มไปด้วยกรวด หิน และเกิดสันดอนขึ้น ทำให้ระบบทางเดินน้ำส่งผลกระทบต่อระบบการใช้น้ำของชาวบ้านในชุมชน รวมถึงส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศลำน้ำที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำบางชนิดด้วย (มานพ แก้วฟู, อ่างแล้ว)

ทั้งนี้พื้นฐานของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ล้วนดำรงอยู่ภายใต้ระบบเกษตรกรรม มีการทำนา การทำไร่ และการเลี้ยงสัตว์ที่ต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรจากป่าไม้อย่างทั้งในทางตรงและทางอ้อม ซึ่งในกรณีที่ชาวบ้านในชุมชนจะบุกเบิกที่ดินทำกินเพื่อทำการเกษตรเพิ่ม จะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้านเสียก่อน ทั้งนี้ชาวบ้านที่นี้จะต้องร่วมมือกันป้องกันรักษาป่าและทรัพยากรของชุมชนที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งพื้นที่ทำกิน และแหล่งพึ่งพาใช้ประโยชน์ด้านต่าง ๆ ไว้เป็นอย่างดี รวมทั้งป้องกันมิให้สมาชิกในชุมชนจุดไฟเผาป่าด้วย การตัดไม้เพื่อใช้ในกิจกรรมของชุมชนหรือการใช้ไม้ฟืน และการทำถนนหนทางเหล่านี้ก็จำเป็นที่ชุมชนจะต้องทำด้วยความระมัดระวังป้องกันมิให้เป็นการทำลายทรัพยากรป่าไม้อันรวมถึงพืชพันธุ์ชนิดต่าง ๆ ในป่าที่ทำหน้าที่ช่วยในการป้องกันมิให้น้ำฝนเปิดผิวดินให้ถูกกัดเซาะไปได้โดยง่าย เป็นการช่วยรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินมิให้เสื่อมสูญไปเพื่อมิให้ดินถูกกัดเซาะไปหมด รวมถึงชุมชนจะได้มีน้ำใสสะอาดไว้สำหรับบริโภคและใช้สอยในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนได้ตลอดปีทั้งปี การรักษาพื้นที่ป่าของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ด้านหนึ่งจึงเป็นการปกป้องรักษาผลประโยชน์ของชุมชน ในการพึ่งพาใช้ทรัพยากรในการดำรงชีวิตให้ยังคงมีอยู่เคียงคู่กับชุมชน และในอีกด้านหนึ่งการรักษาพื้นที่ป่าผืนหนึ่งของชุมชนก็เป็นการช่วยรักษาระบบของป่าให้ยังคงความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างสมดุลนั่นเอง

3) พื้นที่ป่าไม้กับการช่วยบรรเทาปัญหาอุทกภัยของชุมชน

จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านมานพ แก้วฟู (อ่างแล้ว) บ้านสหกรณ์ 4 เกี่ยวกับปัญหาอุทกภัยในพื้นที่ชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 พบว่าเกิดขึ้นน้อยมาก ทั้งนี้เนื่องจากบริเวณที่ตั้งของชุมชนนั้นตั้งอยู่ในที่ดอนและพื้นลาดเอียงระหว่างภูเขากับลำห้วยทำให้น้ำท่วมถึงได้ยาก แต่ก็มีเป็นบางปีที่มีปริมาณน้ำมากจนท่วมเข้าสู่บริเวณพื้นที่นาของชาวบ้าน แต่ท่วมไม่นานประมาณ 2-3 ชั่วโมงก็จะแห้งไป ซึ่งสาเหตุดังกล่าวเกิดจากภาวะของฝนตกชุกอย่างฉับพลัน ในช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากความกดของอากาศต่ำ หรือมีลมมรสุมเข้ามาและมีฝนตกกระจายทั่วไปในบริเวณกว้างเป็นเวลายาวนาน ทั้งนี้ชุมชนก็มีพื้นที่ในการรองรับปริมาณน้ำฝนและน้ำป่าที่ไหลหลากได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยการสร้างพื้นที่อ่างเก็บน้ำกั้นลำห้วยสายหลักของชุมชนเอาไว้ จนกลายเป็นพื้นที่อ่างเก็บน้ำบ้านสหกรณ์ 4 ในปัจจุบัน

สาเหตุการเกิดปัญหาอุทกภัยของชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ผู้ใหญ่บ้านมานพ แก้วฟู (อ่างแล้ว) กล่าวกับผู้วิจัยว่า ส่วนหนึ่งเกิดจากลำห้วยต้นเขินมากจนเกินไปทำให้ร่องห้วยไม่สามารถรองรับปริมาณน้ำฝนที่ไหลป่าลงมาจากพื้นที่ป่าโดยรอบได้ทั้งหมด ทำให้น้ำในลำห้วยไม่สามารถไหลไปได้อย่างปกติธรรมดา เมื่อการไหลของน้ำเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมายและรวดเร็ว ทำให้น้ำในลำห้วยกัดเซาะตลิ่งให้พังเพื่อสร้างทางเดินน้ำ ทำให้บริเวณช่วงลำห้วยที่เป็นคูกิ่งคูกนกน้ำกัดเซาะจนตลิ่งขาด ทำให้น้ำทะลักเข้าสู่บริเวณที่นาอย่างฉับพลัน โดยเฉพาะเมื่อถึงช่วงที่ฝนตกลงมาอย่างรุนแรงและต่อเนื่อง ดังนั้นชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงต้องช่วยกันปลูกต้นไม้กั้นตลิ่งพังเอาไว้ด้วย เช่น ไม้ชนิดต่าง ๆ รวมถึงจะละเว้นในการตัดไม้ยืนต้นจากริมตลิ่งไปใช้ประโยชน์ด้วย ซึ่งรวมไปถึงการช่วยกันรักษาพื้นที่ป่าไม้เอาไว้ให้สมบูรณ์พร้อม ๆ ไปด้วยการปลูกไม้ชนิดต่าง ๆ เสริมเข้าไป โดยเฉพาะไม้สัก ไม้กระถินณรงค์ และไม้พื้นถิ่นที่ได้รับกล้าพันธุ์มาจากหน่วยงานป่าไม้ในพื้นที่ และจากโครงการพระราชดำริห้วยฮ่องไคร้ เป็นต้น ทั้งนี้การปลูกและการรักษาพื้นที่ป่าไม้เอาไว้ให้สมบูรณ์นั้น เนื่องจากปริมาณน้ำฝนส่วนหนึ่งจะถูกยึดซึมซับไว้ด้วยดินและรากของต้นไม้ในป่านั้นเอง ซึ่งต้นไม้ต้องใช้เวลาในการชะลอน้ำฝนด้วยการใช้ใบดักกรองเมื่อน้ำฝนเอาไว้ ดังนั้นหากพื้นที่ป่ามีปริมาณต้นไม้และใบไม้มาก ก็ช่วยให้ปริมาณน้ำฝนติดค้างอยู่ที่ใบไม้มากขึ้นเช่นกัน และจะค่อย ๆ ไหลลงมาสู่ระดับผิวดินได้อย่างเหมาะสม และปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาถึงผิวดินจะซึมซับลงไปดินและถูกรากของต้นไม้ช่วยยึดหน้าดินและอุ้มน้ำเอาไว้ ทำให้ปริมาณน้ำเหล่านั้นค่อย ๆ ซึมลงมาตามความลาดชันของพื้นที่จนกว่าจะถึงบริเวณแหล่งน้ำซับหรือบริเวณแหล่งน้ำและลำห้วย กระบวนการดังกล่าวจะชะลอความรุนแรงของน้ำและใช้เวลาในการไหลนานกว่าน้ำที่ไหลไปตามผิวดิน โดยปราศจากกลไกในการยับยั้งตามระบบธรรมชาติ และปริมาณ

น้ำฝนบางส่วนก็จะระเหยตัวกลับคืนไปสู่ระบบชั้นบรรยากาศ อีกส่วนหนึ่งก็จะมีไม้พื้นล่าง หญ้า และซากใบไม้เน่าคลุมทับถมอยู่ และช่วยดูดซับน้ำปริมาณน้ำฝนส่วนหนึ่งเอาไว้ใช้ในช่่วงฤดูแล้ง (รวมถึงการช่วยคายน้ำในฤดูแล้งด้วย) ทำให้น้ำไหลลงสู่ลำห้วยหรือพื้นที่ระดับต่ำอย่างช้า ๆ และไม่รุนแรง เนื่องจากมีต้นไม้ รากไม้ ซากเศษใบไม้เหนือบิวดินกีดขวางทางน้ำอยู่ทั่วไป ทำให้น้ำไหลช้า ซึมลงดินได้มาก ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญของป่าไม้ในการที่จะช่วยบรรเทาอุทกภัยที่จะเกิดขึ้นได้

ทั้งนี้ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ต่างตระหนักถึงกระบวนการตรงนี้ได้เป็นอย่างดี จากการสอบถามจากชาวบ้านในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 หลาย ๆ ท่าน ก็พอจะสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของป่าไม้ ในการที่จะช่วยป้องกันปัญหาเรื่องอุทกภัยที่จะเกิดกับชุมชนได้ดังที่กล่าวมา และชาวบ้านที่ยังช่วยกันรักษาพื้นที่ป่าไม้เอาไว้พร้อม ๆ ไปด้วยกับการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการช่วยกันป้องกันไฟป่าที่จะเกิดขึ้น (หรือเกิดขึ้น) อย่างมีความสมัครสมานสามัคคี ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันผลกระทบที่จะเกิดต่อพื้นที่ป่าของชุมชนนั่นเอง และอีกสาเหตุหนึ่งในการช่วยกันรักษาพื้นที่ป่าของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ก็คือทำเลที่ตั้งของชุมชนนั้นอย่างทีกล่าวไว้ก็คือ บริเวณที่ตั้งบ้านเรือนของชุมชนนั้น ตั้งอยู่บนพื้นที่ลาดเอียงระหว่างภูเขากับหุบลำห้วย ดังนั้นเมื่อเวลาฝนตกอย่างรุนแรง ปริมาณน้ำก็จะไหลผ่านพื้นที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน และกัดเซาะหลุมเสาะและพื้นฐานของตัวโครงสร้างบ้านให้ได้รับความเสียหายหรือพัดพาเอาดินจากพื้นที่อยู่อาศัยออกไป ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนและต้องขนดินมาถมในพื้นที่เหล่านั้นมิให้เป็นหลุมเป็นบ่อ รวมถึงการป้องกันการฟุ้งกระจายของบ้านเรือน เป็นต้น ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องช่วยกันรักษาพื้นที่ป่าไม้เอาไว้เป็นแนวกันชนและใช้ในการช่วยชะลอให้กระแสน้ำที่ไหลมาตามความลาดเอียงมิให้ไหลแรงมากจนเกินไป ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อพื้นที่อยู่อาศัยและบ้านเรือนของชาวบ้านได้ ซึ่งในบริเวณพื้นที่แนวเขตรั้วบ้านของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้น ผู้วิจัยจึงสังเกตพบว่าชาวบ้านที่นี่จะนิยมปลูกพืชและไม้พุ่มชนิดต่าง ๆ เอาไว้ นอกจากชาวบ้านจะใช้ประโยชน์ในการบอกเขตแนว ใช้ในการป้องกันสัตว์เลี้ยงบ้านอื่นลูกกล้าเข้ามา หรือใช้เป็นแหล่งอาหาร แต่ทั้งนี้ความหมายของการสร้างรั้วดังกล่าวก็มีวัตถุประสงค์ไว้เพื่อช่วยป้องกันการไหลป่าของน้ำฝนจากป่ามิให้มีความรุนแรงมากจนเกินไป เพราะจะส่งผลกระทบต่อทรัพย์สินบ้านเรือนของชาวบ้านนั่นเอง หรืออาจพูดได้อีกอย่างว่า การรักษาพื้นที่ป่าไม้ของชาวบ้านเป็นการรักษาความมั่นคงของพื้นที่อยู่อาศัยให้เป็นปกติสุขนั่นเอง

4) พื้นที่ป่าไม้ : สถานที่พักผ่อนหย่อนใจดั้งเดิมของชุมชน

ชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นี้ไม่ออกจากการพึ่งใช้ประโยชน์จากป่า การประกอบกิจกรรมทางสังคม ความเชื่อเรื่องผี และการนับถือในหลักคำสอนทางพุทธศาสนาส่วนกัน ทั้งนี้เนื่องจากการเข้าไปประกอบกิจกรรมใด ๆ ในบริเวณพื้นที่ป่าไม้ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ล้วนดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไขของระบบความเชื่อทางศาสนา กฎเกณฑ์ทาง

สังคมของชุมชน รวมถึงโลกทัศน์มุมมองที่ชาวบ้านมีต่อธรรมชาตินั้น ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าส่วนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวของชาวบ้านกับป่าไม้ มีที่มาจากความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่ยืนอยู่บนรากฐานคติความเชื่อในทางพุทธศาสนา และความเชื่อของชุมชนที่มีต่อสิ่งแวดล้อมนั่นเอง

ทั้งนี้จากการพูดคุยกับผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 หลาย ๆ ท่าน ท่านเหล่านั้นก็ได้เล่าให้กับผู้วิจัยฟังว่า ป่ากับคติความเชื่อแบบชาวพุทธเป็นสิ่งที่สอดคล้องสัมพันธ์กันเนื่องจากชาวบ้านถูกอบรมบ่มเพาะขัดเกลาจิตใจให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติด้วยความเคารพ และไม่เบียดเบียนทำลาย ซึ่งมีมิติทางด้านความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่นี้ ถือว่าการรักษาป่าคือการทำบุญอย่างหนึ่งที่เกิดความสุขทางใจ โดยเฉพาะการไม่เบียดเบียนสัตว์ หรือการนุกรุกแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ทั้งนี้การล่าเพื่อหากินในความหมายของชาวบ้านนั้นมีนัยยะที่แตกต่างจากคำว่าเบียดเบียนอย่างมาก เนื่องจากการเบียดเบียนนั้นจะกระทำตลอดทั้งปีแต่การทำมาหากินนั้นจะเป็นไปตามช่วงฤดูกาล ที่สำคัญจะต้องล่าเพื่อกินไม่ใช่เพื่อความสนุกหรือการแสวงหาสัตว์ป่าเพื่อการค้าขายเป็นอาชีพ หากชาวบ้านเข้าป่าล่าสัตว์โดยผิดไปจากวัตถุประสงค์ที่จะนำมาบริโภคในครัวเรือน หรือชุมชนชาวบ้านที่นี้ถือว่าการกระทำนั้นเป็นการละเมิดวิถีแห่งป่า และจะนำมาซึ่งภาวะความไม่เป็นปกติต่อตนเอง ครอบครัว และชุมชน ตามภาษาพื้นบ้านล้านนาที่เรียกว่า "ซิด" ทั้งนี้ศีลธรรมแบบชาวบ้านที่สื่อออกไปสู่คนและป่านั้น ชาวบ้านมักจะเน้นถึงเรื่องการประพฤติปฏิบัติมากกว่าจะมานึกถึงศีลธรรมเป็นข้อ ๆ ดังที่คนในปัจจุบันจะพากันเข้าใจตามตรรกะการตรึงตรองแบบเหตุผลเชิงประจักษ์ เพราะบางครั้งการทำมาหากินของชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาป่ากับความสุดโต่งทางด้านศีลธรรมก็ไม่สามารถที่จะไปด้วยกันได้ (ปิ่นแก้ว สายสมบัติ, ดวงพร บันปวง, 2548)

ดังนั้นเวลาที่ชาวบ้านเข้าป่าแล้วบอกล่าวกับเทพยดา หรือผีป่าอารักษ์ทั้งหลาย จะทำให้ชาวบ้านรู้สึกอบอุ่น และมีกลไกบางอย่างควบคุมพฤติกรรมมิให้กระทำการละเมิดป่าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในป่า รวมถึงเป็นการเคารพในวิถีแห่งป่าตามวิถีพุทธแบบชาวบ้านพร้อมกันไปด้วยสอดคล้องกับแนวคิดของพระธรรมปิฎก (2542) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า "...ธรรมชาติเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ทั้งในด้านที่เป็นพื้นฐานปัจจัยสี่ที่สำคัญในการดำรงชีวิต และเป็นแหล่งที่ให้ความรื่นรมย์เบิกบานจากการได้อยู่อาศัยกับธรรมชาติในสถานที่อันเหมาะสมในทางพุทธศาสนาเรียกสถานที่เหล่านั้นว่า เป็นสถานที่ลับปายะ มีความสงบวิเวก เอื้อต่อการพัฒนาจิตและเหมาะสมต่อการปฏิบัติธรรมของพระภิกษุและพุทธศาสนิกชน ทั้งนี้ก็เนื่องจากพุทธศาสนาถือว่า ธรรมชาติ อันได้แก่ สัตว์และพืชทั้งหลายเป็นสภาพแวดล้อมและเป็นบรรยากาศที่น่ารื่นรมย์สวยงามทำให้มีความสุข รวมทั้งธรรมชาติเองก็เป็นส่วนประกอบหรือเป็นปัจจัยในการฝึกฝนพัฒนาตนของมนุษย์ด้วย การพึ่งพาธรรมชาติในการดำรงชีวิตจึงเป็นพลวัตแห่งวิถีชีวิตของ

ชาวพุทธมาอย่างยาวนาน ทั้งนี้ชาวบ้านแต่เดิมก็มีคติความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในทางที่ดั่งมาอยู่มากมาย ความรู้สึกดังกล่าวจะเป็นไปในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการที่ต่างคนต่างต้องพึ่งพากัน อย่างคำโบราณที่ว่า “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” อันนี้ก็แสดงถึงความรู้สึกที่ต้องอาศัยกัน หรืออย่างสุภาสิตเก่าว่า “เสือนีเพราะป่าปก ป่ารกเพราะเสื่อยัง ดินเย็นเพราะหญ้ายัง และหญ้ายังเพราะดินดี” อันนี้ก็แสดงถึงความรู้ตระหนักรู้ต่อระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันในธรรมชาติ ในทางพุทธศาสนาเรียกว่า ระบบแห่งดุลยภาพนั่นเอง...”ระบบการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับระบบนิเวศของชาวบ้านสหกรณ์ 4 จึงเป็นการปลูกฝังให้คนอยู่กับธรรมชาติด้วยความเคารพมากกว่าการมองธรรมชาติเป็นสิ่งที่แปลกแยก วิถีพุทธในความหมายของชาวบ้านจึงมิใช่เป็นแค่เพียงหลักธรรม หากแต่เป็นการใช้หลักธรรมมาเป็นสื่อกลางในการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวโดยไม่ได้เคร่งครัดหรือหย่อนยานจนเกินไป เช่น การไม่ล่าสัตว์ในวันพระ หรือการล่าเพื่อทำกินมิใช่ล่าเพื่อความสนุก ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะที่ชุมชนสามารถรับรู้ถึงความพอดีกับการดำเนินชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติในลักษณะที่ไม่เอาเปรียบธรรมชาติจนเกินไป ดังที่ กฤษตรี สุนนตา (2548) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า “...การรับรู้พุทธศาสนาแบบชาวบ้านซึ่งบางทีก็มิได้เป็นตัวหลักการที่แท้จริงทางศาสนา หากแต่เป็นหลักการที่ชุมชนเข้าใจและเห็นว่าเป็นความเหมาะสมอย่างยิ่งในการรักษาวิถีการดำรงชีวิตที่ไม่ขัดแย้งกับหลักธรรมพุทธศาสนา มากจนเกินไป ในทางกลับกัน วิถีพุทธแบบชาวบ้านดังกล่าวกับเป็นสิ่งซึ่งออกมาในชุมชนได้ดีกว่าแนวทางพุทธศาสนาแบบเคร่งครัดและตายตัว ด้วยเหตุนี้ในพิธีกรรมของชาวบ้านจึงมีลักษณะต่อรองอยู่เสมอ ๆ เช่น ฆ่าสัตว์แต่ก็ทำบุญอุทิศให้กับสัตว์เหล่านั้นด้วย รวมถึงการคืนชีวิตสัตว์ให้กลับคืนสู่ธรรมชาติในวันสำคัญทางศาสนาด้วยการปล่อยนกปล่อยปลา หรือจนถึงขั้นให้ชีวิตวัวควายเป็นทานกับพระศาสนาก็เป็นสิ่งชุมชนได้ปฏิบัติมากันอยู่เป็นประจำ หลักธรรมกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน จึงเป็นไปในลักษณะของการมุ่งสอนให้คนคำนึงถึงชีวิตอื่นในลักษณะของการเวียนว่ายตายเกิดร่วมกัน มากกว่าการที่จะมองแบบเบียดเบียนทำลายโดยขาดความรับผิดชอบ ศีลธรรมของชาวบ้านจึงเป็นศีลธรรมที่ยืนอยู่กับบนโลกแห่งความเป็นจริง มากกว่าการที่จะกล่อมเกล้าให้คนยึดมั่นอยู่แต่เพียงศีลธรรมเชิงอุดมคติที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชุมชน เมื่อชาวบ้านมองศีลธรรมตามหลักแห่งความเป็นจริง (ทุกข์) จึงทำให้ชาวบ้านเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต (อนิจจัง) ธรรมชาติจึงยังคงดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนบนพื้นฐานความสำนึกว่าเป็นทรัพย์สินร่วมกัน (อนัตตา) ศีลธรรมในมุมมองของชาวบ้านจึงเป็นเรื่องของการลดการเบียดเบียนทำลายมากกว่ายึดถือเป็นข้อห้ามที่ตายตัว”

ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านสหกรณ์ 4 มีความผูกพันกับป่ามานานแล้ว โดยเฉพาะความเกี่ยวพันในด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในการดำรงชีวิตของชาวบ้าน ซึ่ง

อาจถือได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ทางตรง ที่ชาวบ้านจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรจากป่าไม้เหล่านี้ในการดำรงชีวิตแทบทุกด้าน แต่ยังมีอีกมิติหนึ่งที่ชาวบ้านได้รับประโยชน์จากป่าเช่นกัน แต่มิได้ปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจน ดังเช่นลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้าน ซึ่งความหมายของการพักผ่อนของชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับป่านั้น เป็นสิ่งที่แยกไม่ออกจากการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้าน เป็นกระบวนการที่ต้องดำรงอยู่คู่กันในลักษณะของการดื่มด่ำ ซึมซับเอาสุนทริยะแห่งป่าเข้ามาสู่ความรู้สึกภายในของคนที่เข้าไปสู่อากาศ โดยนัยนี้ชาวบ้านที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์อยู่กับป่าจึงไม่สามารถอธิบายความรู้สึกเหล่านั้นให้ตีแผ่ออกมาได้อย่างชัดเจนได้ ทั้งนี้เนื่องจากการรับรู้และการตีความหมายของความรู้สึกที่คนได้รับจากป่านั้นย่อมเป็นไปในลักษณะปัจเจกบุคคล ถึงแม้จะมีการเข้าไปสู่อากาศที่ป่าพร้อมกันหลายคนแต่เอาเข้าจริงแล้ว ความรู้สึกที่คนได้รับจากป่าย่อมแตกต่างกัน รวมถึงมากน้อยแตกต่างกันด้วย เพราะระบบความเชื่อบางอย่างถึงแม้ว่าจะเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมของชุมชน แต่ทั้งนี้การที่คนเราจะประพฤติปฏิบัติได้มากได้น้อยนั้นย่อมแตกต่างกัน

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านสหกรณ์ 4 หลาย ๆ ท่านถึงการเข้าป่าเพื่อพักผ่อนหย่อนใจนั้น ชาวบ้านกลับมองว่าการพักผ่อนของชาวบ้านไม่ได้หมายถึง การเข้าไปผจญภัยหรือการแข่งขันกีฬาล่าสัตว์แต่อย่างใด แต่หมายถึงการที่ได้ออกไปสู่อากาศที่ป่า พร้อมกับแสวงหาอาหารจากป่ามาดำรงชีพด้วย เช่น การออกล่าสัตว์ป่า หาเห็ด หน่อไม้ พืชผัก หรือการเข้าไปเลี้ยงผี เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านที่นี้เล่าว่าป่าแต่ละฤดูมีความแตกต่างกัน และมีเสน่ห์คนละอย่าง การหมุนเวียนของฤดูกาลก็จะมีเกิดการเกิดดับของพืชและสัตว์สลับกันไปตามแต่ละฤดูกาล ทำให้ชาวบ้านมีอาหารจากป่าที่มีฤดูกาลเป็นตัวกำหนด ชาวบ้านไม่สามารถไปกำหนดป่าได้ ซึ่งลักษณะการเปลี่ยนแปลงของป่าเช่นนี้ ชาวบ้านสหกรณ์ 4 จะเรียกกันว่า "ป่าเปลี่ยนสีเสื้อ" ด้วยเหตุนี้การเปลี่ยนสีของใบไม้แต่ละชนิด สีของพืชชั้นล่างในแต่ละฤดูนั้น จะช่วยทำให้บรรยากาศของพื้นที่ป่าไม้นั้นมีเสน่ห์หรืออยู่ในตัวเอง ด้วยเหตุนี้ในช่วงฤดูร้อนอากาศจะร้อน แต่เมื่อเดินเข้าไปในป่าแล้วชาวบ้านจะรู้สึกเย็นสบาย พร้อมกับเดินลัดป่าไปพร้อมกับหาอาหารที่มีอยู่ในช่วงนั้น ๆ เช่น ฤดูร้อนชาวบ้านก็จะล่องหน้วยเพื่อล่าหางสิง ออกหาตัวแลน (เหี้ย ตะกวด) ขุดหาไขแมงมัน แหย่ไขมดแดง ฯลฯ ส่วนฤดูฝนก็จะออกหาเห็ดป่า หน่อไม้ สมุนไพร พืชผักและแมลงป่าชนิดต่าง ๆ มาประกอบเป็นอาหาร หรือช่วงฤดูหนาวก็จะตัดไม้ไผ่ข้าวหลาม เป็นต้น ซึ่งทำให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์ทั้งสองทางคือ ด้านการพักผ่อนหย่อนใจ และได้พืชผักมาประกอบอาหาร รวมถึงได้ซึมซับสังเกตถึงความเปลี่ยนแปลงความงดงามของป่าไม้ และการหมุนเวียนของวิถีแห่งป่าโดยตัวของมันเอง บางครั้งชาวบ้านบางคนที่มีความรู้เรื่องสมุนไพรพื้นบ้านก็จะมีความสุขกับการได้เก็บสมุนไพร หากเป็นชาวบ้านทั่วไป ก็จะมีรู้สึกมีความรื่นรมย์ในการมองการเปลี่ยนแปลงของป่าผ่านของฤดูกาล ทั้งใน

แง่ของการออกดอกของพันธุ์ไม้ หรือกลิ่นของดอกไม้ชนิดต่าง ๆ เป็นต้น หรือรูปทรงของลำต้น ดอก และผล ก็จะมีลักษณะเฉพาะชวนมองที่แตกต่างกันออกไป ตามพื้นที่และแหล่งกำเนิดที่เหมาะสมของพันธุ์ไม้นั้น ๆ ทำให้ป่ามีทัศนียภาพงดงามแปลกตาอยู่เป็นอันมาก และจะหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละฤดูกาล (คำ ชัยเชื่อน, สอง มูลขุน, 2548)

พื้นที่ป่าไม้จึงเป็นแหล่งทรัพยากรอันสำคัญ ควบคู่ไปกับการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้นในการดำรงชีวิตของชุมชนชาวบ้านสหกรณ์ 4 แทบทุกด้าน ทั้งในด้านแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร แหล่งน้ำ และแหล่งพักผ่อนหย่อนใจของชาวบ้าน สามารถช่วยกล่อมเกล่าให้ภาวะทางด้านจิตใจของชุมชนมีความเป็นปกติ ไม่ฟุ้งเฟ้อได้ในระดับหนึ่ง รวมถึงการสานต่อของคนรุ่นหลังในการที่จะช่วยจรรโลงรักษาทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนไว้ให้ยังคงมีสืบต่อไป ภายใต้ประสบการณ์ที่ตนเองเคยได้เห็น ได้สัมผัสจากธรรมชาติจนกลายเป็นความทรงจำร่วมกันของชุมชน ในฐานะที่ป่าเป็นพื้นที่หนึ่งที่เกิดประสบการณ์และความทรงจำจากการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าของสมาชิกในชุมชนบ้านสหกรณ์ 4 นั่นเอง

5) แหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งอาหาร และการสืบสายพันธุ์ของสัตว์ป่า

ชาวบ้านสหกรณ์ 4 ก็ได้มีการร่วมกันอนุรักษ์สัตว์ป่าในเขตพื้นที่ป่าไม้ของชุมชน ด้วยการเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนสามารถล่าสัตว์ตามฤดูกาล โดยเฉพาะการนำมาประกอบอาหารในครัวเรือน โดยไม่อนุญาตให้นำไปค้าขายหรือทำเพื่อการค้าขายในการเลี้ยงชีพ รวมทั้งออกกฎระเบียบชุมชนร่วมกันในการป้องกันมิให้สมาชิกในชุมชนตัดไม้ทำลายป่า โดยเฉพาะการตัดต้นไม้ พืชพันธุ์ แหล่งอาหาร รวมถึงแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ที่ได้อาศัยบริเวณเหล่านี้เป็นที่หลบกำบังภัย หรือใช้ในการทำมาหากิน และใช้ในการผสมพันธุ์ออกลูกออกหลานให้เจริญพันธุ์ ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว ตามระบบธรรมชาติสัตว์ป่าต้องการปัจจัยหลักที่จำเป็นเพียง 3 อย่าง เท่านั้นในการดำรงอยู่ก็คือ แหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งน้ำ และแหล่งอาหาร เพราะหากปราศจากพื้นที่ดังกล่าว สัตว์ป่าก็อาจสูญพันธุ์ หรือต้องอพยพโยกย้ายถิ่นฐานในการดำรงชีวิตไปได้อย่างรวดเร็ว เพราะปัจจัยด้านที่อยู่และทำเลหากินเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นต่อสัตว์มาก หากมีการบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าไม้โดยมิได้คำนึงถึงสัตว์ป่า ก็จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งจากการสอบถามชาวบ้านสหกรณ์ 4 ที่เคยมีประสบการณ์จากการถูกล่าสัตว์ป่า ต่างให้ความเห็นว่า สัตว์ป่าช่วยให้ป่ายังคงสมบูรณ์ด้วยการช่วยถ่ายมูลบำรุงพืชพันธุ์ในป่า ช่วยเป็นห่วงโซ่อาหารด้วยการช่วยแพร่ขยายพันธุ์พืชตามกระบวนการทางธรรมชาติ และการควบคุมประชากรสัตว์ชนิดต่าง ๆ ให้มีความสมดุล

จากการสัมภาษณ์มานพ แก้วฟู, เขียว อินคำฟู, ทอง แสงเรือน (2548) พบว่าในปัจจุบันชาวบ้านสหกรณ์ 4 ยังคงพบเห็นสัตว์ป่าประเภทต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าไม้ของชุมชน เช่น กระรอก กระต่ายป่า อีเห็น นกชนิดต่าง ๆ ไก่ป่า กบ เขียด เต่า กิ้งก่า แย้ ตะกวด งูเหลือม งูสิง งูเห่า งูจงอาง เป็นต้น ว่ายังคงมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในแต่ละช่วงฤดูกาล ทั้งนี้ผู้ให้สัมภาษณ์ยังกล่าวต่อไปว่า สัตว์เหล่านี้เป็นแหล่งอาหารอีกอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านนิยมบริโภคกันอยู่แล้ว ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องช่วยกันรักษาพื้นที่ป่าไม้และทรัพยากรป่าไม้เอาไว้ ด้านหนึ่งก็เพื่อช่วยป้องกันมิให้สัตว์เหล่านี้สูญหายไปจากป่า เพราะหากสัตว์ป่าเหล่านี้หมดไปหรืออพยพโยกย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่อื่น ก็จะทำให้ชาวบ้านหากินลำบากมากยิ่งขึ้นนั่นเอง ดังนั้นคณะกรรมการหมู่บ้านจึงออกกฎระเบียบอนุญาตให้ชาวบ้านไล่ล่าสัตว์ป่าในบริเวณ ซึ่งได้กำหนดขึ้นจากคณะกรรมการของหมู่บ้านเท่านั้น โดยมีการห้ามล่าสัตว์ป่าบางชนิดในเขตพื้นที่ป่าโดยเด็ดขาด โดยเฉพาะนกป่าชนิดต่าง ๆ เป็นต้น หากมีใครฝ่าฝืนก็จะยึดของกลางและปรับไหมกันตามความผิด ซึ่งการพิจารณาความผิดจะกระทำโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน ทั้งนี้ก็เพื่อการป้องกันการสูญพันธุ์ของสัตว์ป่า และการสูญพันธุ์ของพืชพันธุ์ไม้ป่าที่ต้องอาศัยสัตว์ป่าเหล่านี้ในการแพร่กระจายพันธุ์ด้วย

6) ป่าไม้ : แหล่งน้ำกับความชุ่มชื้นของแผ่นดิน

การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ได้ดำเนินการติดต่อกันมาอย่างจริงจัง ส่งผลทำให้พื้นที่อ่างเก็บน้ำและลำห้วยของชุมชนมีน้ำไหลและมีปริมาณการกักเก็บน้ำที่เพียงพอต่อการใช้สอยได้ตลอดทั้งปี นับเป็นคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ของป่าไม้ที่มีต่อการพึ่งพาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชาวบ้านในด้านต่าง ๆ ตลอดทั้งปี ซึ่งนอกจากป่าไม้จะช่วยป้องกันและบรรเทาความร้ายแรงของอุทกภัยแล้ว และใช้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและเพาะขยายพันธุ์สัตว์ป่าแล้ว ป่าไม้ยังช่วยทำให้ลำห้วยต่าง ๆ ของชุมชนได้มีน้ำซับไหลอยู่ตลอดปี ทำให้ชาวบ้านสหกรณ์ 4 สามารถดำรงชีพด้วยการเลี้ยงสัตว์และประกอบกิจการเกษตรกรรมได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้อย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า เมื่อเวลาเกิดฝนตกลงในพื้นที่ป่าไม้ของชุมชนและแหล่งพื้นที่ใกล้เคียง ปริมาณน้ำฝนก็จะไม่ไหลอย่างรวดเร็วไปสู่ลำห้วยเสียทั้งหมด แต่จะถูกใบไม้ กิ่งไม้ รากไม้ และซากพืชซากสัตว์ตามพื้นป่า ช่วยดูดซับน้ำเอาไว้เป็นส่วนใหญ่ แล้วค่อยปล่อยให้ไหลซึมลงไปดิน รวมถึงการช่วยคายน้ำให้กับแผ่นดินในช่วงฤดูแล้งด้วย ดินในพื้นที่ป่า (ที่มีซากพืชซากสัตว์ทับถม) ส่วนมากจึงมักจะจะชุ่มชื้น เหมาะแก่การซึมซับของน้ำที่จะลงไปสู่ใต้ดิน รวมทั้งรากต้นไม้ใหญ่น้อยที่ยังลึกลงไปดิน เมื่อฝนตกก็เป็นช่องทางให้น้ำมีโอกาสไหลซึมลึกลงไปใต้ดินได้มากขึ้น น้ำฝนที่ไหลซึมลงไปดินนี้ บางส่วนจะไหลขนานไปกับพื้นดินและไปผุดออก

ตามตาน้ำและตามฝั่งลำห้วยสายต่าง ๆ ทำให้ลำห้วยนั้น ๆ มีน้ำไหลซึมซับอยู่ตลอดปี (มานพ แก้วฟู, อ่างแล้ว)

ส่วนที่ไหลลงไปใต้ดินก็จะไปซังอยู่ในแหล่งน้ำใต้ดิน ซึ่งชาวบ้านก็จะสามารถใช้ น้ำได้เมื่อต้องการ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งของแหล่งน้ำในการอุปโภคบริโภค และการเกษตรกรรมของชาวบ้าน ส่วนหนึ่งมาจากระบบบาดาล และระบบน้ำใต้ดิน โดยชุมชนมีระบบประปาหมู่บ้านโดยอาศัยแหล่ง น้ำจากอ่างเก็บน้ำ และบ่อบาดาลลึกที่มีอยู่ 2 แห่งในชุมชน รวมถึงการใช้ระบบน้ำใต้ดินในการสูบ ขึ้นมาใช้ในช่วงฤดูแล้งของชาวบ้าน เพื่อการเพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์ ทำให้ชาวบ้านสามารถ ประกอบกิจกรรมด้านการเกษตรกรรมได้ตลอดทั้งปี รวมทั้งทำให้สัตว์เลี้ยง และสัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ ในป่าสามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติในได้ตลอดทั้งปี

การได้รับประโยชน์ทางอ้อมจากป่าไม้ของชาวบ้านสหกรณ์ 4 นั้นล้วนเป็นสิ่งที ชุมชนต่างตระหนักและรับทราบถึงคุณประโยชน์ของป่าไม้ ผ่านประสบการณ์ในการดำรงชีวิตของ ชาวบ้านมาอย่างยาวนานตั้งแต่อดีตแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากรากฐานของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ล้วนดำรง อยู่ภายใต้ระบบเกษตรกรรม มีการทำนา การทำไร่ และการเลี้ยงสัตว์ที่ต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากร จากป่าไม้ ทั้งในทางตรงและทางอ้อม ดังนั้นชาวบ้านสหกรณ์ 4 ต้องหันมาร่วมมือกันในการ ป้องกันรักษาป่าและทรัพยากรของชุมชนที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งพื้นที่ทำกิน และแหล่ง พึ่งพาใช้ประโยชน์ด้านต่าง ๆ ไว้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ส่วนหนึ่งก็เพื่อเป็นการป้องกันมิให้เกิดภาวะวิกฤติ ทางธรรมชาติที่จะส่งผลกระทบต่อชุมชนในด้านต่าง ๆ และหากมีอุบัติภัยธรรมชาติเกิดขึ้นก็ทำให้ ชาวบ้านสามารถอุ่นใจได้อย่างหนึ่งว่า การรักษาทรัพยากรป่าไม้ให้มีความอุดมสมบูรณ์จะสามารถ ช่วยลดความรุนแรงของภัยธรรมชาติเหล่านั้นได้ การร่วมมือกันในการป้องกันมิให้สมาชิกในชุมชน บุกรุกทำลายหรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างไร้ขีดจำกัดนี้เอง ที่ทำให้ระบบนิเวศของ ชุมชนยังมีศักยภาพในการรองรับกระบวนการทางธรรมชาติได้อย่างต่อเนื่อง และช่วยป้องกันมิให้ ชุมชนได้รับผลกระทบจากภัยธรรมชาติเหล่านั้นจนเกินไป การรักษาพื้นที่ป่าของชาวบ้านสหกรณ์ 4 ด้านหนึ่งจึงเป็นการปกป้องรักษาผลประโยชน์ของชุมชนในการพึ่งพาใช้ทรัพยากรในการดำรงชีวิต ให้ยังคงมีอยู่เคียงคู่กับชุมชน และในอีกด้านหนึ่งการรักษาพื้นที่ป่าไม้ผืนหนึ่งของชุมชนก็เป็นการ ช่วยรักษาระบบนิเวศของป่าไม้ให้ยังคงความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างสมดุลนั่นเอง